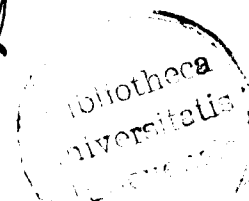

ANALECTA COMENIANA.

COLLEGIT

IOANNES KVAČALA.

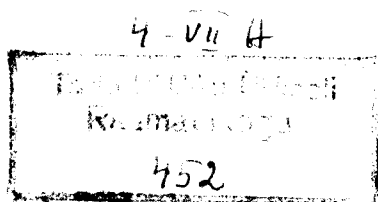
10.10.1909

TURIEVI

TYPIS MATTIENSESIANIS

1909.

Quae hic publici juris fiunt, supplementa sunt monumentorum antehac a me editorum, et quidem

a. Commercii literarum J. A. Comenii, quod provenit sub titulo:

1. Korrespondence Jana Amosa Komenského. Listy Komenského a vrstevníků jeho. Nová Sbírka. — V. Praze 1898, et

2. Korrespondence etc. II. Zprávy o životě jeho ze současných pramenů. Menší latinské spisky některé. V. Praze 1902.

b. Operis, quod edidi in voluminibus XXVI et XXXII Monum. German. Paedagog.: „Die pädagogische Reform des Comenius in Deutschland bis zum Ausgange des XVII Jahrhunderts I. Berlin 1903. II. Berlin 1904.

Quae nunc nova accedunt, eorum maxima pars desumpta est ex Manuscriptis **Bibliothecae Nationalis Parisinae**; et quidem ex tomis Fond. lat. 10347 et seq.¹⁾, qui inscribuntur „Correspondance de Hevelius I, II, III: nn. 7, 9—23, 26—30, 32—35. Quae praeterea ex eadem bibliotheca prodeunt, deprompta sunt e codicibus:

Nouv. acquisit. lat. 1635 nr. 5.

„ „ „ 1641 nr. 31.

„ „ „ franç. 6206. nn. 4, 24, 25

Minor pars hujus collectionis excerpta est ex **Archivo** quod erat **Unitatis Fratrum Bohemorum**, nunc **deposito in Archivu Regio Posnaniae**, epist. sub nn. 36, 41, 43—45. Et quoniam de **Archivo Unitatis** jam uberius egi in libris, de quibus supra mentionem feci, et quidem:

1) Ita est legendum etiam in fronte epistolarum sub nn. 5, 7 et 9—18 impressarum.

Korresp. Kom. I. p. V. et seq.

Korresp. Kom. II. p. VI. et seq.

Monum. Germ. Paed. XXVI. p. XXII et seq.,

rogandus est B. I. ut relegat ea, quae illis locis inveniuntur. Una epistola (**nr. 42**) sumpta est ex Manuscripto **Bibliothecae Palatinae Vindobonensis**. Una (**nr. 2**) ex Manuscripto **Musei Britannici**.

Non minoris tamen sunt momenti et ea quae hic ex libris impressis reciduntur. Et quidem ex Comenii: „Irenica quaedam scripta pro pace Ecclesiae“. **Nn. 6, 8.**

Historia hujus libri legitur in epistola nr. 48, p. 142. — Unicum exemplar cum inscriptione, quam supra protulimus, aservatur in Bibl. Univers. Gottingensis, continens „Hypomnemata quaedam“, et Judicium de Valeriani Magni regula fidei. Reliquae duae dissertationes, de quibus ep. nr. 48 agit, desunt in libro Gottingensi ac ne in indicibus quidem bibliographicis Comenii numerabantur, quum epistola Hesenthaleri, quae hic sub numero supra dicto receditur, omnes latebat, qui hoc et praeterito seculo hanc materiam tractabant.

In libro **Bibl. Colleg. Reformati Vilmensis** (I. C. nr. 1355 p. 563 ss.) has „dissertationes“, ut Hesenthaler scribit (cf. p. 142), disjunctas ab reliquis Irenicis inveni, et quoniam non mihi notum erat, alibi alia exemplaria exstare, notavi in fronte nn. 6 et 8 depromptas esse ex „unico“ impresso bibliothecae, de qua supra dixi. Postea autem contigit mihi librum illum, de quo ep. 48 agit, cum omnibus 5 partibus invenire, titulo solo excepto, quem liber Bibl. Univ. Gottingensis habet. De ea re tamen copiosius disputabo in ephemeride: quae mox edi incipiet: „Archiv pro bádaní o životě a spisech Komenského“, et in his ipsis Actis et Commentationibus Universitatis nostrae. — Litterae illae Hesenthaleri, et aliae, quarum fons adhuc non est indicatus (nr. 46—54), reimpressae sunt ex **B. Struvii „Acta literaria, Jenae 1709**, et quidem ex fasc. 14. „Miscellanea Litteraria ex Epistolis clarorum Virorum ineditis excerpta“. Epistola sub **nr. 3** recusa est ex **nova editione Operum Descartes**, ut in fronte ejus legitur.

Ad illustrandas melius actiones, de quibus epist. nr. 1 agit, inter Unitatem Fratrum et addictos reformatae ecclesiae in Polonia, refertur, quod ex opere **Gindelyi: „Dekrety Jednoty**

Bratrské, Praha 1861“ recudi in Appendice (**nr. 1**), utile putavi. Eidem Appendici inserta est (**nr. 2**) et epistola, quam posterius, inter librum typis excudendum in Archivo Unitatis (vide plura de eodem supra) inveni. Praeterea (**nr. 3**) carmen lugubre Comenii in mortem Alexandri Schlichting de Bukowiec etc. quod impressum est in libro rarissimo **Bibl. Univers. Vratislaviensis**: „Cupressus Emortualis Beatis Manibus Al. Schl. de B. etc. ab Amicis, Praeceptoribus condiscipulis et Clientibus τοῦ μακαρίτου. Lesnae Polonorum Typis Wigandi Funcii“ sub nr. 12. — Et tandem (**nr. 4**) Praefationem Interpretis Angli Januae Comenii, Londinii 1687 impressam, quae testimonium est auctoritatis, qua Comenius eo tempore apud didacticos Angliae pollebat.

Omnia haec ad unum redacta et typis commissa sunt, quum a Societate Paedagogorum Moraviae Bohemorum rogatus sum praesse editioni primae Operum Omnium Comenii. Quamquam editioni illi et commercium epistolare adsumendum erit, non potui opus iam inceptum interrumpere; nec debui, quum in editione, quam parari dixi, non omnia quae hic prodeunt, reddi poterunt.

Ratio editionis hujus eadem est, quae operum meorum, quae initio praefationis hujus commemoravi, de qua vide plura Monum. Germ. Paed. XXVI. Tom. I. p. XI. Tantum orthographia epistolarum polonicarum, quae uti descriptae erant, haud satis facile intelligi videbantur, ad nostrorum temporum normam mutata est.

Effigies volumini huic praefixa innotuit ante quattuor annos, reproducta in Catalogo tabularum, quae venibant diebus 27—29 Junii 1905. Amstelodami in deversorio „de brakke Grand“. De reproductione illa egi in *Národní Noviny*, Turč. Svätý Martin, 1905, nr. 112 „Starý umelecký porträt J. A. Komenského“; quam dissertatiunculam recudi fecit *Ephemeris „Komenský“* 1909, nr. 28. Quum haec effigies inter eas, quas Comenii notas habemus, facile prima dici potest, offerendam illam hac vice putavi cultoribus viri praeter Bohemiam. Sub hasta censoria effigies illa emptā est a directione Musei Stat. Holl. Amstelodami, in cujus aedibus videri potest.

Restat, ut gratias agam quam maximas dno directori doct. Josepho Reber, nunc Erlangae viventi, qui antiqua sua erga me amicitia et erga Comenium indefesso studio in corrigendis omnibus quae hic impressa sunt, me magno cum emolumento rei adjuvit. Item gratias debeo dno conservatori Bibl. Nat. Paris., dno de la Roncière, qui non abnuvit omnia fere documenta ex libris ejusdem bibliothecae impressa, cum manuscripto bis conferre. Nec non dno stud. theol. Glöh, qui me in epistolis polonicis hodierna orthographia transcribendis adjuvit. — Maxima pars errorum librariis commercii literarum Hevelii et Archivi Unitatis Fratrum debetur: status integer literarum illis depromptarum hic, nisi originalia reperiantur, haud unquam restitui poterit.

Plerosque errores minores putavi non esse corrigendos, ut indoles librariorum L. B. pateret. Ex iis autem, quae sensum haud leviter tangunt, corrigantur:

pag. 3 l. 3	pro Selectiones	lege Selectiores
" 14 l. 3	" nude	" unde
" 16 l. 29	asterisco deest nota,	in manuscripto legi [forse suavissimae
" 17 l. 1	sic! deleatur	
" 18 l. 21	pro Cruserus	lege Crügerus
" 26 l. 12	" Thurunium	" Thorunium
" 31 l. 3	" Vlatislao	" Vladislao
" 52 l. 23	" ex sensu	" et sensu
" 53 l. 6	" W.	" A.
" 83 l. 25	" praxin	" Praxin
" 88 l. 1	" suasore.	" suasore,
" 93 l. 17	" tors	" sors
" 93 l. 25	"sic!"	tollatur.

Ex collatione repetita litterarum impressarum sub nn. 19—35 cum manuscripto, quae a dno de la Roncière non venit ad tempus in manus meas, notentur emendationes, quae sequuntur:

pag. 97 l. 6	pro ornando	lege honorando
" 97 l. 13	" vera	" vero
" 97 l. 19	post vocem Deo:	"et die te summa bene- [volentia erga ma affectum"
" 98 l. 5	pro quae	lege quam
" 98 l. 5	" poterit	" pateris

pag. 98 l. ultima	pro facto	lege fato
" 99 l. 17	" fer	" ver
" 100 l. 19	" invitus	" in vitris
" 102 l. 1	post vocem fefellit:	"quid vero aesti- [mes de figura istius funiculi, do- [cebis me ubi per otium eam exami- [naris: non repeto"
" 103 l. 5	pro peregrinantem	lege peregrinantis
" 103 l. 14	" atque	" aliquo
" 107 l. 34	" quod	" quae
" 108 l. 9	post vocem magno adde	Geometriae
" 108 l. 12	pro ut	lege id
" 108 l. 23	" docentis	" doceatis
" 108 l. 35	post meo adde	judicio
" 100 l. 2	pro libros	lege libras
" 109 l. 5	" brevè	" brevi
" 109 l. 12	" hujusque	" hucusque
" 109 l. 16	" inveniuntur	" inveniantur
" 109 l. 21	" delegere	" detegere
" 112 l. 17	" cupias	" capias
" 113 l. 7	" num	" nam
" 113 l. 10	" capitulo	" capitalo
" 114 l. 21	" dimeter	" diameter
" 114 l. 35	" pareat	" pereat
" 115 l. 4	" ex	" et
" 115 l. 16	" probas	" probes
" 116 l. 29	" officiaque	" officiaque
" 117 l. 6	" tradit	" tradet
" 117 l. 16	" amici	" amico
" 118 l. 6	" interpolant	" interpellant
" 118 l. 13	" Goddartium	" Godartii at- [Johannis [que Joannis
" 118 l. 17	" Tichoneas	" Tichonicas
" 118 l. 22	" — morum lo- [gisticas	" morum; logi- [sticam
" 118 l. 27	" tam	" item
" 119 l. 2	" J	" S.
" 119 l. 2	post 208: et F. lat. 10347, fol. 98.	
" 119 l. 5	pro Rerevendus	lege Reverendus
" 119 l. 13	" ingenia	" jejunia

pag. 119 l. 19 pro gribis	lege 9 bris
„ 120 l. 10 „ reveror	„ veneror
„ 120 l. 8 „ clementissimae	„ clementiae
„ 121 l. 10 initio „Serenissimae vestrae Celsitudinis“	
„ 122 l. 22 pro 19	lege 15
„ 123 l. 3 „ ut	„ id
„ 123 l. 24 „ 1	„ 18'
„ 124 l. 9 „ arimutha	„ azimutha

1.

**Seniores et Conseniores Unitatis Fratribus profecturis
in Lithuaniam.**

Lesnae. 2 Julii 1633.

(Archiv. Unit. Depos. Posnaniae III. C.)

Instructio profecturis e Majore Polonia in Lithuaniam ad uniformitatem rituum cum ecclesiis Minoris Pol(oniae) et M(agni) D(ucatus) L(i-thuaniae) tractandam a senioribus et consenioribus Confessionis Bohemicae Lesnae 2 Julii 1633 congregatis data.

I. Primum ecclesiarum delegatis nomine nostro salute praemissa fraternum nostrum amorem et ad faciendum unanimiter opus Domini promptitudinem nuntiabunt nostrasque literas iisdem reddent.

II. Ad tractandum ea quorum gratia conventum erit, cum intentione promovendae ecclesiarum concordiae publicaeque aedificationis in spiritu mansuetudinis sese component.

III. Ante omnia vero exhibebunt congregatis ordinem disciplinae totiusque administrationis nostrae (Bohemicum impressum, Latinum vero manuscriptum exemplar) significabuntque, nobis, cur eam ordinis rationem a Maioribus acceptam, a viris magnis approbatam longaue praxi firmatam deseramus nullam esse causam. Quia tamen ecclesiarum hujus regni status id postulat ut idem sentiamus, idem loquamur, idem faciamus omnes, libenter nos eo descendere, ut generales formulae rituum et ceremoniarum constituentur. Cujus rei bonam nos concipere spem, si modo eodem animo ea quae publicae utilitatis sunt promovendi accedamus omnes.

IV. Proposita igitur forsitan et perlecta ordinis et rituum nostrorum ratione significabunt confratribus innotuisse nobis, quomodo per exquisita media dissidentium in Imperio Evangelicorum pacificatio a viris Magnis instituat atque hic epistolarum aliquot in hac materia datarum copia exhibetor, addito, jam quoque per Gallias dimitti similes itemque in Germania nunc rerum quasi directorem eo nomine compellatum operamque suam addixisse. Quamvis igitur compositio illa a nobis quoque forsitan expectari posse videatur, commodius tamen nos censere eam a nobis praeveniri vel eo nomine quod illi nostrarum quoque ecclesiarum consensum in argumentum trahant adeoque nunc etiam nostra suffragia sollicitare (e privatis Hanovis datis id scimus) parant, existimare itaque nos ita esse procedendum ut fraternae per omnia concordiae unanimitatique paratum in nobis exemplum reperiant ceterisque ecclesiis commonstrare possint.

V. Hisce praemissis tractationem ipsam in Domini nomine auspicabuntur duplici cautione: primo, ne quid nostrarum consuetudinum dimittant nisi omnino ejus loco aliquid aedificationi magis serviens ostendatur, ideoque omnem assertionem in quam consenserint, validis argumentis communiri facient. Deinde, nequid pro auctoritate et finaliter concludant sed ad referendum synodo; quandoquidem et nos nihil amplius ab illarum ecclesiarum delegatis reposcimus.

VI. Et quia proposita est tractari nominatim uniformitas cantionalium, catechesium, libellorumque ritualium seu agendarum, de his ita meminerint.

De Cantionalibus.

VII. Cum sit in confesso, Cantionale nostrum perfectionem maiorem prae se ferre (tam ob pleniorum de omnibus fidei articulis cantionum copiam quam ob nitorem rythmi) justum putamus retineri. Permittimus tamen cantiones quae rariores sunt usus omitti illarumque loco selectissimas e Cantionale Lithuanico alio Minoris Poloniae nec non D. Mikolajevii et si quae aliae reperientur dignae inseri correcto tamen rythmo aliisque uti videbitur. Qua in re utilem ecclesiae operam pro parte nostra generosum Gloscovium argutum piumque poetam navare posse confidimus.

2. Psalmi Rybiniani postremae Dantiscanae editionis adjungantur.

3. Kochanowii Selectiones itidem, prout necesse visum fuerit. Ut ita thesaurus cantionum sacrarum in lingua Polonica omnium ecclesiarum auctoritate approbatus exstare possit.

4. Tandem conficiatur sacrorum cantuum per Dominicos et festos dies Index, ut in usurpandis quoque illis per omnes ecclesias uniformitas retineatur omnesque eodem ore laudemus Deum.

5. Ne literis Alphabeti notentur cantiones.

De Catechesi.

VIII. Catecheses quia immediate confessionibus subordinantur neque has nunc immutatum imus suademus usitatas hactenus retineri aut si illi pro se unam aliquam constituent nobis nostram relinqui petimus. Si urgeant Lesnensis synodi Constitutionem excusent id fratres posterioribus cogitationibus relinqui semper locum. Quia igitur 1. Catechesis non est rituum pars non tam notabilem aut noxiam facit discrepantiam, difficilem autem faceret multis novumque discendi laborem. 2. In Germania Orthodoxi caetera unanimes diversis tamen utuntur catechesibus (ut Hasiacae ecclesiae peculiarem habent a Palatina multum differentem). 3. Speramus, si ille in Imperio Syncretismus processerit, etiam Catecheticae Institutionis formam unam aliquam institutum iri, consultius itaque videtur differi quam toties mutari.

De Agendis seu libellis Ritualibus.

IX. Significabunt nos Rev. Krainscii τοῦ μακαρίτου omnes revidisse, convenientiamque cum nostris deprehendisse in potissimis excepto quod quaedam nostra nobis videantur concinniora et vice versa quaedam illorum pleniora. Censere igitur et optare ut ex utrisque unum fiat selectis quidquid vel in ordine vel in phrasibus ad Christi institutum et antiquae ecclesiae praxi proxime accedere mysteriisque sacris explicandis et applicandis maxime efficax deprehensum fuerit, prolixitate solum amota. Quod si paragraphus aliqua utrobique videatur emphatica retineri utraque possit: altera tamen in parenthesi et minore typo ut vel alternatium usurpari possint.

2. Praefationes et ad Ministros Monita ut a D. Krainscio posita sunt approbamus et retineri petimus.

3. Quid vero in specie observavimus sive quae omitti possint sive quae singulariter approbemus referant suis locis juxta consignationem hanc.

I. Forma Baptismi.

1. In Prolegomenis optaremus aliquid plus poni de susceptorum seu compatrum et commatrum origine: itemque vero et legitimo usu. NB. ne alieni a fide adhibeantur.

2. In Introitu nulla nominis Divini Invocatio habetur.

3. Exordium est longe petum, non satis ad rem praesentem.

Nam cum ad institutionis Christi formam apud nos jam redacta sit Sacramentorum administratio quid protestari opus? Si Pontificiorum qui interdum adsunt causa moneatur potius (in Parenthesi vel ad marginem) minister talem vel talem loquendi modum posse adhiberi.

4. Pag. 6 linea 9 etc. Contra abusus protestatio ne usurpetur nisi rarissime si adsint qui istis admonitionibus corrigi possint aut a scandalo caveri. Simile est pag. 7 lin. 7 o Babach.

5. Desideramus in foederis pacto bonae conscientiae stipulationem quam Petrus tantopere urget: sicut et abrenuntiatio Sathanae carni et Peccatis, quam Paulus ad Titum flagitat, hic omnino omissa est.

6. Precationis initium generale nimis (nostra precatio omnino vividior est), finis tamen (pag. 13), retineatur emphatica sunt et pulchra.

7. Gratiarum actio ut et ad Parentes admonitio fortassis abbreviari possint. Approbamus vero in nostra Forma desiderata haec sequentia.

1) Distinctas quaestiones duas primas (pag. 8).

2) Distinctos duos textus sacros (pag. 4 et 9).

3) Symboli fidei, ut fiat sive recitatio sive responsione clara (articulis a Ministro in summam contractis) professio.

4) Benedictio Baptizatis ut denuntietur manu imposita (sicut pag. 14). Fundamentum enim ejus rei in exemplo Christi (Marci 10. 16) reperimus.

5) Gratiarum actio Baptismo finito retineatur ut a Deo incipiant, in Deum desinant omnia nostra.

Appendix fiat

de Baptizandis adultis e Mahumetanis, Judaeis, Arrianis Ecclesiae sese associantibus. Quo pertinebunt quaestiones o Przyjmowaniud nowotnych p. 108 et 109, exprecatio pag. III.

II. Forma puerperas introducendi

retineatur, quomodo extat p. 19 etc.

III. Forma recipiendi novitios

Duplex sit omnino distincte. Nempe

1) Quo ritu admittendi sint ad verbum Dei (ut loquantur) id est ad institutionem et curam Pastoralem sive Christianorum liberi sive adulti aliunde venientes et ne id fiat nisi privatim.

2) Quo ritu ad communionem Eucharistiae publice recipiendi sint tam hi quam illi. De recipiendis adultis extat formula p. 106. De recipiendis vero parvulis nihil. Nostra igitur exhibeatur integre et ut recipiatur cura sit. In usu enim fuisse morem hunc primitivae ecclesiae Justini testimonio (pag. 106) patet. Et quamvis postea in abusum degeneraverit prodieritque inde fictum confirmationis sacramentum, abusu tamen sublato usus retinendus est. NB. Ritus Compacios a Cura absolvendi ex Consilio Erasmi recipi . . .¹⁾.

NB. Deest autem in Polonica forma manuum impositionis ritus quem fratres Bohemi constanter retinent quia ab Apostolorum exemplo mutuatur. Actor. 8. 14. Heb. 6. 2. Fit autem precibus peractis populo interim Veni Sancte spiritus decantante.

IV. Forma Administrandae S. Caenae.

Hic delegati offerent nostram formam cum contestatione et concinniore esse et vividam magis audiri itaque eam petent et recipi. Nihilominus tamen ex illorum quoque forma flosculi quidam excerpenti. In qua quid nobis inter recognoscendum videretur vel desiderari posse vel omitti aut mutari exponent. Nempe

1) W Nauce pag. 27 lin. penultima abundat vox w Uzywaniu aut certe ponenda ultimo loco videtur.

1) Sic! Charta hoc loco paululum abscisa est.

2) In Chrysostomi Testimonio (lin. 4) obscurum quid est, collatione igitur cum graeco opus.

3) Sessio Ministri cum auditoribus sera nimis pridie communionis praestat octiduo die ante. Cujus rei usus erit multiplex. 1) Discent mature cogitationes ad praeparationem debitam conferre. 2) Saepe fit, ut post inchoatum conscientiarum scrutinium variae perplexitates deprehendantur, ad quas componendas plusculum temporis necessario requiritur. 3) Obviam ibitur quorundam superstitioni, qui a Pastore examinari et absolvi nolunt nisi ante ipsum sacrae Caenae actum ne scilicet in peccatum rursus provoluti indigne accedant. Assuefaciendi ergo potius omnes ut omnem vitam suam praeparationem esse debere ad Caenam Agni intelligant semperque se puros per fidem Christi esse credant si conscientia pura incedant in conspectu Dei. 4) Exercitium erit temperantiae, devotionis toto illo octiduo meliusque jejunium illud (quod iungitur p. 28) procedet. 5) Melius vacabunt Deo et devotioni omnes mature compositis et pacatis conscientiis. 6) Denique (quod non postremum) remanebunt Ministro die Parasceves ut et ipso die Dominico quietae horae ad meditandum et alacriori animo sacra peragendum.

Formam vero illius sessionis existimavimus talem fore optimam. 1) S. Caena denuntietur ante 14 dies, post octiduum autem (proximo die Solis) ut compareant omnes ad praeparationem contionem audiendam et conscientiarum examen. 2) Ea igitur die (octava ante synaxin) habeatur mane Contio praeparatoria practica, vivida, conscientiarum soporem (sicubi lateat) excutiens.

3) Contione finita admoneantur omnes ut se ad pomeridianam contionem usque a potu et cibo contineant, conscientiae interea vacaturi. Item si quis habet conscientiae scrupulum a contione statim ut se Pastori et Presbyterio sistat. 4) Pastor igitur cum senioribus suis secularibus in templo remanentes primum inter se colloquantur num aliquem peculiariter moneri, increpari, excommunicari, recipi, consolationibus erigi aut lites aliquas componi necesse sit. Tum copia fiat ingrediendi et conscientiam exonerandi cuicui libet. Si nemo ingreditur ultro accersantur quos opus est fiatque admonitio, dehortatio, reconciliatio.

5) His peractis (et submotis quasi jam offendiculis) tran-

seatur ad examen fidei quale requirit Apostolus (II. Cor. 13. 5). Ingrediantur ergo ad Pastorem in templum omnes virilis sexus: ille autem per quaestiones varias exploret quam promptus et solidus quisque sit ad fidei suae rationem reddendam. Possunt nempe vel ex catechismo desumi quaestiones, responsiones vero ad illas simpliciores dare posse ex Catechismo satis sit, longius progressi etiam scripturae testimoniis communire sciant. Tandem peracto examine (vel horae spatio) fiat diligentiae collaudatio, negligentiae (si qua notata fuit) detestatio, ad serium Christianismi studium exquisita cohortatio et denique omnibus ut Christi consortibus jus filiorum Dei annuntietur ut nimirum in habenda proxime Christi Caena compareant, absolutionem sacram audiant et de gratiae pignore participant etc. Tum singulis manu stipulata conscientiae his diebus pure servandae curam commendet et dimittat.

6) Eodem modo intromittatur sexus alter examinetur accurate (quam popularissime tamen ut haereant facile omnia) et dimittatur.

7) Tum habeatur Pommeridiana Contio demumque ad recreandum cibo corpus abeunto, addita ad temperantiam et propriam ad S. Synaxeos jejunium adhortatione.

W Napominania do wzywania Ducha S^o p. 32.

Najświętszego Sacramento praestat Świętego, Deus sit solus sanctissimus.

Wyłączenie.

Ea Solemnitate si recipiatur praemissum Conscientiarum examen, nulla excommunicatione hic opus sed et inconveniens est in hoc actu. Nam

1) Tranquillandi hic conscientias tempus, non exasperandi,

2) Nihil in ecclesia faciendum est et quidem nomine Dei in vanum et frustra. Id autem ista excommunicatione fit omnino. Praesupponimus enim omnes fideles hic congregatos esse Dei filios (aut certe arcendi erant ab hoc sacro coetu). Quem igitur excommunicamus?

3) Adversatur id scopo mysterii hujus qui est, fideles copulare in unum et implere gaudio. Non igitur vel tremefaciendae conscientiae demum vel temerariis de se in vicem iudicii obijciendae occasiones, dum inter peccata recensendum quilibet vel de se vel de aliis hoc vel illud cogitare possit. Quemad-

modum ergo credimus Deum hic nube misericordiae suae obtegere peccata nostra ita nobis non detegenda sunt, ut merae delitiae hic relinquantur filiis Dei. 4) Nullum ejusmodi in Caenae actu dirae excommunicationis exemplum habemus in Apostolis. Denique si quid tangi opus est, infidelibus et inpaenitentibus nullam hic esse partem id lenius hic fieri debet (ut in nostra formula) solennior vero illa excommunicatio potius ordinarie fiat aliis diebus Dominicis cum Absolutio quoque ordinaria (Contione et precibus finitis) denuntiari soleat aut solummodo quoties opus est.

De Precatione

Una sufficiat pro remissione Peccatorum, mensae consecratione et dignitatis nobis collatione. Nam peculiaris pro consecratione panis et vini precatio 1) Videtur enervare aut elevare vim verborum Institutionis. 2) Exstant testimonia apud antiquos sola oratione Dominica consecrationem fuisse usurpatam. 3) Maiores nostri eam ante 80 annos jam dimiserunt, cur ergo resumamus Ceremoniarumque multiplicato apparatu nos oneremus?

Ofiara omittenda est impertinenter h. l. adhibetur. Non enim hic Pontificiorum erroribus nos opponendi sed cum Christo convivendi tempus est: Quod si nihilominus verborum Pauli (1 Cor. 5. v. 7 et 8) mentionem fieri necesse est, fiat vel in precatone (ut in Bohem. Agenda pag. 31 Infime) vel in exhortatione ad digne usurpandum.

Wzywaniu.

Ex esto vox z bojaźnią praestat z radością. Exaltatione hic opus.

Pacierz.

Adjungatur potius praemissae orationi nec canatur sed recitetur.

Ritus distributionis.

- 1) Panem azymum retineri cupimus.
- 2) Fractionem fieri inter recitandum verba Christi in populi conspectu plurimam.
- 3) Stando vel in genibus procumbendo participare indifferens esto.
- 4) Sicut et assumptio manu vel ore quamvis non

renuamus paulatim et stationem et manu assumptionem introduci ubi absque scandalo potest. Id enim majores nostri jam ante 140 annos tentabant sed persecutionibus obruti remittere necesse habuerunt. 5) Inter distribuendum verba usurpari placet in ecclesiis Gallicanis usitata: Sume, ede ac recordare Jesum Christum pro te passum. Sume, bibe ac recordare Jesum Christum pro te sanguinem fudisse. NB. In singulari loquendum: Bierz jedz. 6) Iterata consecratio (p. 51) superstitiosa rejiciatur.

Gratiarum actio.

1) Praemittitur ei admonitio ad gratitudinem vitae, sed sufficit ad gratiarum actionem inflammasse hic, demumque a verbali gratitudine veniendum ad realem.

2) Gratiarum actio utraque pulchra est, ponatur utraque vel alternatim usurpanda.

Benedictio.

Non Nobis dicat Minister sed Vobis, stat enim loco Dei: et denunciat populo, non vovet benedictionem et hic jussit Deus num. 6.

NB. 1) De Consumendis a Ministro reliquiis superstitiosa admonitio, ac si aliquid extra usum sacramenti rationem haberet. Alias, cur non similiter de reliquiis aquae in Baptismo solliciti simus.

2) Addendam potius existimamus admonitionem ad Ministros non hanc formulam vel formulas (quod ad verba) ita praescribi omnibus ut capitale sit vel aliis verbis uti vel prompta etiam memoria sacrum hoc ut et alia peragere. Certum siquidem est, sub Papatu enatum esse, ut sacramenta ex praescripto ministrentur, ab opinione scilicet superstitiosa operis operati aut etiam sacrificorum ruditate. Sed exhiberi hic ordinem unanimiter observandum: Verba et Phrases (praesertim in exhortationibus ad paenitentiam, in invitatione, in Absolutione, in gratiarum actione) adhibere posse libere quoties prudentia Ministri alias et alias notaverit auditorum aedificationi inservientes causas.

3) Quemadmodum jejunium praecedere debere sacram communionem ante monetur ita monendum hic jejunia vel certe temperantiae summum studium commendandum esse

Christianis a Communionem. Prima igitur Contio (sive Pomeridiana sive diei sequentis anniversariis festivitatem) practica sit omnino eoque dirigatur ut ad pietatis studium inflammantur omnes, qui Christo redintegrarunt fidem.

Appendix

sit duplex: 1) De forma Caenam administrandi aegrotis 2) ad supplicium condemnatis. In priori apponantur testimonia vel rationes, posse etiam a prandio vel caena hoc sacramentum administrari, ad informandos scilicet infirmos hic aliquando conscientiosos. NB. Absolutio sit ad aegrotum directe: Confide fili, non sic: confidamus. In altera appendice ponatur Instructio an ultro debeat accedere Minister vel expectare dum accersatur et de toto cum talibus processu.

V. Forma copulandi conjuges.

Offeratur Bohemica impressa, si eam libeat amplecti: praesertim in exigendo et praestando conjugali voto.

In Krainscii praescripto desideramus haec:

1) Tytuł nie przystoiny.

2) Votum in ingressu deest.

3) Prolixitas nimia.

4) Multa ὑστερα πρότερα.

5) Denuntiationes conjugiorum fiant coram ecclesia tribus ante hebdomadis, non demum sub ipsum copulandi actum.

6) Nomina usurpanda propria, quaero te Johannes N. an in conjugem tibi ducas praesentem Margarhetam etc. (non autem hanc vel hunc penes te stantem; possent enim plures adstare, non nunquam fit in constipato coetu).

7) Interrogatio an non sponsione connubiali alteri cuiquam personae obligatus es? deest. Et si quid praeterea observari potest, corrigatur.

VI. Forma Claves usurpandi.

Duae sunt claves regni Coelorum: altera, qua id clauditur infidelibus et impaenitentibus, altera, qua recluditur. Prioris nulla apud Krainscium mentio, desumenda igitur e nostro quod communicamus. Posterioris forma (p. 113) probatur, excepto quod (lin. 6 p. 116) pro darémno malimus poni dármo: et lin. 9 pro y Ypiro (sic!) ponatur y Inszy.

VII. Forma visitandi aegrotos.

Approbamus nisi quod pag. 125 (infime) addi cupiamus plura scripturae testimonia. Item addi unum adhuc et alterum interrogatum majoris plenitudinis et cohaerentiae causa? Nempe. VII. Quaestio sit: Si autem te Deus solvere velit, paratusne es? VIII. Visne in fide Christi perseverare usque in extremum? IX. Cui commendaturus es animam tuam? Et si quid aliud.

VIII. Funerandi forma.

Determinentur (quantum potest) ritus certi, cantiones, preces etc.

In Krainscii praescripto duo moneantur: 1) a Contione vult primum decantari aliquid, tum orari. Invertendum. 2) Zalecenie enót habeat locum, sed nec vitia dissimulentur ut quemadmodum illae exemplo ita haec cautioni serviant vivis, adhibita tamen debita et modestia et prudentia. Si nullam hic concipi placet formulam (quamvis optandum esset pro simplicioribus ministris aliquot poni) addatur saltem vel appendicis loco Admonitio et Informatio ad ministros.

NB. Forma Dominicis aliisque festis et profestis diebus sacra peragendi nescimus an eadem constitui possit. Tentetur. Hoc vero ad eam rem suademus: 1) Disponantur loci communes totius Religionis ita ut annuatim absolvi possit tota Religionis institutio ad singulosque locos omnes textus textuumque exegeses in quavis hebdomada dirigantur. 2) Cantiones sacrae eodem modo disponantur unanimiter per omnes coetus decantandae. Utriusque exemplum in ecclesiis Bohemicis habetur.

In visitationum forma illis usitata duo non approbamus. 1) Quod Minister coram Visitoribus contionari jubeatur ordinarie, quum id visitorum sit. Visitationum enim 1) scopus est (inter caeteros) languentes et torpidos verbo et exemplo ad vividitatem excitare, tam auditores quam ministrum. 2) Apostolicum id exemplum docet, qui, quas visitabant ecclesias eas vel prolixissimis contionibus in veritate et ordine bona continebant. Quod si ministrum aliquando a visitoribus audiri necesse est (ad percipiendos eius in verbo fidei profectus) ad

alterius ecclesiae visitationem assumatur ibique conscendere suggestum jubeatur. Aut denique si hoc dimittere nolent, pomeridiana saltem Contio domestici sit ministri, matutina visitatorum. 2) Quod ministri examen aut censura fiat in toto coetu et quidem ipso praesente. Aut enim verecundia prohibetur non-nemo ne moneat quod monere alias posset aut confunditur nimium Christi minister in conspectu auditorum, quod aedificationi servire non potest. Nam etsi reprehensibiles simus, non tamen omnium interest scire naevos et defectus Pastorum suorum: aut certe pessum ibit veneratio, quam eisdem Christi loco debent. Tandem Canones apponantur: 1) Approbationi Synodorum omnia haec decreta reservari. 2) Non obtrudi debere ullis ecclesiis per omnes apices sed relinquendam tamen eam quae adiaphoris debetur libertatem, ut si hoc vel illud non illico posset absque scandalo in aliquam ecclesiam introduci, retineatur porro aliquousque pristinus ritus. 3) Populum interim paulatim esse informandum de iis quae mutari usus postulabit ut mutari ne aegre ferant.

(L. S.) Georgius Erastus S. M.
Matthias Procopius S. B.
Johan Amos Comenius M. S.
Paulus Fabricius S. B. Chr. m. M. P.
Johannes Rybinius Eccl.

Johannes Hermon. } suo caeterorumque
Martinus Gertichius } cons. nomine.

Alia manu:

In Frontispicio hujus scripti apparet annus annotatus 1683, quem tamen manu Scribae corruptum esse vel inde apparet, quia omnes illi, quorum propria manus hic subscripta cernitur, ante annum illum 1683 defuncti sunt. Videtur autem restituendus annus 1633, etenim Matthias Procopius anno 1636 et Johannes Rybinius anno 1638 e vivis excessere; ipsa vero Convocatio generalis Orlensis anno 1633 celebrata fuit.

(Contulerunt cum manuscripto Dr. V. Loewe
et Dr. R. Prümers.)

2.

Des Cartes (Edingio ?)

Lugduni Batavorum. (m. Junio 1638 ?)

(Ms. Sloane Musei Britannici, 417 p. 3 ss.)

Judicium Nobilissimi Domini Des Cartes de libro illustrissimi Herberti de Veritate.

Vir Praestantissime.

Diu, fateor, responsum de submisso a te libro de Veritate tibi debeo, sed nec oblivioni, nec negligentiae eum diligentius inspiciendi id velim imputes, sed partim desiderio accuratius eum considerandi, partim minutis quibusdam occupationibus, quae hactenus otium mihi eripuerunt. Nihilominus non ita obiter inspectus mihi fuit liber iste, quin tantum de eo habeo dicere, reperta mihi inibi quam plurima peregregia ad Metaphysicam spectantia multis partibus meliora iis, quae vulgo hoc in genere proferuntur. Principalis enim scientia ista, reliquarum omnium vere fundamentum, maxima parte in hunc usque diem penitus fere ignota mansit reperiasque pauca ingenia, eius aliqua ex parte tantum vere capacia: Quod forsitan in causa fuit, quo minus ad gustum plurium iste liber esset, nec pro merito aestimaretur. Sed loquor hic tantum de iis quae Metaphysica in eo occurrunt, omissis quae ex Theologia habet. Illa enim talia sunt, quae nondum ita intelligam, ut judicium de iis meum tibi perscribere audeam. Id tantum addo, si Authori placuisset continere sese intra veritates naturali ratiocinio acquisitas, nec tangere revelatas, non minus sibi, fortê quam longe uberiori satisfacturum fuisse.

Judicium de opere pansophico.

Quemadmodum Deus est unus et creavit Naturam unam simplicem, continuam, ubique sibi cohaerentem et respondentem, paucissimis constantem Principiis elementisque, ex quibus infinitas propemodum res, sed in tria regna, Min. Veget. et Animale certo inter se ordine gradibusque distincta perduxit: ita et harum rerum cognitionem esse oportet ad similitudinem

unius Creatoris et Unius Naturae unicam, simplicem, continuam, non interruptam, paucis constantem principiis (imo unico Principio principali), nude caetera omnia ad specialissima usque individuo nexu et sapientissimo ordine deducta permanent, ut ita nostra de rebus universis et singulis contemplatio similis sit picturae vel speculo, Universi et Singularum ejusdem partium imaginem exactissime repraesentanti. De modo autem speculum eius modi conficiendi, naturae maxime consentaneus ille videtur (quem et Comenium hac de re libros mundi utriusque Majoris nimirum et Minoris cum libro Scripturae, ut audio, potissimum consulentem sibi eligere conjicio), qui Vestigia Creatoris in producendis rebus accuratissime observet, ita ut ex rationis lumine primo probetur, necessario concedendum esse rerum conditorem et Deum, deinde Creaturae eo pertractentur modo, quo Moses eas in Genesi sua procreatas luculenter descripsit: quarum gubernationem libri profani, praecipue vero sacri ad finem usque saeculorum continuandam explicant, denique, ad Deum, tamquam ad punctum vel Centrum, unde progressa omnia, reducamus. Sic uti ex uno per et ad unum sunt omnia, ita horum ex, per et ad unum Contemplatio utilissima juxta atque jucundissima est futura.

(Contulit cum manuscripto J. Herbert.)

3.

Des Cartes (Edingio ?)

Lugduni Batavorum, (m. Augusto 1638 ?)

(Oeuvres de Descartes. Correspondence II.
Paris 1898. P. 345 ss.).

Monsieur.

J'ay lû soigneusement le liure que vous avez pris la peine de m'enuoyer, et ie vous en remercie. L'auteur témoigne estre homme de bon esprit et de grande doctrine, et auoir outre cela beaucoup de probité et de zele pour le bien public.

Tout ce qu'il dit contre les sciences qui sont eu vsage, et la façon qu'on tient pour les enseigner, n'est que trop vray, et ses plaintes ne sont que trop iustes.

Le dessein qu'il propose de ramasser dans un seul liure tout ce qu'il y a d'utile en tous les autres, seroit aussi fort bon, s'il estoit praticable; mais l'apprehende qu'il ne le soit pas. Car outre qu'il est souuent tresmal — aisé de bien iuger de ce que les autres ont écrit, et d'en tirer le meilleur, sans rien prendre avec cela de mauuais, les veritez particulieres, qui sont par cy par là dans les liures, sont si détachées et si independantes les vues des autres, que ie croy qu'il seroit besoin de plus d'esprit et d'industrie pour les assembler en un cors bien proportionné et bien en ordre, suiuant le desir de L'Auteur, que pour composer un tel cors de ses propres inuentions. Ce n'est pas qu'on doive pour cela negliger celles d'autrui, lors qu'on en rencontre d'utiles; mais ie ne croy pas qu'on doive employer son principal temps à les recueillir. Enfin, si quel-ques-uns estoient capables de trouuer le fonds des sciences, ils auroient tort d'vser leur vie à en chercher de petites parcelles qui sont cachées par cy par là dans les recoins des Bibliothèques; et ceux qui ne seront propres qu'à ce trauail, ne seront pas capables de bien choisir et de bien omettre en ordre ce qu'ils trouueront. Il est vray que L'Auteur assure auoir desia fait ou commensé un tel Liure, et ie veux bien croire qu'il s'en peut acquitter mieux que personne, mais les échantillons qu'il eu fait voir icy ne suffisent pas pour en donner grande esperance. Car pour les Aphorismes, page 31 etc., ils ne contiennent que des pensées si generales, qu'il semble auoir beaucoup de chemin à faire, auant que de paruenir aux veritez particulieres, qui sont seules requises pour l'vsage. Et outre cela, ie trouue deux choses en ses pretensions que ie ne sçauois entierement approuuer. La premiere est qu'il semble vouloir trop ioindre la Religion et les Veritez Reuelées, avec les Sciences qui s'acquierent par le Raisonnement Naturel. Et l'autre, qu'il imagine une Science uniuerselle, dont les ieunes Ecoliers soient capables, et qu'ils puissent auoir apprise auant l'âge de vingt — quatre ans. En quoy il me semble ne pas remarquer qu'il y a grande difference entre les Veritez Acquises et les Reuelées, en ce que, la connoissance de celles-cy ne dépendant que de la Grace (laquelle Dieu ne dénie à personne,

encore qu'elle ne soit pas efficace en tous), les plus idiots et les plus simples y peuvent aussi bien reussir que les plus subtils; au lieu que, sans avoir plus d'esprit que le commun, on ne doit pas esperer de rien faire d'extraordinaire touchant les Sciences humaines. Et enfin, bien que nous soyons obligez à prendre garde que nos raisonnemens ne nous persuadent aucune chose qui soit contraire à ce que Dieu a voulu que nous crussions, ie croy neantmoins que c'est appliquer l'Ecriture sainte à une fin pour laquelle Dieu ne l'a point donnée, et par consequent en abuser, que d'en vouloir tirer la connoissance des Veritez qui n'appartiennent qu'aux Sciences humaines, et qui ne seruent point à nostre salut. Mais peut — estre aussi que cet Autheur n'entend point oser de (la) Bible en ce sens-là, ny mêler les choses saintes aux profanes; et en tout le reste ses intentions paroissent si bonnes, qu'encore mesme qu'il manquast en quelque chose il ne laisse pas d'estre grandement à estimer. Je vous remercie de l'avis que vous me donnez des médisances de N.; elles sont si foibles et si mal trouuées, que ie croy qu'elles luy font plus de tort, en ce qu'elles découvrent la maladie de son esprit, qu'elles n'en sçauroient faire à aucun autre. Je suis,

4.

Comenius Merssenno.

Lesnae, 2 Januarii 1640.

(Ms. Bibliothecae Nationalis Parisiis, Nouvelles acquis. français 6206 cf. 132. 3.).

S. D. P.

Non facile mihi aliquid aequae insperatum accidere potuit quam a te viro tanto (quantus enim sis clarissime Mersenne non ignoro) literis salutari. Ita scilicet gravissimae*) illius tuae humanitatis, quae te post variam et profundam eruditionem qua inter Galliae lumina emines omnibus reddit commendabilem, ad me quoque redit fructus. Pergratum fuit, collaudavique Deum quod Pansophicum nostrum studium te quoque reperit fauorem: ut non solum in publicando illo, si elaboratum esset,

tuam et typographorum vestrarium (sic) operam (quod minoris est considerationis) promittas sed et ad elaborandum feliciter de divite tuo penu omnia quibus juvari posse speremus liberaliter offeras. Utinam vero ea esset omnibus mens ut rem communis usus communibus auxiliis agere non detrectemus! En autem gratior nobis est propensio tua quod quae communicare promittis (de Motu, de Luce, de Harmonia, de Magnetis prodigiis) sive disquisitiones totales sive particulares, observationes tuas universali operi nostro prorsus fundamentalia sint. Quippe cognitionem veram Motus et Quietis, Lucis et Tenebrarum, Caloris et Frigoris, Harmoniae et Disharmoniae (cum aliis quae principiorum τῶν ὄντων numerum explent) non tantum ad Naturae intima penetrandum januam sed et ad omnia temporis et aeternitatis arcana recludendum clavem veram esse, et persuasus sum, et aliquando omnibus palam fiet. Praeclare igitur de nobis et communi hoc thesauro mereberis si promissa quantocyus submittas. Ego interim tuum consilium, (quod idem aliorum quoque amicorum est, nec res ipsa permittit aliter) sequar; ut communes animi notiones omnium particularium circa particularia objecta cogitationum et disquisitionum bases futurae ante omnia in unum colligantur: non tamen in congeriem, sed ordine quem ipsa universi analysis (vera illa et accurata) praescribit. Atque haec generalia quam recte ad lucis et veritatis normas expedita fuerint, judicabis ante omnia, quorum illa liberae, seriae ac severae censurae submittentur. Expectare illa poteris intra unum et alterum mensem ab Anglicanis amicis: per quos has quoque ad te eadem via qua tuae ad me venerunt, remitto. Vale illustre seculi decus! quem Deus publico bono ut servet incolumem diu, seriis animi votis opto.

Tui observantissimus
Johan-Amos Comenius
m.

Lesznae Polonorum
postridie Calendas
januarii 1640.

Inscribitur: Reverendo, praeclarissimoque viro D. Marino Merssenno suo amico et fautori observando. Lutetiam Parisiorum.

(Contulit cum Manuscripto Dn. de la Roncière.)

Mochinger Comenio.

Gedani 13 Jan. 1645.

(Ms. Bibliothecae Nationalis Parisiis Nouv. acquis. lat. 1635 fol 121)

Præclarissimo Viro Johanni Amos. Comenio,
Johannes Mochingerus S. P. D.

Virorum præclarissime amice honorande! Fave oculis, Fave auribus, illos huic epistolæ meæ fac des, has eiusdem exhibitori. Adest permaxime dignus nosci Urbis nostræ Veteris Scabinus, Dn. Johannes Hövelke, litterarum omnium cupidissimus, mathematicarum artium gnarissimus; a nullo certe sideralis scientiæ possessore seu fautore expectare possem quod illi tam perclarè confectum est. Manus ingenio viri respondet, ingenium manui, phases lunæ communes per annos aliquot oculo exactissimo est contemplatus et cælo ad nutum paratissimo tabulis æneis insculpsit. Brevi faciet (et ut faciat a te quoque hortando est impellendus) Ingenii manusque suæ in lucem exire monumentum clam ipse prius loquutus. Videbis moribus tuis preditum. Si quisque et qui plus ultra cogitat, hic quoque est, et in sideribus multum ultra communem modulum sapit: probatus omnibus quibus tantum est cognitus. B. Cruzerus noster discipulum æque consummatum nullum reliquit, qui in non paucis magistri peritiam tantum modo supergressus est. Verbo floret rebus multivariis, nec modo vero iis quas etsi terra condit, vulgus fert super aethera. Complectere quaeso, charum caput: et si quid mecum de litteratura vis communicare, quod litteris perscribere est molestum, Dn. Hövelkio expone. Utor eo valde familiariter. Vale, et annum hunc quem, ut spero optoque, feliciter es ingressus cum Deo secundissimo absolve. Datum Gedani, anno 1645 die 13 Januarii.

Cl

Reverendæ D^{tati} tue

Viro preclarissimo Johanni
Amoi Comenio amico meo
plurimum honorando

Elbingae

Johannes
Mochingerus

(Contulit cum Manuscripto Dn. de la Roncière.)

Comenius — Socio cuidam Thorunium profecturo.

Elbingae 21 Jan. 1645.

(Impress. unium Bibliothecae Colleg. Reform.
Vilnensis.....)

De

COLloquii THorunienSIS apparatu cogitationes quaedam,
Anno 1645. Januarii 21.

Venerunt ad nos 12. Januarii serenissimi Regis nostri Uladislai, Universales, denuò Evangelicos ad amicum de Religione, cum Catholicis Colloquium, pro Augusti 28. invitantes. Quae res, ut video, valide nostratium commovet animos: solis exceptis, qui rei magnitudinem aestimare nesciunt. Inprimis autem meritò commovere, et ad singularem vigilantiam excitare debet eos, quibus Ecclesia tantum hoc negotium piis curis versandum, causamque suam (si ad conflictum veniri tandem contingat) defendendum, concredidit. Quorum è numero cùm me quoque et Te, amice dilecte, Deus esse voluit (Credidimus enim vocem populi vocem esse Dei) conventumque jam Orlae sit, ut quilibet ad Colloquium illud deputatus, seriò de omnibus cogitet, et se, pro Veritate defendenda, tum undique necessariis armis (cum Deo) instruat, ac si soli illi tota haec pugna depugnanda foret: merito nos lege ista obstringi sentimus, apparatusque armorum conquirimus. Nec enim jam defugiendi praelii spes esse potest, clarificatione peracta, pugnae conditionibus utrinque susceptis, loco temporeque indictis, acie altera jam velut instructa nobis sese ostentante. Nulla salutis spes in fuga; tota in victoria, si fuerit Veritatis. Quae ne socordiâ nostrâ, aut inscitiâ, succumbat, Deus e coelo invocandus est, adhibendaque quanta maxima potest prudentia, ne bona causa malè agendo perdatur. Mihi quid cogitationum circa res illas obveniat, communicare Tibi constitui, ut Tu aliis, quorum interest: rursumque Tuas et illorum, mihi. Commune enim nego-

tium communes requirit curas, ne quis sit asymbolos. Noveris autem prudenter haec tractare, ut ne veniant sub oculos, quorum non debent. Consiliorum bellicorum prima basis est, celari. Nos autem quid jam nisi bella meditamur? Sed pro pace obtinenda, si veram obtineri posse spes sit.

Placet vero imitari methodum consultantibus usitatam; explicando, Quid, Cur et Quomodo, faciendum videatur, in hoc, illo, isto, casu. Praesertim nunc, dum novis consiliis occasio est, ne quid ab initio admittatur, quod emendare post difficile sit. Sed quaeso Te, in his expendendis excitatè age, eosque, quibus communicabis, agere jube: aut si quid minus ad rem hîc dictum indictum sit: si quid benè, id communis cura efficiat melius. Vale

I.

Eo ventum est, ut non de Congressu declinando, sed sapienter instituendo, omnino deliberandum sit.

Declinare scilicet quaesivimus (eventum non bonum veriti) hactenus: potissimum Orlae, conditionibus Colloquii positiss, quas partem provocantem subituros spes non fuit. At nunc.

1. Non rejici conditiones nostras, è Literis Regiis patet. Retrahere igitur nos, novasque tergiversandi quaerere vias, tam parum possumus, ac Venditor licitatori, pretium quantum indictum est, offerenti subtrahere contractum.

2. Imo non jam Pontificii provocatores facti sunt, sed nos: qui S. R. Majestatem, ne ab hoc sancto proposito recederet, tametsi altera pars (ut olim) resilire velit, obsecrabimus. Quod si Pontificiis, tanquam provocatoribus, si conditionibus nostris deterriti resiliissent, parata fuisset ignominia: dupla erit nobis, si et provocavimus ipsi et conditiones tulimus, et altera pars conditionibus se submittit, et nos fugiamus tamen?

3. Eo magis, quod non solum congressum ab illis oblatum, illis rursùm obtulimus, sed et theatrum auximus, advocato in spectacula Orbe Christiano: tanquam felicitas quaedam temporibus nostris fato servaretur, pietatis Regis nostri, et cooperatione nostra, jamjam Orbi obventura. Si ergò fugimus, aut fugam velle prodimus, ludificasse videbimur,

non tantum jam partem adversam, Pacis consilia offerentem; et Serenissimum Regem, eadem Pacis consilia promoventem; sed et ipsum Christianum Orbem, ad horum consiliorum spectacula invitatum, et jam jamque concurrentem.

Nihil ergo restat, nisi cogitare, divinae providentiae occulto ductu nos huc protractos, ut nobis haec pro Veritate lucta inevitabiliter subeunda sit, quocunque tandem id futurum est exitu. Nobis itaque sonare illam Apostoli vocem rati: State, succincti lumbos in Veritate, et induti loricae justitiae, et calceati pedes in praeparationem Evangelii Pacis etc. (Ephes. 6. 14.) stemus, non fugiamus; succincti, non discincti; induti, non exuti; parati propugnare Evangelium Pacis (imo et propagare) si reperti fuerint in domo illa (in quam invitamur) filii pacis, ut requiescat super illos Pax nostra: si non reperti fuerint, ut pax nostra revertatur ad nos (Luc. 10. 5, 6).

Modus.

Sapienter praeparati fuerimus ad Evangelium Pacis, si

1. Assumpserimus totam armaturam (πνευματικὴν) Dei: quae est plena irrefragabilis et insuperabilis coelestis doctrinae Veritas. Hâc undique probè armati, consistere speremus (Eph. 6. 11. et 13. etc.)

2. Quia vero causa Dei sine Deo agi, nec potest (ipsius enim est bellum 1 Sam. 17. 47. et 18. 17.), invocandus est ardentissime Deus, ne causam suam deserat propter nomen suum (ibid. v. 18.)

3. Et quia denique providentia Dei humanam non excludit prudentiam, includit potius (prudenter enim consiliis geritur bellum Proverb. 20. 18 et erit salus, ubi multa consilia sunt Prov. 24. 6.) vigilantiam prorsus opus, ut excubemus cum omni perseverantia (Ephes. 6. 18.) h. e. opus prudentiam, in expiscandis hostium consiliis, excogitandisque salubriter opponendis, ut nihil ulla machinamenta possint contra Veritatem, omnia potius pro Veritate, quomodocunque adhibeantur.

II.

Collimandum eô, ut ex hoc congressu (quâcunque tandem intentione ab illis offertur, à nobis suscipitur) insigne aliquod bonum consequatur.

Ratio 1. Res est inusitata, raram ferens occasione bonum aliquod insigne aut inveniendi, aut amittendi. Praevidendum itaque, quid in utramque partem consequi aut debeat, aut possit.

2. Est res magnae molis, multorum hominum secum trahens confluxum, consilia, molimina, labores, impensas et sumptus: famam denique per totum Orbem Christianum, quomodocunque res ceciderit. Providendum itaque ut aliquod moliminibus hisce dignum efficiatur.

3. Res per se sancta est, gloriam Ecclesiaeque salutem concernens. Videndum igitur, ne quid haec et illa detrimenti patiatur, promotionem potius illustrem.

Media.

Negotium hoc committendum illis, qui (respiciendo ad Media Tabulaturâ primâ posita) sint.

1. Bene fundati in Veritate, Scripturarum, Antiquitatis, Sapientiaeque humanae (Philosophiae) benè gnari: eôque Veritatis armis sic circumdati, ut non facilè à verisimilitudinum aut sophismatum telis vulnera metuant.

2. Verè pii, modesti, humiles, Deo, non sibi, fidere sueti.

3. Ingeniosi tamen quoque, ad excogitandum quicquid extricandis tricis, et proferendae in apertam lucem Veritati, ullo modo servire potest. Qualibus inveniendis, aliisque consiliis disponendis, Conventu adhuc aliquo Evangelicorum opus erit necessario.

III.

Conventu adhuc Evangelicorum prorsus opus, in Aprili vel Majo, certe ultra Junium non differendo.

Ratio 1. Expresse literis Regiis (postremis) dissidentes sub nomine Augustanae et Refor-

matae Confessionis invitantur. At vero nondum constat, velintne Augustani nobiscum per omnia in causa hac, communi alioquè, conjungi: et quôusque. Praecognoscendum itaque id, et si quid obstet componendum, ne adversarii acie instructa venientes, et aciem nostram disturbatam inveniētes, vel sine pugna triumphent, vel facilius victoriam de dissidente inter se hoste reportent.

De modo agendi conveniendum erit (sive quidem conjunctim causa erit agenda, sive absque Lutheranis) necessario quandoquidem in toto hōc negotio si quid periculi esse potest, in modo agendi erit.

3. Ad eligendum jam tandem Collocutorum personas, quot et quinam ex singulis provinciis, et Confessionibus: et an duplicato numero (uti ab illis factum constat) vel minori aut majori. Inprimis autem propter eligendum Praesidem, quem prae aliis maturè vocationem et munia sua scire, multum interest. Denique ad deliberandum, an exterorum Theologorum aliqui advocandi, et qui, et cujus sumptu, et quò procurante etc. etc.

Modus.

De istis rebus inter se agendi triplex datur Evangelicis Conventus.

1. In proximis Regni Comitibus in Februario et Martio celebrandis: ubi, quia ex omnibus Regni provinciis, primarii quique Evangelicorum Procerum confluunt (etiam Civitatum Borussicarum, ipsiusque Electoris, elegati) de his rebus agendi, commodum erit tempus et Occasio. Sed quis ibi consiliorum director erit? Ubi multitudo, ibi confusio, nisi multitudo revocetur ad unitatem. Cujus rei quia ibi dubito fore modum certum, necessarius videtur Conventus alius, huic fini destinatus, ubi formato Consiliō res deliberentur, concludanturque. Conventus, inquam, similis Synodo illorum Varsaviensi, aut nupero nostro Orlensi.

2. Ad quem tamen quia comparere non poterunt, nisi Delegati ab Ecclesiis, necessario praecedent Synodi Provinciales (ut et anno superiore) ubi consilia de toto negotio adhuc colligantur, Deputatique ad Conventum generalem nominentur. Hujusmodi Synodis tempus nullum restabit,

nisi sub initia Maji, h. e. inter Pascha et Pentecosten, quaelibet provincia loco ritùque sibi consuetis.

3. Tandem Conventui generali locus erit commodissime (judicio meo) Thorunii, sub ipsas nundinas, pro festo Corporis Christi. Quia facillime sic undique ibi confluent delegati, faciliusque (si opus) celari res poterit, ipsâ nundinarum panegyri. Et temporis adhuc restabit satis, ultrâ menses duos. Quod si etiam sic ad se tantis rebus praeparandum, non satis videatur temporis. Quid si ergò Synodi mox à Paschatos celebrentur, circa Misericordias? Thorunium verò delegati a Synodis mox e Synodis profiscantur, ad Cantate? ut vel octiduo deliberationibus dato, ad Pentecosten redire domum suam quisque possit. Ita enim integrum trimestre restabit Colloquutoribus, ad se melius omni apparatu instruendum: Itemque ad Theologus externos (si qui advocandi erunt) autoritate Conventûs illius vocandum, illis vero ad comparandum. Quanquam his forsân nimis tardè: cum et illorum quisque aliquam ad deliberandum, et se tantis rebus praeparandum, sibi optabit moram. Ergo quantum ad Exteros, optimum erit consilia Varsaviae terminare.

IV.

Deliberanda Varsaviae.

Fundamenta rerum recte poni, maxime semper interest. Videtur itaque Varsaviae actionum nostrarum, ut solide procedant, ponendum fundamentum: quia exinde pendebunt sequentia. Deliberandum nempe erit, sub primum statim congressum.

I. Utrum S. R. Majestati per aliquem, aut aliquos, è medio sui, agenda sint solenniter gratiae, quod supplicibus nostris postulatis condescendere, Colloquii terminum proferre, conditiones aequas admittere, novoque modo Regium et paternum suum affectum declarare, dignata sit etc. Rogandaque sancti hujus (pro gloria Dei, et salute subditorum sibi populorum) zeli continuatio. Promittendum denique in nobis non fore moram, quominus S. R. M. suum assequatur finem, in experiundo, clarèque tandem cognoscendo, penes quam partem Schismatis hereat culpa etc. Si inquam, talem legationem ad S. R. Majestatem expedire judicabunt; expedient quo-

que non cunctando diu: ut reliquis circa rem hanc deliberationibus à negotiis tempus sufficiat. Videtur enim id faciendum, non tantum civilitatis, aut observantiae debitae, causâ; sed et tutius jam apertiùsque consilia haec agitari possint: et denique ut salvi conductûs instrumenta (quorum S. R. Majestas spem facit) obtineantur facilius.

II. Agendum quoque incunctanter cum Sere-nissimi Electoris, Ducis Curlandiae, Civitatumque Prussiae, Legatis: utrum principalium suorum intentio sit huic Dei causae, communi studiò defendendae, planè sese associare? Si nescire se dicant, rogentur illico ut scribant: interesse enim, ut ante Comitiorum Regni finem certò id sciatur. Aut saltem utrùm, ad ematuranda consilia Conventu adhuc opus esse existiment: atque num ad eundem Legatos suos mittere velint? Sibi videri (propter causas supra positas, aliasque) necessarium, nominarèque eidem tempus, prout convenerit, locum autem Thorunii. Quia (1) Propior Borussis, nec aliis adeo dissitus. (2) His talibus consiliis jam quasi destinatus, et consecratus. (3) Nonnulla particularia determinandi (ut de Bibliotheca etc.) ibi accasio melior.

III. Deliberandum item plenius, utrum Synodis provincialibus omnino sit opus, an vero Thorunium recta; statim à Paschatos (nempe ad Misericordias vel Jubilate) conveniendum? Videtur posse omitti Synodos: quum nihil adeo novum Synodicè deliberandum obveniat: personis Thorunium ituris, jam antè Synodali auctoritate in Polonia utraque nominatis. Illae itaque eant. Lithvani item Seniores et Conseniores suos Thorunium ire jusserunt, Orlae. Eant itaque: neque sine nova causa novae Ecclesiis creentur molestiae. (Entia multiplicanda non sunt citra necessitatem.) Sed et compendifieri sic poterit rursùm temporis aliquid, ut ejus ad praeparamenta plùs restet Colloquutoribus, et Praesidi.

IV. Deliberandum quoque, et aliquid certi concludendum, de Theologis exteris, an vocandis sint? Videtur: quia id nos velle, literis ad S. R. Majestatem innuimus. Et quia causae magnitudo magnam circumspectionem requirit, quae forsân a demesticis Ecclesiarum Pastoribus, polemicis actionibus minus exercitatis, non aequè, aut satis tutò, exspectari possit. Denique quia causa communis est omnium, quae

se a Papatu separarunt, Ecclesiarum, ne sine aliis agere velle videamur, quod omnium est.

Sed plura sunt, quae dissuadere videntur. Primo, diffidere videbimur causae, quae tot fulcris egeat. Secundo, cederet id dedecori gentis, quasi hominibus destituatur: cum tamen in literis suis ad S. R. Majestatem de quodam heroicorum ingeniorum nido gloriati videmur. Tertio, quis invitabit? qua auctoritate? quos? difficultates ubique emergunt. Quarto? Cujus impensis? Neque hic nodus facilis erit solutu, in tantis Ecclesiarum nostrarum defectibus, qui et domesticos per trimestre Thurunii sustentari aegrè permittent. Quintò, Non necessarium: cum non polemico rigore, sed declarationibus mutuis, res agi proponitur. Aut potius, cum non terminandi aliquid potestas Colloquutoribus utrinque dabitur, sed tentandi, an sic aliquid profici possit, ad referendum Ecclesiis. Quicquid ergo hîc actum fuerit, Exterorum iudicia implorandi semper erit prompta facultas, non unius et alterius, sed multorum. Atque si reassumendi erunt tractatus (innuit enim S. R. M. in literis suis, vel fundamenta pacificationis primò congressu esse ponenda) apparebitque aliqua necessitas interesse illos aliunde advocatos, vocari tûm poterunt. Denique, Inconveniens est, confidere causam esse Dei, et diffidere vindici causae suae Deo: quasi non possit (invo-catus seriò) vel ex ore infantium et lactentium perficere laudem, propter inimicos suos (Ps. 8. 3.) Scimus sanè, spem in Deo fixam, non excludere prudentiae humanae media: quicquid tamen sit, Sauliticum est istud, Non vales resistere Philistaeo isti, nec pugnare adversus eum: quia puer es, ille autem vir bellator ab adolescentia sua (1 Sam. 17. 33.) Hoc autem Davidicum: Tu venis ad me cum gladio, et hasta, et clypeo: ego autem venio ad Te in nomine Domini exercituum, Dei agminum Israel, quibus exprobrasti hodie. Et dabit te Dominus in manum meam, ut sciat omnis terra, quia est Dominus Deus in Israel. Et noverit universa Ecclesia haec, quia non in gladio, nec in hasta, salvat Dominus: ipsius enim est bellum (ibid. v. 45. 47.) Et vero, annon experimentum prae-

sentiae suae parvulis suis dedit Dominus, cum nuper in Orlensi Conventu talia cogitare, deliberare, concludere, scribereque dedit, quorum causa ipsi illi Exteri Deum laudant? Nec forte de nihilo est (MB) quod Majestas sua vereri se scribit, ne evocata exterorum industria, litibus adsueta, tranquillitati propositi hujus detrimenti aliquid afferat. Ad minimum certè occasio est (si rationes de non evocandis nunî Illis praevallebunt) contestandi, nos Majestati suae nostram accommodare voluntatem, nec sollicitaturos nunc illam exterorum industriam. Quae res firmandae erga Majestatem suam totamque hanc causam fiduciae serviet.

De Exteris tamen vocandis, video non tam facilè dimit-tendam esse cogitationem. Quicquid enim est, causa communis est, in qua piè tutanda, pie conspirandum est, quâ datur. Sic jam cogito. Quid si duo tantum accersantur, alter Lutheranus, alter Reformatus? sed ambo insigniter in his certaminibus versati, solidè pii, veritatis Evangelicae propugnatores strenui: dirigendis, non disturbandis, consiliis idonei: quibus undique tutò fidi, et ab illorum praesentia auxilii multum sperari, possit. Quales nescio an nobis exerto quasi digitò divina ostendit providentia, Calixtum et Duraeum. Quorum ille idem hoc negotium (amicis collationibus Veritatem Evangelicam adversariis commonstrandis, eoque incruentam veritati victoriam parandi) aliquot jam annis egit; publico etiam nuper scripto in lucem exposito; Spectabilique Senatui Dantiscano hunc ipsum nostrum in usum submisso. Quid ergo si ipsemet Librum suum sequi, apud nos comparere, causamque hanc Dei in theatro illo, quod hic Veritati suae illustri modo in apertum producendae sapientia Dei aperit, agere exoretur? Impetrari id a se ut patiat, pietas et zelus Dei facile persuaserint Viro Viro optimo. Nec difficile fore Principem suum (Augustum Brunsvicensium Ducem, sapientem illum, piumque heroa, inter Germaniae nunc Principes Evangelicos vel solum eminentem) ut in dimissionem ejus ad aliquot istos menses benignè consentiat, quidnî confidamus? Alterius item, Duraei, eruditio, pietas, ingenium mite, pro pace Ecclesiae vota et studia indefessa, Europaeo jam Orbi nota sunt. Verum equidem est, studia illius pacificatoria ad Evangelicos fuisse potis-

simum directa, si ad tollendum infelix domesticum schisma reperiri posset via: non tamen id alio fine (certè id mihi constat) quam ut constitutâ domi pace, ad magis dissitos Veritatis arma transferri possent, majori quàm hactenus fructu. Eadem igitur sunt utriusque vota et intentiones (quae et cuiusque pii Theologi merito esse debent) pro incrementis Regni Christi. Eademque pariter media (quae et Serenissimo Regi nostro Uladis-lao tentari placet) per sociatam, amicam, placidam, mentibus utrinque serenis et tranquillis, causae totius, fundamentorumque quibus illa hinc et hinc fulcitur, recognitionem: postquam per turbulentas disputationes, violentâsque actiones (inquisitiones, martyria, bella religiosa) nihil profici hactenus apparuit. Quidnî ergo ad idem opus, quod duo isti Viri Dei ultro agendum jam antè susceperant, et nunc apud nos ut agatur insperatas nobis occasiones, et ad quas inviti trahimur, divina objicit providentia, duo illi simul vocentur? Ut et se invicem, et Nos, et Illos, qui audire nos placidè hactenus recusabant, nunc ultrò aures offerunt, juvent? Quaeso inspicere libeat Actorum 16. v. 9, 10. annon simile aliquid nobiscum nunc ludat sapientia Dei? Annon Macedones illi nobis sunt, qui nos Transire ad se invitant? Annon a Domino vocari nos ad evangelizandum illis, aequè ut Paulus, credemus? praesertim cum non per somnium, sed vigilantibus nobis, voces illorum aures circumsonant nostras. Si quis dicat: Ibi Macedo adjuvari se, h. e. ad fidem converti petiit; isti autem non converti, sed convertere, h. e. pervertere, quaerunt. Respondeo: Ignari erant Macedones ibi, quid facturus erat Dominus, aequè ut nunc adversarii nostri, Paulus tamen Deum respexit: quidnî et nos? Simile aliquid videre est in Jonathane et armigero suo, Philistaeorum voces, Ascendite ad nos, pro victoriae signo interpretantibus (1 Sam. 14. 10 etc.) Quidnî et nos? eoque magis, quod non ipsi nobis finximus, aut fingimus, has occasiones, haec symbola et omina, sed ultro offeruntur: adeoque sic offeruntur, ut effugere, tametsi velimus, non liceat. Quidnî ergo Dominum vocare credamus, illique ultro jam, non coacti, nostram offeramus operam? Quidnî et isti duo Viri Dei, si a nobis vocentur, a Deo se vocari credant? Ad Duraeum redeo, quem quia Aula Principis Auraici junioris nunc habet Ecclesiasten,

in Hollandia, dimissionem illius ad tantillum tempus impetrari quoque posse, quidnî spes sit? Patet vero, quam ante difficultatem de sumptu in Exteros posueram, illam jam non fore tantam: si nonnisi duo erunt; et quidem hi duo, quos ipse Dei zelus, in utroque tam conspicuus, non lucra externa respectare, sed gloriae Dei incrementa summum lucrum reputare, coget. Et denique Civitates Borussiae (si non sola, divinâ prae illis benedictione dives, Gedanim) poterunt Calixti, Polonicae autem et Lithvanicae Ecclesiae Duraei, suscipere curam. Ita quid restet difficultatum, aut scrupuli, non video. Deus meliora suggerat illis, quorum prudentiâ haec determinanda erunt consilia.

V. Quicquid autem de omnibus istis rebus conclusum fuerit, scribendae videntur mox Varsaviae, Procerum Evangelicorum nomine, literae, primum quidem ad Serenissimum Electorem, Curlandiae Ducem, Civitatesque Prussiae, ut at ematuranda consilia, redigendumque omnia in ordinem, Legatos suos (utriusque Ordinis) Thorunium ad 15. Maji (si sic steterit) mittere velint. Deinde ad Exteros illos Theologos (si vocandi erunt) principesque; in quorum Academiis et Ecclesiis vivunt etc. ut omnia maturè disponantur, nec ulla parte imparati reperiamur. Nempe in Conventu Thorunensi (15. Maji) responsa illorum jam haberi, eoque sint aut non sint venturi, sciri maximè intererit.

V.

Deliberanda Thorunii (aut ubi forsitan aliâs noster primus Conventus futurus etc.)

[1.] An omnino et finaliter tandem, in Colloquium illud consentiendum. Si non defuerint, qui adhuc deliberandum putent, An Colloquium suscipiendum sit, deliberetur. Eo enim id serviet, ut si declinari non posse, nec debere, potuerit, animosiores in Deo reddantur, quibus subeundum erit. Resumenda igitur erunt, et expendenda, quae Tab. 1. dicta sunt: et addenda quae praetereâ suggeret Deus. Exempli gratia.

1. Quod vix optare, nedum sperare, potuimus, id nobis ultro offerri, ut benignè audiamur. Quae-

situm id fuit a majoribus nostris, nec obtentum, Constantiae, Wormatiae, Tridenti, sub Sigismundo Augusto in Polonia etc. Ingrati videbimur erga Deum, si occasiones quas providentia sua offert, scientes volentes abiicimus.

2. Certi sumus, nos habere causam bonam: nempe nos non a Veritate ad Errores successisse, sed ab Erroribus ad Veritatem rediisse: eôque Veritatem à nobis stare. Quid ergo metuimus? Veritas mendacii convinci non potest: nec aliud, quàm abscondi. Atqui hic, non ut abscondatur, sed ut in Ecclesiae domo sublimi exponatur Candelabro, occasio est. Attendatur illud Augustini (lib. 1. contra Crescon. c. 34.) Probavi de scripturis sanctis, et qua potui ratione perspicua, nec Eloquentiam quantamlibet, nec Dialecticam quamlibet, metuendam esse assertoribus Veritatis, quominus assertores falsitatis disputando cum eis, et eos refellendo, convincant.

3. Exempla majorum considerata, qui incerto eventu a talibus absterreri non patiebantur. David coram Regibus se loquuturum de testimoniis Domini professus, operam suam offerebat Deo, Ps. 119. D. M. L. Wormatiam aditurus, amicis dissuadentibus dixit: und wann so viel Teuffel drinnen weren etc. Ad Philippum vero, et ipsum trepidantem, scripsit: Si bonam causam agimus, cur metuimus? si malam, cur inchoavimus?

(4.) Majores nostri hic in Polonia tale Colloquium desiderio desiderabant; Pontificiisque disturbare id quaerentibus, P. Vergerius ad Sigismundum Regem scripsit: Per J. Christum oro, ne Regia M. V. patiat se ullis machinis, atque ullâ vi, ab instituto dimoveri, et vinci. Nullâ enim unquam memoriâ fuit vel ab aliis Poloniae Regibus, vel a M. V. susceptum opus tam utile, tam gloriosum, tam Deo placens ac necessarium, atque hoc de instituendo in causa Religionis Colloquio. Quare toto pectore in eam curam incumbendum erit, nè à Satana impediatur. Permisit vero tum Deus impedi (Rege non inveni-

quomodo minis Papae obsisteret) magnò cursùs Evangelii, tum feliciter efflorescere incipientis, impedimentò. Nunc Deus alias dedit occasiones, Regique nostro Vlatislao eum animum, ut se impedi non patiat. Quid ergo? Nos jam opus tam utile, tam gloriosum, tam Deo placens ac necessarium, turbabimus? Avertat Deus.

5. Periculi nihil subest, neque in re, neque in circumstantiis. Non in re: quid enim defensuri sumus? Ecclesiam utique doctrinamque veram. An verò sapiens ille vir, Christus, domum suam super arenam struxit, ut pluviam, flumen, ventos, timere necesse sit? (Matth. 7. 24.) Non in circumstantiis: Locus enim, tempus, modus agendi, honesta omnia, imò tuta. Non ad Concilium citamur, sed ad Colloquium. Neque judicandi, aut in nos pronuntiandi, provinciam sibi sumunt, sed ut audire libeat, quomodo se nobis de rebus suspectis purgabunt. Nobis ergò Actorum partes veluti jam ultro deferunt: audire quidnî libeat? cum sic non Papa judex futurus sit (uti quaerebat hactenus) sed pars, et quidem rea. In summa, periculi nihil esse videtur, nisi in modo agendi: sed hic nè quid erroris admittatur, cavere Prudentiae nostrae erit, offeruntque se illius rei, Deo ostendente, viae plures.

6. E contra, avertere pericula quae ex negato Colloquio sequutura certo esse apparet, vix ullius prudentiae opus erit. Placare enim justè irritatum Clementissimi Regis, tam sancta et justa offerentis, animum, quis poterit? Quis hostiles de nobis tanquam malae causae conscientiam victis et fugatis, sistere triumphos? Quis sparsam de nobis per omnes Ecclesias, tanquam Veritatis desertoribus recolligere famam? Quis Ecclesias in Polonia nostras, jam tandem plenè divexandi avertere praetextus? Quis patentissimè apostasiis apertam recludere januam? Quis Veritatem Evangelii, hòc in Regno in lucem proferendi, revocare occasiones? Quis denique propriae conscientiae, ne eum coram Deo et Angelis (quod erubuerit sermones Domini sui in progenie hac) accuset, inveniet emplastrum?

7. Tandem, ignoramus nos consilia Dei, annon jam tempus sit collustrandi totum hoc Regnum, aut saltem plures in eo, Evangelii sui lumine? Imò ignoramus, annon illi ipsi, tenebris

oppressi, prospicere incipiant, pleniorisque lucis desiderio id agant, quod fors an ipsimet nondum intelligunt? Sive autem hoc fuerit, sive illud, ad opus lucis operam suam negare filiis lucis non convenit. Nempe si Reformationis apud se (sine qua Reconciliationem fore nullam, literis Orlensibus jam protestati sumus) occasiones quaerunt; non solum non deesse debemus, quinimo ad redivivum hoc Templum Viri, mulieres, pueri (ut Hallus loquitur) lapides comportare, submissisque etiam genibus rogare, Cypriani verbis, ad se redire velint. Sit denique, qui apud adversarios nihil nisi Babylonem, Sodomam, Hierichuntem cogitat: annon vero Babylonem everti, ut liberentur captivae populi Dei reliquiae? Annon Sodomae ignem, qui impuritates absumat, caelitus immittere? Annon Hiericho cum tubis Dei circumiri, donec muri ejus corruant, oportebit? At haec Babylon, Sodoma, Hiericho, spiritualis est: Gladio igitur, Igne, Tubis spiritualibus opus: quae non alia sunt quam Verbum Dei. Cujus veritas si penes nos est, vibrandi hunc gladium, effundendi hunc ignem, ut ardeat (Luc. 12. 49.) inflandique potenter has Tubas Dei, en occasio! Certe si non alius boni eventus plena spes est, hujus est: quòd tale hoc Colloquium, tali tempore, tali loco, tali apparatu, habitu, Concilio, quale dudum optat Orbis Christianus, Universali, verè libero, in quo triumphet Veritas, dare poterit occasionem etc. etc.

[II.] De jungenda hic Omnium Evangelicorum utriusque partis opera.

Si ergò suscipiendum esse, banâ boni eventûs spe, Colloquium convenerit, conveniendum simul fuerit, à quibus iniri debeat. A quibus autem, nisi qui provocantur? Expresse vero S. R. Majestas Augustanae et Reformatae Confessionis consortes vocat. Quorum utrique cùm se Evangelii consortes credunt; et utrique Regi suo, summae post Deum Majestati, honorem et obsequium debent, et utrorumque Ecclesiae per Regni hujus provincias sparsae (Polonia nempe, et Lithvania plures habet Reformatos, Prussia et Curlandia plures Augustanos) in pace conservari debent: pacis certè negotium ex aequo utrisque incumbit, nec medium stabiliendae pacis, à parte adversa (imo ab ipso Uncto Dei) propositum, quisquam à se amoliri potest. Nec obstare debent, privata in atriculis quibusdam dissidia.

Quantum enim ad causam, quae hîc defendenda est, illa communis est: cujus defensionem neutra pars sine altera, citra alterius praejudicium, noxiamque aliquam consequelam, suscipere potest. Insistimusque hic eidem prorsus fundamento, quantum ad causas, quae nos majoresque nostros a corruptelis Ecclesiae Romanae secedere coëgerunt. Quod autem inter emendandum corruptelas istas, non omnibus in omnibus convenerit, dissensionesque (humanae imperfectionis vitio) irrepserint, id ut in se aliud est, ita communi causae deserendae occasionem dare non debet. Quoties externus ingruit hostis, domesticas sopiri aut seponi discordias ratio ipsa docet, Gentesque et Regna multa salubriter saepe imitati sunt. Laudatur et Themistoclis Alcibiadisque, tanquam sapiens, factum, qui privatim inter se diu hostes, ad legationem tamen simul electi et emissi, simul ac portas egressi sunt, pactum inierunt de seponendis, et ibidem ad portam defodiendis, simultatibus: resumendis, si placeret, in reditu, post expeditum recte publicum negotium. Ita prorsus hic optandum, ut pars utraque causam hanc ex toto suam esse credat: eòque junctim, concorditer, sincerèque hoc Dei opus agent: nulla alia aemulatione, praeterquam sedulò cavendi, ne communis triumphetur Veritas. Quod sperari poterit, si utrinque caveant, ne hostili astutiâ (qualis in Colloquio Possiaceno emicuit) seipsos inter se committi, et adversus invicem concitari, ullo modo permittant: controversias suas alii tempori, adeoque sibi ipsis, reservando, nec illis oblectando eos, qui dividere quaerunt ut regnent.

[III.] De Colloquii a parte nostra Scopo.

Proximum erit, ut constituentur, ad quem potissimum finem nobis actionibus nostris in Colloquio, et quae necessario antecedunt praeparatoriis, collimandum sit: ne scilicet extra scopum jaculemur. Non autem melius figi poterit scopus nobis; quam si attendamus, quem sibi praefigant illi. Ab illis enim, non a nobis, Colloquii hujus charitativi origo: metuimusque non immerito, escae huic subesse hamum. Praevidendum itaque, quicquid humanitus potest. Expresserunt autem illi scopum suum invitatoriis suis, hunc: ut doctrinae collatione facta judicare liceat, Jurene a majoribus nostris secessio facta sit, et a nobis continetur, a Romana

Ecclesia. Et postquam ab illis liquido demonstratum fuerit, quam inania sint quae illorum parti imputentur, ut nobis redeundi, et nos illis reduniendi, ostendatur necessitas. Hoc est, quae-runt schisma tolli: (tametsi forsitan Articuli et Ritus aliqui nobis permittendi sint, sicuti Graecis unitis: modo ut hostilitas cesset, odiaque illa tanta, ob quae illi nos ut Haereticos, nos illos ut Antichristianos, prosequimur, desinant. Id enim se intendere, sermonibus passim produnt). Reconciliationem igitur quaerunt; sicut cum Ruthenis Graecis: ergo reductionem sub Papae obsequium. Aut si non possint omnes, quosdam saltem: ut inter nos faciant schisma, sicut inter Ruthenos, qui seipsos jam persequuntur, et paulatim consumunt. Ergo ultima hujus conatus resolvunt se in destructionem nostri. Ita scilicet illi plus intendunt, quam praetendunt.

Nos ergo quid? Si quid ibi bonum est, retineamus: si quid intendere possumus melius, ne intermittamus. Est autem bonum, Tollere schismata, satanae opus; Tolerare infirmos, quos tolerat Deus; Minuere odia, et ampliare favores etc. Sed melius etiam est, invenire Pacem, per Veritatis viam; efficereque, ut sedentibus in umbra mortis, illucescat Christus etc. etc. Intendamus ergo, primum id, quod a nobis requirunt Illi: nempe rationes reddere secessionis, et in illa perseverantiae nostrae, justas esse: ut Errores a nobis non foveri, sed metu Dei declinari, agnoscentes, non tantquam haereticos persequi pergant, quos nullius haeresis convinci posse videbunt. Zelus tamen Dei, fervidaque erga illos charitas (qui quia errare nos credunt, perireque dolent, ideo ab erroribus et interitu liberare quaerunt) merito a nobis requirit, ut sublimius quid, quam exsolvere nos duntaxat ab illorum laqueis, intendamus. Nempe conversionem eorum ad plenam Veritatis agnitionem, Evangelique nobiscum participationem toto corde optare, et hac occasione sedulo procuratam velle (si misericors volet Deus) officii nostri est. Id quod nos optare literis Orlensibus ad S. R. M. jam pro-

didimus: ut emendetur (misericordia Dei) per Majestatis suae ditiones Ecclesia, legitimaque, et primaevae Christianitatis temporibus consentanea Hierarchia constituatur, pro exemplo Orbis Terrarum. Quia tamen illi primarium suum scopum, quantum possunt, occultant, possumus et nos: nihil in publico praetendentes, nisi ad quod publice vocamur, velle rationem reddere Fidei nostrae.

[IV.] De Mediis ad Finem nostris.

Etiam hic praevidenda sunt, quantum possunt, illorum Tela, ut noceant minus. Nempe ad facilius inveniendum excipiendis, et in eos ipsos retorquendis ipsorum Telis, idonea scuta. Habere enim eos media quaedam inusitata, quibus se conficere nos sperant, fidem facit inusitata illa confidentia, quam prae se ferunt. Et vero prodidit Antesignanus eorum (Nigrinus) quaedam: unde reliqua possunt colligi. Distribuit ille contraversa inter nos et illos, in Doctrinalia, Ritualia et Ecclesiastica (sive Hierarchia). In Doctrinalibus confidit se reperisse consensus modum talem, ut neutra pars a suis Libris Symbolicis recedere, aut eos condemnare et abjicere (id quod dicit se scire nunquam futurum) necesse habeat: sed sententiam tantum de quolibet Fidei Articulo suam, ut sic partes declarent, quomodo absurdi species tolli, eoque velum ab oculis alterius partis amoveri, possit: ut non dissidere revera in fundamentalibus (totius Religionis) palam sit. Id quod Explicationibus mutuis obtinere sperat: ostenso Pontificiis, doctrinam Evangelicorum (Augustana Confessione comprehensam) in fundamento esse veram, ex ipsorum Pontificiorum scriptis: rursumque Evangelicis, doctrinam Romanensium (Tridentino Concilio expressam) in fundamento esse veram, testimoniis et confessionibus ipsorummet Evangelicorum. Hic non adeo sibi restare difficultatum putat. II. Plures fore, difficilioresque nodos, in Ritualibus: ubi potissima spes in Patribus, historiaque primaevae Ecclesiae. III. Plurimam difficultatem praedicat fore in Hierarchicis: eo quod evictum iri sperat a secessionis tempore nullum esse legitimum inter Evangelicos Ecclesiasticum

Ministerium, rupta a Capite dependentia. Puto vere illum hic non errare, hunc fore nodum durissimum. Quia tametsi Papa doctrinam Evangelii per omnia puram, ritusque Apostolicos simplicissimos, retinuisset: eo tamen ipso, quod se totius Ecclesiae caput, universalem scilicet Episcopum, constituit, et de hinc in Regem terrenum degeneravit, regimenque Ecclesiasticum spirituale in mere politicum et mundanum mutavit, admisit id quod ipsum Antichristum constituere potuit. Si ergo vel omnia caetera restitui permittat, dominatum autem in conscientias retinere proponat, frustra erit: quia qui semel Conscientiarum jugum excusserunt, seque in libertatem a Christo partam asseruerunt, sub captivitatem reduci non patientur.

Haec illi. Nos autem quid? Videndum primo, an hoc medium COLLATIONIS mutuae Librorum symbolicorum, admittendum sit? Videtur, multas ab causas. Sed an ea methodo? Ut primum de Dogmaticis, dehinc Ritualibus, tandem Ecclesiasticis! Videtur: sic enim docet Symbolum ipsum Apostolicum, inchoandum esse non ab illo, Credo Ecclesiam etc. sed, Credo in Deum etc. Ad speciem si veniamus.

In Doctrinalibus, spes est triumphaturam Veritatem. Nobis enim facile erit dicere cum Paulo, Act. 24. vers. 14. 15. 16. etc. Nempe Quicquid de Fidei articulis tenemus nos, id Propheticum et Apostolicum, h. e. Divinum et Catholicum esse, e scripturis S. Conciliisque, et Patribus quatuor seculorum, ipsorummet denique propriis testimoniis (ubi Confessio Catholica D. Gerhardi triumphabit, auxilio Catholici reformati Perkinsi et Riveti. Itemque libellus Reformatio Papatus, juxta Confessionem Augustanam, cum praefatione Arndti) probari poterit. Illi si quid praeterea habent, esse addititium, h. e. non catholicum: quod non semper, non ubique, non ab omnibus, creditum fuit. Quo faciet Molinaei Novitas Papatus. Item liber Ivelli contra Hardin-gum, ubi proponit 27. Articulos (pro quibus Romanenses tanquam pro focis et aris depugnare nunc solent) cum solemni protestatione, si ullus antiquus Doctor, ullumve generale vetus Concilium, aut ullum Ecclesiae primitivae exemplum, in medium afferri poterit, unde vel unum istorum clare et

perspicue demonstrari possit; daturum se manus. Beza quoque (Epist. ad Dudithium) promittit acceptare, quicquid Canonibus Antiquorum Conciliorum damnatum non fuerit etc.

In Ritualibus eadem erit ratio: simplicitas nempe eorum, quae observamus nos, praeceptis et exemplis Apostolicis, primaevaeque Ecclesiae, defendi poterit. Ut pateat, quod habemus nos tutum esse: quod illi, scrupulis conscientiae obnoxium. Quod autem idem Ivellus de hac materia dixit: Subscribam omnibus, quae non redolent lucrum: nos ex 1. Pet. 5. vers. 1. 2. 3. plenius poterimus sic. Seponant quae redolent (1.) Turpe lucrum et Simoniam. (2.) Ambitionem dominatum in conscientias, Cleri et populi Christiani. (3.) Fiant denique Exemplar plebis ex animo: In reliquis autem, quae ut bona et utilia restabunt, tollatur fucus, restituatur Veritas: tollatur abusus, restituatur usus: mox erimus unum.

In Hierarchicis nihil adeo difficultatis erit (quanquam ille minatur) si nos in promptu habebimus argumenta solida; Monarchiam Christum non instituisse; neque Apostolos aut Ecclesiam primitivam usurpasse; et denique contrariari prorsus intimae rationi Regni Christi etc. Itemque pro legitima Missione talia, quae expugnari non possint.

[V.] De Media nostra recte adhibendi Modis.

Si bonam causam male agendo perdi verum est, tutandae causae bonae media bona non sufficient: quia fraus vigilans dormientem opprimere solet innocentiam. Quanquam igitur Deo, cujus oculus suis vigilat, fidamus, vigilare tamen et ipsi, ut ne simus tentantes Dominum, debemus: praevidereque modos, quibus causa bona bene agi possit. In genere loquendo, Modus quem illi proponunt, per Colloquia placida, sine contentiosis disputationibus bonus est, acceptandus prorsus, quocunque illi eum proponant animo. Nec enim nos esse ferociores convenit, qui Spiritum Christi blandum esse, igneque charitatis tantum, non etiam furoris, comburere scimus (Luc. 9. 54). Nec res ipsa, et Colloquii scopus, alium modum admittit. Dissidere scilicet altercando possumus, concit-

liari nisi non altercando non possumus. Nec aliud ad cuiusquam causae cognitionem veram acque necessarium, ac animus sedatus, affectibus non turbatus. Unde sapiens Elihu Jobo et amicis, adversus invicem concitatis, tale dabat consilium: Judicium eligamus nobis, et inter nos videamus, quid melius sit. (Job. 34. 4.)

Quantum ad speciales modos, deliberandum nobis puto.

I. Annon in Colloquutorum numerum adscisci expediat, duos tresve, ex ordine Equestri, Viros Politicos? Illi quidem Theologos tantum nominarunt: sed an nos imitari tenemur? Improbamus nempe, et inter argumenta usurpatae in Ecclesia tyrannidis habemus, quod Papa a judiciis Ecclesiasticis, etiam in Conciliis, Magistratus Christianos (contra antiquam praxin) excludat. Quod cum urgere soleamus scriptis, annon ostendendum videatur praxi? ut harmonica esse omnia nostra sic etiam pateat, et forsitan Catholico-Politicis saliva moveatur. Deinde, praesentatio Confessionis Augustanae Caesari Carolo; et Bohemicae, Regi Ferdinando; utriusque autem in Polonia, Sigismundo Augusto, facta est a Politicis: quidni ergo et defensio? Tertio, Habemus Dei gratia in Politicorum ordine Viros doctos pios, Zelosos; qui, si excludantur, *καὶ πρόσωπα* erunt; si loqui permittantur, dona sua in publicum Ecclesiae bonum publice locabunt. Quarto, Praesidem Catholici habebunt Virum gente nobilem, Episcopali et Senatoria dignitate conspicuum: nos vero qualem? Annon e Nobilitate hunc legi conveniat, expendatur. Denique, quia in omnia prospiciendum est, cogitarique etiam possit, annon adversarii Ministros proscribendi occasiones quaerunt: videndum, num sic obex poni possit? Constat enim in Tridentino Concilio unum hoc obstitisse, ne Lutherus et Zwinglius anathematizarentur, quod Principum implicari videretur auctoritas: monente id Cardinali Lotharingio (Petr. Suav. pag. 890).

II. Deliberandum quoque, An quidquam aliter quam scriptis, in Sessionibus publicis publice permutandis, agere expediat? Tutissimum videtur, tantum scriptis agere. Quia sic Primo, facilius meliusque elaborabuntur singula, domi inter suos, omnium voce libere satis, diligenter collatis, accurateque ponderatis, sententiis. 2. Poterunt ferre sententias non tantum duodecim collo-

quutores, sed et reliqui Eruditi et pii, utriusque ordinis, Viri 3. Inter Colloquutores possent aliqui esse, quibus extemporaneis esse datum non est: quales, data mora, vel caeteris melius sententias dicere solent. 4. Sed et extemporanei aliquando impingere possunt: quod adversariis aut calumniandi, aut irridendi, ansam praebere potest, quae sic praecidetur. 5. Expeditius videtur processurum negotium, si non volaticis sermonibus tempus trahatur, sed res ordine fixo agantur: ad soliditatem compositis, et ad immutabilitatem exasciatis scriptis, tanquam cancellis, e quibus evagari non liceat. 6. Praesertim cum Adversariorum mos sit, a principali scopo ad quaevis parerga transilire, ut ne manus dent: quod hic ut ne possint praecavebitur. 7. Non aeque occasio erit abrumpendi Colloquii illis, qui antehac id, causae diffusi, et se speratam victoriam assequi non posse videntes, factitare consueverunt. 8. Nec post Colloquium Colloquii Acta aliter, quam res gesta est, vulgandi possibilitas restabit: quum utriusque partis autographa penes utramque partem erunt, utriusque Praesidis manu (vel singulis foliis, ne ulla fraus admitti possit) subscriptis. 9. Quod si dimisso etiam Conventu, charitativum hoc certamen scriptis continuare libebit, poterit, pulchro illius rei sic coram facto exordio. 10. Et quia hoc ipsum, ut scriptis agamus, supplice Orlensi libello a S. R. M. jam quaesitum, neque nobis negatum est, insistendum erit huic viae. Nempe ut quaelibet pars (sive quidem una hebdomadatim Sessio habeatur, sive duae aut plures) domi elaborata sua, seu Quaesita seu Responsa, duobus Exemplaribus ad mundum descripta, secum adferat: et post collationem publice factam (ut nullo verbo, aut verbi apice, Exemplaria inter se variare, omnes utrinque videant) subscriptioneque Praesidis utriusque singulis foliis sigillatis, Exemplar sibi pars adversa utrum volet sumat, altero parti alteri relicto.

III. Ad agendi modum spectabit praemeditari, Quomodo feliciter inchoari opus possit, ne aut initio statim dissolvatur Colloquium (ut antehac saepius) aut illi nos stratagematis suis quibuscunque, circumveniant: Nos potius illos. Eo scilicet fine ac modo, quo Orationibus praemitti solent Exordia; ad excitandam attentionem, benevolentiam, docilitatem. Putem igitur praemittenda esse Postulata quaedam: quae illi negare non possint, et quae tamen ex-

citandis utrinque animis, totique Colloquii processui necessariis cancellis includendo, Veritatisque potenter demonstrandae, bene serviant. Cujusmodi Postulata ut admitti necesse habeant, erunt aut Notitiae communes, quas negare non sit sani; aut clara Scripturae dicta, quae non audire non sit pii; aut denique Dilemmata, in quibus quicquid elegerint, seipsos feriant, hoc est, in proprias tenebras impingant, prospiciendique melius occasionem inveniant. Exempli gratia; Postulandum putem, ut conveniat utrinque.

1. Colloquii hujus finem esse, Experiri, an dissidentes in Fide Christiana non dissidere possint? hoc est, An omnes possint Veritatem tantum et Pacem diligere (ut mandat populo suo, laetitiae tempora praenuntians, Deus, Zachar. 8. 19). Hoc si stat, stet quoque, orandum esse omnibus nobis Patrem luminum, ut illuminet omnium oculos, ad videndum et inveniendum veram solidae Pacis et Veritatis viam, quae Ecclesiae laetitiam suam, pristinum scil. nitorem, et Conscientiarum veram tranquillitatem, reddat. Quisquis igitur non rogaverit ea quae ad pacem sunt Jerusalem, neque propter fratres suos (proximos suos) et propter domum Dei quaesierit bona ejus, impius esto.

2. Colloquium hoc inchoari auspiciis Sere-
nissimi Regis nostri Uladislai, qui sanctissimi
mitissimique Mosis exemplo altercantibus Israe-
litis suis (quibus se liberatorem datum intelligit) interve-
niens, eos reconciliare in pace quaerit, dicens:
Viri fratres estis, ut quid nocetis alter alterum?
(Actor. 7. 26.) Hoc si divino instinctu fieri credimus, perque
manum hujus Mosis Deum nobis salutem dare intelligimus
(Act. 7. 25). Quisquis ergo altercantium pio huic
Mosi dixerit, Quis Te super nos principem aut
judicem constituit? rebellis esto.

3. Colloquio hoc funestissimis Christiano-
rum bellis remedium (sapientissimi Regis intentione)
quaeri: ut furiose ac per tumultum inter se agere tandem ali-
quando desinentes, sapientum exemplo consiliis po-
tius quam armis rem gerant, judicioque inter se
formato, quid melius sit, omnes ex aequo videant

(Job. 34. 4). Quod sapiens esse cogitatum et consilium, si stat,
stet simul, Insipientem, rerumque turbatorem fore
illum, quisquis effugia quaerere, aut consilii
tam sancti processum (ante plenum illius exitum) ab-
rumpere tentaverit.

4. Colloquium hoc institui populo Christiano
inspectante, exitum bonum optante, malum exti-
mescente. Prudenter itaque tractandum, cum timore et tre-
more, tanquam in quo salus multorum versatur (Phil. 2. 12).
Si quis ergo temere hic egerit, temere cum illo
agat Deus (Levit. 26. 23).

5. Stet insuper, nec de eo dubii quidquam restet, Nego-
tium hoc totum esse Dei: sancte itaque et religiose, ac
cum timore Dei, tanquam in ipsius Dei conspectu, tractandum.
Si quis secus faxit, resque divinas non divine trac-
tet, laesae divinae Majestatis reus esto (Rom. 1. 21).

6. Stet, esse negotium spirituale. Carnales ergo
affectus in universum seponantur: nec quisquam quenquam
secundum carnem (ne Christum quidem ipsum) noverit. Si
quis secus faxit, violati Apostolici canonis dam-
nas esto (2 Cor. 5. 16).

7. Stet, concernere negotium hoc amplitudi-
nem Regni Coelorum promovendam: Coelum itaque
hic spectandum, non Terram. Terrena si quis sapiat,
gloria ejus sit in confusione (Phil. 3. 19).

8. Stet, negotium esse communis Salutis. In
commune itaque consulendum, ut omnibus esse possit melius,
nec quisquam supplantari se suspicandi occasionem habeat. Si
quis secus faxit, circumveniatque in hoc tam
sancto negotio fratrem suum, Dominus vindex
esto (1 Thessal. 4. 6).

9. Esseque negotium Pacis. Hostilitatis igitur vias,
infeliciter hucusque tritas, prorsus esse deserendas: ingredien-
damque omnibus viam pudicae, pacificae, modestae, suasibilis,
plena misericordia etc. sapientiae (Jac. 3. 17). Quisquis
ergo hic Filius Pacis fuerit, requiescat super
illum pax: quisquis spreverit pacem, recedat ab
illo (Luc. 10. 5, 6).

10. Esse negotium charitatis, quae non quaerit
quae sua sunt, non irritatur, non cogitat malum: omnia suffert,

omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet (1 Corinth. 13). Stet igitur, purissimo amore et candore charitativum hoc negotium agendum, et peragendum esse totum. Si secus, iudicium sit illi sine misericordia, qui non facit misericordiam (Jac. 2. 13).

11. Esse denique negotium Faederis mutui: Faedera autem pactis mutuis, Pacta rursum obligationibus, constare: Faciam, si facies; Dabo, si dabis; Amabo, si amabis; Desinam esse hostis, si desines tu etc. Afferri ergo oportere animos puros, fidem, patientiam, praeteritarum offensarum oblivionem etc. Ubi dissensionis morbus verus est, vero sinceræ consensionis remedio opus esse: fucatis nihil profici, nisi ut ruptura etiam sit major et nocentior (ut minatur Christus Marc. 2. 21). Si quis igitur sciens volens perfide egerit, Dominus testis esto (Malach. 2. vers. 10. 14).

12. Et quia postulare indigna, aut offerre conditiones iniquas, belli est initium, non pacis: nos vero tanquam bellis imposituri finem adsumus, quidquam igitur iniqui pars a parte exigere cavebit. Aut si altera tentabit, coram Deo, et Uncto ejus, populoque Christiano, iniquitatis rea esto.

13. Aequum autem esse statuatur, Examen illud, Utra pars tanti in Ecclesia Christiana Schismatis rea sit, neutri parti subterfugiendum esse. Ut si ab Ecclesia Romana secedendo peccavimus nos, errorem emendandi occasio sit nobis: si autem scandala fuisse populis Christianis objecta ab illis (ut remedium non fuerit nisi in separatione) evictum fuerit, scandala ejusmodi submovendi causa ut sit illis. Si autem pars tale examen recusaverit, cauteriatae Conscientiae argumentum esto.

14. Aequum item statuatur, Doctrinam, Ritus, Vitam, Ususque et Abusus omnium in Religione concurrentium, utriusque partis, aequae acriter examinari debere, donec quid Veri et Boni ubique subsit, aut contra, aequae pateat. Qui sua pressius attrectari nolit, causae morbidæ indicium esto.

15. Cum autem sola Veritas antiqua sit (quippe Error nihil est nisi Veritatis corruptio, Veritate igitur posterior: Veritas autem ab initio est, coaeva illi qui Antiquis dierum

dicitur (Dan. 7. 9.) quicquid antiquum esse evictum fuerit, illi soli pars utraque acquiescat. Si quae non acquiescere, Errori sciens volens adhaerere tentaverit, contra seipsam testis esto.

16. Quia omne Novum suspectum, atque si ad antiquae Veritatis evidentiam deduci non potest, falsum: quicquid Novitatis convictum fuerit, utraque pars dimittere teneatur. Si recusaverit altera, Erroris manifestissimi convicta esto.

17. Quid tamen fieri potest, ut Error quoque et falsum diuturna sint, ac inveterata; Veritas contra (post obscurationem aliquam) renovata: sive quid Vetustatem praefert, sive rursum Novitatis accusatur, stet, utrumque examinandum esse serio, donec an vere tale sit aut non sit, pateat. Id qui nolit, non se id quod simulat credere, eoque sibi et aliis fucum facere, convictus esto.

18. Et quia incertae Opinioni contra Veritatem certam nulla debet esse protectio, ubicunque Antiquitatis vel Novitatis fucus deprehensus fuerit, deleatur: nec apparens spectetur Antiquitas aut Novitas, sed vera. Id qui nolit, manifestae hypocriseos exemplar esto.

19. Cum autem vera Antiquitas Christus Jesus sit, et doctrina quam illius jussu Apostoli mundo nuntiarunt, primaevaeque Ecclesia immediate ab illis recepit: quisquis stare super vias, et videre, interrogareque de semitis antiquis quae sit via bona ut ambulet in ea, sciens volens recusaverit, rebellis esto Deo suo, nec inveniat refrigerium animae suae (Jer. 6. 16). Adeoque si quis aliud Evangelium evangelizaverit, praeterquam quod evangelizatum est ab Apostolis, etiamsi Apostolus sit, etiamsi Angelus de coelo, anathema esto (Gal. 1. 9).

20. Quia denique omnis theoria est propter praxim: et quia scienti bonum facere, et non facienti, peccatum est illi (Jac. 4. 17.) statuatur utrinque jam nunc ab initio, quicquid sic antiquae Veritatis theoria vera commonstraverit, transferendum esse ad praxim: ut scilicet pars victa (utracunque fuerit in hoc, isto, illo, puncto) gloriam det Deo,

et illico emendet. Hoc si quae recusaverit, magisque dilexerit gloriam hominum, quam gloriam Dei (Joh. 12. 43.) recadat in illam confusio in conspectu Dei (Ps. 115. 1. Dan. 9. 7. Mal. 2. 2, 3) sitque subversa, proprio judicio condemnata (Tit. 3. 10, 11).

IV. Ad eundem agendi Modum spectabit, ut si quid illi nobis similiter offerent, aut a nobis postulabunt, respondeamus placide: ita tamen, ut scopo nostro conformia sint omnia semper. Ex. gr.

1. Si illi nos primi (tanquam provocantes provocatos) ad colloquia secum invitabunt, responderi poterit, Paratos esse nos: modo sciamus, **An cum hominibus liberis actio futura sit** quibus nempe dicere liceat, quod Apostolus, Ut intelligentibus loquor, Vos judicate quid loquar. Si affirmabunt, transferatur in leges, libere utrinque, tanquam liberis cum liberis agendum esse, Conscientiam nemini praeter Deum mancipando. Si dixerint, Pendere se a judicio Ecclesiae, respondebitur: Quo ergo fine haec inceptantur ab illis, qui sui juris non sunt? Atque hic urgendi, donec detegatur, quanta sit servitus hominem homini mancipare conscientiam). Tandem tamen, si ita res poscat, poterit dici: Ergo et nobis appellare licebit ad plures. Ut enim Vos non accepistis Religionem a Vobis, ita nec nos Reformationem a nobis. Pendemus igitur utrinque aliunde, a majori numero. Ergo non aliter tractabimus de his, quam ad referendum aliis. (Id sic ab initio protestari bonum erit: tum ne veniri possit ad Ministrorum proscriptionem, si hanc moliantur ut nonnemo timet: tum ut occasio sit provocandi postea ad Concilium etc.)

2. Si autoritate sua niti, aut Ecclesiae titulos crepare, incipient (quod solemne illis, initiumque in ipsis Invitatoriis fecerunt) proponatur ipsis quaestio, **Utrum pro Veritate, an Autoritate pugnaturi sumus?** Posterius forsitan vix audebunt dicere, in tam lucido theatro. Ergo si Prius dicent, fiat canon; Authoritates et respectus humanos seponendos, Veritatem nude spectandam. Secus facientes causa cadant, ipsius Dei, Veritatis aeterni vindicis, ope.

3. Si aperte postulabunt, ut redeamus unde secessimus, ad Ecclesiam Romanam: respondere licebit; **Redeat prius Ecclesia**

Romana ad se, quae prior discessit a se: atque in nobis non erit mora. Nempe ut Ecclesia ista rursus talis sit, qualis fuit dum sine controversia vera et pura fuit. Neque nos esse ursuros Apostolorum tempora, ubi Ecclesia nascens fuit, doloribus partus adhuc pressa, multa parte adhuc informis (formabatur enim demum) sed qualis fuit persecutiones et haereses eluctata, sub Constantino, Augustino etc. Nempe detrahantur omnia quae interea succreverunt, nobis et Verbo Dei suspecta, et quae merito pro zizaniis in agro Domini (dum homines dormirent) seminatis, habentur. Concedatur ergo canon: **Quicquid tum non fuit, neque nunc esto.** Sic Ecclesiam recte esse reformatam nos credituros, neque aliam reformationem flagitatuuros. (Atque, sic occasio erit eundi per historias Ecclesiasticas, antiquas et novas: ut quicquid posterioribus temporibus additum fuisse (in dogmatibus et ritibus) aperte deprehensum fuerit, tollatur. Tum et si quid ab Historicis annotatum non reperietur, a Christo tamen et Apostolis fuisse traditum demonstrari certo non poterit, perque abusum quendam irrepsisse patebit, tollatur similiter, vi Axiomatis Christi, **Ab initio non fuit sic.** Ita pauciores habituri simus Ritus, sicut et Dogmata, puriora tamen omnia.

4. Si evincere tentabunt, Romanam Ecclesiam Ecclesiarum esse matrem; concedatur tantisper, dum nobis illi concedant, Filios Ecclesiae sibi divinitus datam habere potestatem Matrem suam judicandi, et ut fida sit Patri et Marito suo, cogendi: aperte sic mandante Deo, Osee 2. 2. **Judicate Matrem vestram, judicate! quoniam ipsa non uxor mea, et ego non vir ejus, nisi auferat fornicationes suas a facie sua etc.** Ad minimum igitur Matrem hanc filiis suis rationem reddere et se a reatu, si innocens est purgare teneri: aut si secus fuerit deprehensum emendare vias suas. Iram metuens et vindictam, si non Filiorum suorum (quorum monita, preces, lacrymas, contemnere, virgisque, flagris, scorpionibus, imo gladiis, compescere, consuevit, Matth. 23. 37). Patris tamen et mariti sui: qui zelotypus cum sit, extrema ibidem minatur (v. 3, 4, 5, 6, 10, 11 etc.) nisi vadat et revertatur ad virum suum priorem, ut sit illi bene, cantareque possit juxta dies juventutis suae (v. 7, 14, 15, 16).

5. Si postulabunt, ut saltem Papam odioso no-

mine Antichristum ne appellemus posthac, nobis vicissim Haereticorum titulum condonantes: dicere licebit, **Dimittat ergo Papa id, in quo proprie Antichristianismi medulla est.** Id autem quid sit, patere ex 2 Thess. 2. 4. nempe, Universalis Episcopi titulum, et in conscientias dominatum. Reddat igitur Papa Episcopis dignitatem suam, et conscientiis libertatem suam: ut Episcopi immediate sint vicarii Christi aequae ut ille: et Christus ut regnet per Spiritum suum in cordibus electorum. (NB. Hic locum habebunt Articuli Sorbonae, Anno 1611. Jesuitis ad subscribendum propositi: 1. Concilium supra Papam esse. 2. Papae in temporalibus potestatem nullam esse. 3. Non licere ei Reges excommunicare. 4. Nec sacramento subditos solvere. 5. Clericos crimen laesae majestatis incurrere. 6. Quae in confessione ad Rempublicam spectantia cognoscuntur, omnino deserenda esse. Haec in exemplum dicta sunt.)

V. Ad agendi quoque modum spectat, habere in paratis plurimos arietes, ad disjiciendum omnes (aeneos licet et chalybeos) praejudiciorum muros. Ex. gr. Dum jactant, Doctrinam et Fidem in Ecclesia Romana semper mansisse, manereque, incorruptam, tametsi in Vita abusus irrepperint: habendus est in promptu abominabilium Errorum catalogus, ad gloriationis vanitatem palpabiliter demonstrandam. Nec permitamus, ut litigiis de Ecclesiae auctoritate, de Scripturae sensu, de Missione, similibusque, tempus trahatur: sed impetenda est causae arx, ut invito Deo et veritate inpeccantiam Papae suo tribui, nolint velint, agnoscant. Ubi artificiosum erit (NB.) si agatur ita syllogistice, ut praecedens utraque illorum propria sit, ex illorum Libris desumpta; Conclusio vero ipsa eorum jugula petat. Ex. gr. Aliquoties in Jure Canonico legitur, Simoniam esse haeresin. Atqui Papas, Episcopos, Abbates, Parochos, fere omnes, ab aliquot jam seculis non aliter quam per Simoniam constitui, multas ipsorummet querelas habemus, fideque historica demonstrari potest. Unde necessario sequetur, totum Papatum haeresin esse.

2. Cum Antiquitatem et Patres jactabunt, habendus erit in promptu Index expurgatorius, quaerendumque: Quo fine igitur tot in Patribus loca emaculari curaverint? Ita enim patebit, Antiquitatem pro nobis esse, non pro illis: ipsos autem facere, quod non decet, dicentes falsum testimonium de proximis suis (antiquis Doctoribus) contra proximos suos (Oves suas, ut eas in errore contineant). Eoque se assimilare (nisi paenitentia ducantur) illis, qui veritatem commutant in mendacium (Rom. 1. 25) dati in sensum reprobum, ut faciant ea quae non conveniunt (ibid. v. 28). Sicut ergo fur confunditur, quando deprehenditur, ita incipiant erubescere illi (Jer. 2. 26) deprehensique reddant septuplum, et omnem substantiam domus suae tradant (h. e. agnoscant et fateantur dogmata sua esse nova, antiquitatis patrocinio destitui) eoque modo se liberent (Prov. 6. 31). (Sed NB. Index ille Expurgatorius ad manum habendus erit, inspiciendaque ipsa Editionum loca, ut nobis prius certum sit, ita esse, quam illis objicere falsi crimen attentemus. Ne dum alios falsi testimonii accusamus, ipsi id contra proximum committamus.)

VI. Ad agendi modum spectabit, ut si forsani illi nos inter nos committere quaerent aut alias importune urgebunt, nos ipsos rursum inter se committendi, media quaedam habeamus ad manum. Id enim in causa bona ad impetus hostiles retundendos licere, Apostolicum docuit exemplum, Act. 23. 6. Imitari hoc tentabat Cardinalis Lotharingius, in Colloquio Possiaceno, sed non successit: quis scit annon hic idem novis artibus tentabunt? Praevidendum itaque et praecavendum. Possunt autem revera illi, salva veritate et pietate, candoreque Christiano, adversus invicem concitari, si quas Politici illorum cum Clero habent lites (de dominatione seculari, de exemptione a jurisdictione Magistratus, de Papae supra Reges potestate etc.) tempestive producantur, prudenterque ad rei Veritatem tractentur. Sorbonae etiam exemplo: quae jura Majestatis defendendo, et patriae tranquillitati consulendo, eadem opera et Magistratibus placere, et insolentium insolentiam retundere, consuevit.

VII. Tandem, si nihil aliis modis proficitur, provocare

licebit modeste ad Concilium generale, liberum: ad quod similiter provocant omnes gentes, etiam Catholicae in suis cum Romana Curia controversiis, Galli, Veneti, etc. in ipso etiam Tridentino Concilio. Ita patebit modestia nostra, obstinatos prorsus non esse nos. Habebimusque causam communem cum aliis Populis. Atque si tandem his occasionebus Generale liberum obtinebitur Concilium, magnum tulerimus Colloquii nostri pretium.

[VI.] De Colloquutoribus eligendis.

Tempus quoque jam tandem erit Colloquutores nominandi nostros, ut se dignis modis praeparandi ne desit spatium justum. Ubi deliberandum erit.

1. Solisne tamen Theologis committenda erit haec sparta? an e Politicis adjungi placeat quosdam? Pro posteriori argumenta quaedam dicta sunt ante: nec fortassis aliter judicabit Theologorum nostrorum quisquam. Sed audiendae erunt Dominorum Patronorum rationes.

2. Quotnam illorum? Ad paritatem nos invitant. Illi vero praeter duodecim Colloquutores alios 12. elegerunt, succenturiaturos, si quis primariorum istorum morte decedat, aut morbo detineatur, aliamve ob causam absit. An ergo imitandum?

3. Quinam vero erunt? Viderint id provinciae singulae. Quod si Polonia et Lithvania duodecim e suis nominent, Prussia et Curlandia tot idem? Ex illis autem viginti quatuor ad ipsum Colloquium congregatis, eligantur denuo duodecim, quibus cum Praeside sedendi tribuatur autoritas? Posset itaque (ad Ecclesiarum numerum proportionem habita) Polonia major nominare tres; Minor quatuor; Lithvania quinque. Dantiscani (apud quos Ministerium divisum) duos; Elbinga et Thorunium singulos; Regiomontani cum Academia duos; Elector duos; Dux Curlandiae duos; et exteri illi, si erunt, duo.

4. Tum vero agendum erit de illorum officio. Nempe an arbitrio illorum committenda sint omnia, aut quibus conditionibus? Admonendi videntur, ut quisque totum negotium tam sibi esse cordi sinat, ac si soli sibi in arena standum sit, Veritatis defensionem subituro, bellumque hoc Domini pro victoria Veritatis et salute Ecclesiae depugnaturus. Nihil itaque faciat reliqui, quod ad optatum causae exitum ullo modo facere posse videatur. Nec tamen alio fine, nisi ut arma sua in

commune post armamentarium conferat, in acie vero ubi jussus fuerit, pugnet. Quia tamen res diffusa est nimis, optimum factu videtur, ut distribuatur pensa, qua potissimum parte seipsum quis instruere debeat. Ex. gr.

(a.) Alii legant Historiam Antiquitatis, maxime primorum quatuor seculorum, Patrumque illius temporis: ut ne nobis ulla in re antiquitatis nomine fucum facere possint. Quod studium cum sit diffusius, eligi huc possunt e 24. istis sex, rursumque inter se pensa partiri.

(b.) Alii conquirant Testes Veritatis, contra irrepentes quovis seculo corruptelas. Quo facient Centuriae Magdeburgenses, Catalogus Test. Ver. Flacii, Gerhardi Confessio Catholica. Forsan et Novitas Papatus Molinaei etc. Ad hoc sufficient, spero, tres.

(c.) Alii evolvant scripta Polemica nostri seculi, adversus Pontificios et ab illis, a Lutheri tempore, edita. Nempe Lutheri, Eccii, Emseri, Calvini, Bellarmini (et Antibellarminorum) Becani, Chamieri, etc. Cui rei rursum vel sex Viri docti, et jam ante in istis non male versati, destinandi erunt.

(d.) Historia Concilii Tridentini ad unguem noscenda erit, ex Petro Suave, Andradio, Chemnitio etc. Cui historia Confessionis Augustanae addi poterit: atque haec tres agant.

(e.) Tandem Irenica scripta (initio facto a Cassandro, ad Grotium, usque (ac Rivetum) non ignoranda, quid, et quibus viis, quove successu tentatum sit hactenus: ut cur non processerit, et penes quam partem schismatis causa resideat perpetuo, ostendi possit. Cui negotio reliqui tres destinari poterunt.

Esset autem valde utile, ut Omnes hi Indices sibi conficiant, ad quos quicquid de ullis materiis legerint, accurate referant: quo quoties hujus aut illius rei usus veniat, mox ab hoc, illo, isto, suppeditari possit. Item, ut Authores, qui allegabuntur (allegationibus non fidendo) conquirant, inspiciant, consignent, secumque tandem ad Colloquium afferant. Hoc modo si omnia fiant, satis instructi videbimur cum Deo, ne ignorantia laborare, aut ulla parte succumbere, necesse sit.

[VII.] De eligendo Praeside.

Proximum erit, ut eligatur in ipso Colloquio futurus actionum director; cui provida committetur cura, ut ordine fiant omnia. Illi Praesidem vocant, nobisque similiter appellandi potestatem faciunt; (quanquam Serenissimus Rex Moderatorem appellare videtur). Hunc nobis e Politicis legi debere, rationes quasdam attuli ante. Sed quia alius erit Politicus e Senatoribus Regni, personam Regis repraesentans, Directoris forsitan aut Protectoris nomine, videbitur quid necessitatis aut decoris futurum sit. Si e Theologis: deliberandum, utrum e Superattendentibus Poloniae, vel Lithvaniae, aut Curlandiae, an potius e Theologiae Doctoribus (quorum tres quatuorve affuturos spes est) tanquam scilicet in Controversiis versationibus, sermonisque Latini usu promptioribus, eligendus sit. Quanquam fortassis in Praeside, nec hoc nec illud primario spectandum erit, sed prudentia, et in rebus agendis usu comparata dexteritas; autoritas denique, quam aetas, officium, mores, conciliant.

[VIII.] De exteris rursum Theologis.

Si Proceres in Comitibus Regni congregati, literis suis jam Varsaviae datis quosdam requisiverint, hic denuo salutandi causa erit, sive quidem responsa illorum jam habebuntur, sive non. Nempe de viatico illis significandum, unde petendum sit, rogandique ut tempestive adesse velint ad terminum, qui nominabitur; antevertendo ad minimum hebdomada unam et alteram, si non mensem integrum.

[IX.] De Bibliotheca.

Cum Theologis Thoruniensibus, adeoque Senatu ipso, agendum erit de Bibliotheca, an, et quanta, adsit? et an usus ejus futurus sit nobis patens? Ut scilicet Authores, quorum ibi copia est, aliunde afferri non sit opus: et qui forsitan non adsunt, aliunde eos curari, cuique juxta suum pensum, necessitas pateat.

(De loco Palatii, Sessionumque, et quae eo spectant, forma, utrum jam quoque agendum videatur, inter se et cum Senatu, nihil attingo. Tempus feret consilium.)

[X.] De silentio indicendo: praeterque ad Deum.

Primum et ultimum erit, obstringere se mutuo ad sacra silentia, ut ne consilia prodantur. Tametsi enim nihil agamus, in quo aspici deprehendi sit, prodireque tandem in lucem,

quicquid in occulto agimus, necesse sit (Luc. 12. v. 2. 3.) notum tamen est, Consiliorum in concertaminibus (sive amicis sive hostilibus) eam esse naturam, ut si patescant, vim amittant: ipseque Dominus noster (liceat consilia ejus intervertere nemo posset) quaedam discipulis suis dicta, et coram illis solis facta, vulgari, antequam ipse glorificatus esset, prohibebat. Insuper, negotium nobis cum versutis est, qui non Veritati sed sibi (faxit Deus ut iudicio fallamur) victoriam quaerent, ideoque expiscari consilia, ut praevertant et pervertant, nullo intermittente modo. Quod ergo Dominus suis tum, cum eos ut Oves inter lupos mitteret, dixit, nobis jam dici putabimus: Estote prudentes sicuti serpentes, et simplices sicut columbae (Matth. 10. 16.) Ergo neque suis facile communicabunt secretiora illa, quae ad agendi modum pertinent: ne quidem eos animandi, illisque de successu bono spem bonam ingenerandi, causa. Nam cuius Tu dixeris, dicet ille rursum alteri, et hic tertio, sub fiducia forsitan semper, donec publica erunt omnia. Recte igitur dixit, qui dixit: Quod tacere vis alios, tace ipse primus. Et quid ante victoriam triumphare prodest? Insolentiae speciem habet tametsi victoriae certus sis. Non gloriatur accinctus aequae, ut discinctus: dixit Rex arctissima obsidione cinctus, evadendi spe omni humanitus exclusus, obsessori suo Regi, certa triumphi spe jam insolescenti (1. Reg. 20. 11. etc.) Illud ergo nobis stet ob oculos: Beatus qui semper pavet (Prov. 28. 14.) Item; Homo sapiens in omnibus metuit (Eccles. 18. 27.) Et quia idem sapiens dicit: Cordis tui consilium stabilito; nemo enim tibi fidelior illo etc. Sed in his omnibus deprecare Altissimum, ut dirigat in veritate viam tuam: (Eccles. 37. 17. 18. 19.) secum unusquisque potissimum consilia ineat, illaque humiliter cum Deo suo communicet, utque is dirigat in Veritate viam suam, et detegat in dies meliora, oret. Sed bonum foret publice quoque per Ecclesias preces indici, eoque fine orationis formulam, e scripturis collectam praescribi: ut quicumque recordantur Domini, ne taceant, neque dent silentium ei, donec stabiliat, et donec ponat Jerusalem laudem in terra (Jes. 62. 7.) Illi soli gloria etc. etc.

Comenius Hevelio.

Elbingae 8 Februarii 1645.

(MS Bibliothecae Nationalis Paris. Nouv. acquis. lat. 10347 f. 7).

Nobilissime fautor, domine Höveli; Boni res ominis sit, amicitiam nostram realem fore, quod tam promte desiderium explere meum libuerit, submisso mihi novo illo novae Philosophiae libro. Quem quam avide expectavi, tam avide legi, nec manu dimisi prius quam revolvissem totum. Quam expleverit sitim quaeris? Accendit magis irritato, non exsaturato desiderio. Non libet de homine amico aliter quam amice pronunciare: sed provideo non defore qui pronunciabunt. Paucis. Infra spem sunt omnia propemodum. Cartesium in Cartesio desidero. Subtilitatem inventionum merito miramur: Sed et hoc potuisse persuaderi et sperare persuaderi posse aliis, omnibus totius naturae phaenomenis per istas suas hypotheses satis fieri: Fieri tamen potest, ut ego hebescam, nec assequar omnia. Esto: laboris tamen lectioni ejus impensi me nunquam poenitebit: multum enim profui: inprimis, si nobis quoque Naturalium aliqua theoria concinnanda erit adhuc (optem autem mihi tantum temporis, ut liceat redigere in ordinem aliquot annorum observationes nostras) ut hypotheses ponantur vere reales, a revelata divinitus veritate ex sensu communi, nulla parte abludentes, phaenomenisque non ad opiniones, sed vere, et ad sensum palpabiliter satisfaciennes. Vides quid promittere audeam? Audeo, sed tibi, id est amico per amicam confidentiam. Et quia mihi tu suggessisti, unde id sperare audentius praesumam. Sed haec inter nos. Gratias itaque pro exemplari Philophiae Cartesianae iterum iterumque ago. Sed et referam suo tempore, senties id: aliter si nequivero, certe nostra illa physica quorum spem feci, ita tibi (et amicis qui tecum sunt aut erunt) communicando ut citra calculum vestrum luci quidquam dare religio mihi futura sit, tutius id fore, ut nobis domi primum satisfaciamus, scrupulosque si ulli enasci poterunt removeamus; quam in publico demum. Ad vos his ipsis diebus transire cogitabam ut eclipseos tecum,

apud te, tuorum instrumentorum ope, spectator essem. Sed fieri jam non poterit, propter Vistulae pontes incertos; et quia nubilosi dies noctesque tamdiu continuati spem nobis spectaculi adimunt. Alia denique impediunt negotia, differenda igitur erit haec profectio in Venum usque tempus. Salutem adscribo multam clarissimo W. Mochingero, nobilissimo W. Franchembergio ipse scribam paucis. Vale et fave.

Elbingae, 8 febr. 1645

Tui
amantissimo
Comenio.

Comenius Joanni Schlichtingio.

(Elbingae ?)

1645.

(Impress. unicum Bibliothecae Colleg. Reform. Vilmensis.)

De legitima in Ecclesiis Evangelicis Pastorum
Missionem Dissertatio.

Intellexi ex literis tuis, amice, illum nostrum qui sibi dissidentes in Religione Christiana (nominatim Romanenses cum Protestantibus) reconciliandi partes sumsit, existimare totam Controversiarum (amice componendarum) molem, in unam illam fundamentalem resolutum iri: Num Protestantes illorum, quos duces sequantur (Lutheri et Calvinii) legitimam missionem ad Ecclesiam reformandum, eoque Ecclesiam à Romana separatam constituendum, **probare** possint. Hoc enim si poterunt, Romano-Catholicis nullum amplius fore dubium, Protestantes veram doctrinam, vera sacramenta, veramque Ecclesiam habere: uti ejus (desumpta ex data ad Illustrissimum D. Palatinum epistola) verba sonant.

2. Mirum artificium, mirum tot Controversias simul et semel decidendi compendium! Utinam feliciter excogitatum! Tantâ enim controversiarum (hoc est dissensionum, contradictionum, affirmationum, negationum, argumentationum, exceptionum, instantiarum, limitationum, effugiorum, assultatio-

num et insultationum, litis denique ex lite multiplicationum) mole obruimur, ut plerique in tanto strepitu quem potius audiant, aut cui magis credant, ignari, vel omnia esse aequae incerta suspicentur, vel partes nonnisi caeco impetu, quod quem nascendi sors, aut educatio detulit, sequantur. Beatos igitur existimare Christianos meritò liceret, si Deus tot infelicissimis conflictationibus tandem aliquando felicem imponendi finem tale aliquod, tam blandum et efficax, ostenderet medium.

3. Mihi tamen est cur dubitem, hoc ipsum quod ille jam profert tale fore. Primò, quia tentatum fuit jam antè, sine successu tamen, etiam apud nos in Polonia. Nempe Smiglecius Jesuvita hanc ipsam quaestionem ante annos triginta eodem formavit modo, subque titulo Nodi Gordii Ecclesiis in Polonia reformatis obtulit. Responsumque est ab illis, et vicissim: causa tamen mansit quae fuit. Sed demus quod ille vult, amice haec utrinque reassumenda, nec dimittenda esse, nisi obtineatur quod quaeritur: quis tamen spondebit, partem sic victam victoria cessuram? Fuit sanè, cum Romani et Albani tergemini fratribus commisso certamine, praelii et sanguinis compendium fecerunt, feliciterque in unum coaluerunt populum: sed fuit rursum, cum Goliathi et Davidis duellum Philistaeos Israëlitis conciliare non potuit: quia Philistaei, quanquam concertaminis illius auctores, postquam non ut spe praeconceperat, evenit, ignominiosam fugam, quam honestam ex pacto deditionem, praeeligere maluerunt.

At vero cum charitas Christiana non soleat cogitare malum, omnia potius credendo, omnia sperando, omnia sustinendo, eludi mavult spem suam, quam non optima quaeque sibi tum de proximorum candore, tum vero magis de bonitate Dei polliceri: non subterfugendum esse puto hoc etiam concertaminis genus, sive sic res cadat, sive aliter. Succumbere enim non poterit Veritas, si penes nos est, recte armis, suis defensa. Si penes illos (quod illi utique praesumunt) in lucro nobis et honore erit, à Veritate vinci, Veritati reconciliari, Veritate jam demum recte circumfulgeri. Certè si filii lucis sumus non debemus non optare, ut Veritas è tenebris in lucem producta victoriam, laetosque triumphos, agat. Laetos inquam, sine caede et sanguine: qualis fuit cum seposita hostilitate et armis Albani Romanis, et Romani Albanis, coalescebant. Sin Philistaeis non stare

pactis, et se ad sua recipere allibuerit, confusionem tamen reportabunt: venietque tempus cum nolint velint dedant se Israël, Davide regnante.

5. Rectè igitur Te fecisse existimo, quod jussis hac in re Illustrissimi Domini parere, et ad aliquot Viros Theologos quaestionem hanc deferre, eorumque non tantum judicia, sed et quaestionis decidendae fundamenta, exquirere volueris. Et quia meam quoque audire libet sententiam, dabo horas aliquot meditationi huic; et quicquid jam nunc videre quod ad rem sit, dederit Dominus, candide in chartam coniectum communicabo. Expressâ tamen cautione, ne ista manibus Tuis elaborantur, antequam omnes alii sententias communicaverint: et antequam, num illis serio tali hoc armorum genere congregi animus sit, certò constet, deque eo conveniat. Illustrissimo tantum Domino communicare haec poteris: in specimen, non defore Veritati arma, si hâc viâ ventum fuerit ad arma.

6. Scribis B. Nigrinum expressè ad Te protestatum, Nolle audire de Ministrorum nostrorum legitima vocatione, nec de Electione, aut Ordinatione: sed de Missione tantum: in hac quaestione concentrari omnia. Id ego sic intelligo. Concedere illum Vocationem apud nos posse esse legitimam: si ad Pastorum vocentur illi, quibus Collaturae seu Patronatus jus competit. Posse et legitimam esse Electionem: si qui vocant, circumspiciant personas idoneas. Nec denique jam disputare vult de Ordinationis Ritu: si conformis sit Canonibus Conciliorum ea de re traditis, aut etiam simpliciori praxi Apostolicae, Solam Missionem nobis facit dubiam: h. e. an potestas mittendi legatos Dei, nomine Dei, quam Christus à Patre acceptam dedit Apostolis (Joh. 20, 21) illi autem successoribus suis (Tit. 1, 5) et hi rursum aliis, ut sic continuet ad Mundi usque finem, penes nos sit, nostris in Ecclesiis. Hoc unum, solum, totum, esse vult, à quo decisio Controversiarum omnium unice pendeat.

7. Quid nos ad haec? Dicam quid mihi videatur. Placet quod controversias minuat. Placet quod controversiarum aliquam basin figat. Placet, quod aperte et sine ambagibus loquatur: λόγος μὲν enim quid prodest? Eveniat illi, et nobis,

secundum vulgatum illud: Qui benè distinguit, benè docet, Premam ergo ipse eadem vestigia, distincteque procedendo.

I. Ante omnia, Illum nobis hoc tale certamen offerendo in ipso limine impingere, docebo § 8 etc.

II. Dehinc, Ad hoc Certaminis genus provocationem nihil nisi a Certamine vero effugium esse, probabo, § 13, etc.

III. Certamen nihilominus tamen admitendo, Missio legitima Pastorum Ecclesiae quid sit, ostendam, § 17, etc.

IV. Talem habuisse Reformationis nostrae authores, euincam § 47, etc.

V. Eandemque in Ecclesiis nostris sanctius custodiri, quam apud Romanenses, demonstrabo. § 59.

VI. Fundamenta erroris illorum circa rem hanc detegam, § 67.

VII. Demumque concludam, 72.

De I.

8. In ipso eum limine impingere dixi: quia fundamentali loco sumit, quod nec verum esse probavit, nec ut interim verum esse concedatur postulavit. Nempe totius hujus controversiae ima basis necessario ponenda est bimembris haec quaestio. In Pastoribus Ecclesiae Doctrinae ex Missione, an Missio ex Doctrina, aestimanda, judicanda, probanda sit? Ille affirmat prius: et tanquam utrinque concessum esset, Missionem pro Doctrinae norma sumit et secundum hanc ad certamen provocat: penes illos fore Doctrinae Veritatem pronuntians, qui Missionem suam demonstrare poterunt melius. Quod si nos non concesserimus haerebit in ipso limine. Durum enim ipsi erit, adeoque impossibile, argumentis veris evincere quod praesupponit; Doctrinae et sacramentorum Veritatem à Veritate Missionis pendere. Nobis autem affectionis illius falsitatem Rationibus, Testimoniis divinis, Exemplis, ostendere facillimum.

9. Nam si Missio vera Doctrinae verae verus

character est: sequitur legitime missos semper vera docere, nec aberrare unquam. Atqui hoc falsum: ergo et illud. Primo enim, possunt etiam legitime missi negligentes esse circa legem Dei, eamque non curare, indeque in errores prolabi. Patet id exemplo Pastorum Ecclesiae Israeliticae: qui legitimam, vereque divinam, habebant Missionem, Successionem, Promissionem, Mandatum, et quid non? Et tamen concreditam sibi (non duntaxat ad custodiendum, sed et legendum ac alios docendum) legem Dei tam negligenter habuerunt, ut amitterent tandem: eaque rursum casu repertâ, demum quam enormiter aberrassent omnes, cognoverunt. (2. Chron. 34). Secundo potest etiam legitime missus, falsis imaginationibus seductus, male interpretari legem Dei: doctrinamque sic depravatam et mordicus ipse tueri, et ad alios propagare. Cujus rei aperta testimonia Ezech. 22, 26. Sophon. 3, 4, et alibi: sub Novo autem Testamento exempla infinita. Quid enim Nicolaus Diaconus, ab ipsismet Apostolis legitime electus (Act. 6) annon faedus evasit haereticus? Et Arius, Macedonius, Nestorius, Eutiches, Photinus etc. annon legitimi Ecclesiarum Pastores fuere? Et quam tetros errores disseminârunt tamen?

10. Hinc est, quod Deus quoties extraordinarios mittebat legatos (Prophetas) non Missionem Ordinariorum rectificatum ibat, sed doctrinam et vitam. Pleni sunt his omnes Prophetarum libri. Per Jesajam sic loquitur Deus. Sacerdos et Prophetae nescierunt prae ebrietate, absorpti sunt a vino, erraverunt in ebrietate (c. 28, V. 7). Item: Quis est caecus nisi servus meus? quis surdus nisi Nuntius meus, quem MITTO (42, V. 19). Et per Jeremiam; Verbum Domini procecerunt, sapientia nulla est in eis etc. à Propheta usque ad sacerdotem cuncti faciunt mendacium (cap. 8, V. 9. 10). Et sic ubique. Aperte itaque falsum praesupponit Nigrinus: In qua Ecclesia vera Missio, ibi et doctrina vera etc.

11. Si quaeras: Ergone Missionis veritatem à Doctrina suspendemus? Respondeo, Tutius id posset utique. Quia qui doctrinam habet veram, intelligitur eam accepisse à Veritatis doctore Deo: non ut sibi servet, sed ut transfundat in alios. Hinc Apostoli auditoribus suis, Doctores

veros à falsis dignoscendi characterem dabant, doctrinam suam: si quis venit ad Vos, et hanc doctrinam non affert, nolite eum recipere in domum (2. Joh. vers. 10). Item, Charissimi nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus (sive quis missus sit sive non) an ex Deo sint (1 Joh. 4. 1). Et collecti synodice contra Pseudoapostolos Apostoli, in synodali sua epistola, non hoc taxarunt in pseudo Apostolis, quod missi non essent, sed quod docerent quae Apostoli non mandaverant (Act. 15. 24). Instructio denique quam Christus dedit Legatis suis (Matth. 28). Docete eos servare omnia, quae mandavi Vobis: inferre videtur, ex Doctrina agnosci posse verum Christi legatum eum scilicet esse, qui docet ea sola et omnia, quae mandavit Christus.

12. Verum enim vero rectius ad propositam quaestionem per Neutrum respondetur. Nempe nec Doctrinam ex Missione, nec Missionem ex Doctrina, aestimandam: quia neutrum ab altero pendet simpliciter, utrumque propria sua pro se requirit testimonia. Nam quem admodum vere à Deo missus degenerare potest, ut non omnia vera doceat (quod jam vidimus) ita Doctrinam veram habere potest, ad docendum non missus. Ex. gr. Mulier aliqua potest esse tam illuminata, ut vel Ecclesiae Doctorem superet: et tamen quia ad docendum Ecclesiam mitti non potest (obstante canone Apostolicò 1. Cor. 14. 34) temerarie faceret, si docendi ministerium usurparet: stolidè autem, qui Ministerium ejus ob solam doctrinae excellentiam approbaret: tam diversa illa sunt (si non semper separata, semper tamen separabilia) Doctrina et Missio. Concludo, imperite ab invicem suspendi, quae ab invicem non pendent: quod dum ad certamen nos provocans (NB.) facit, in ipso limine impingit.

De II.

13. Dixi etiam, Talem hanc ad tale hoc Certamen provocationem, fugam esse melioris Certaminis, per quod facilius, verius, melius, utrobi verior Ecclesia sit, innotescere posset. Quod nam istud melius Certamen? Hoc, quod Augustinus

adversus Arianos ursit: ut de dogmatibus Fidei, non autoritate Conciliorum, hujus aut illius (hic dicendum, non autoritate Doctorum aut Pastorum, missorum aut non missorum). Sed scripturarum autoritatibus Res cum re, Causa cum causa, Ratio cum ratione, certet (adversus Maximinum lib. 3. c. 14). Tale hoc de Doctrinae veritate certamen, autoritate solius Scripturae peragendum, si declinant illi, causae suae non fidere manifesto produnt. Lex enim lux est (Proverb. 6, 23). Lux autem manifesta facit omnia (Ephes. 5. 13). Cur ergo qui Veritatem facit, et docet, lucem hanc fugiat? (Joh. 3, 21).

14. Firmi aedificii argumentum firmum est, suo fundamento nixum stare immote: ruinosi contra indicium certum, externis egere fulcris; nec illò unò, sed variis. Similiter Ecclesiam, si cum doctrina sua proprio fundamento suo secunda acquiescit, tutaque super illud unum quiescit, bene fundatam esse certum sit: si adventitia quaerit fulcra, vacillare indubium. Ecquodnam autem Ecclesiae fundamentum? Docet id Apostolus illis verbis: Superaedificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo etc. (Ephes. 2, 20). Et in Apocalypsi Johannes: Murus Civitatis (Dei) habens fundamenta duodecim, et in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni (21, v. 14). Dicimus ergo, si quis doctrinae suae veritatem non directe à fundamento Prophetico et Apostolico demonstrare quaerit, sed ad externa (Traditionum, Conciliorum, successionis Pastorum etc.) diverticula confugit, eum effugia quaerere. Qualia quaesita sunt ab omni aevo illis, qui causae aperte defendendae diffidebant.

15. Exemplo sint Pastores Ecclesiae Israëliticae: quos cum a vero Dei cultu ad varii generis corruptelas, idololatriam etiam, deviantes Prophetæ errorum admonebant, agnoscere, fateri, emendare, tergiversabantur: sua se legitima missione, et in sede Mosis successionem, tutati. Queritur ea de re Deus apud Micheam: Sacerdotes ejus in mercede docent, et Prophetæ ejus in pecunia divinant: et tamen super Dominum requiescunt, dicentes; Numquid non Dominus in medio nostrum? Non venient

super nos mala (cap. 3. v. 11). Et in Jeremiae necem conspirantes, etiam si extraordinarius ille e medio tollatur, non propterea tamen perituram Legem a Sacerdote, neque consilium a Sapiente, neque sermonem a Propheta, seipsos solati sunt (Jerem. 18. 18) quia Templum Domini, penes ipsos esset: cujusmodi solatia Deus verba mendacii appellavit (Jerem. 7, 4).

16. Sed et ulterius progressi cathedrales illi ordinarii, ausi sunt extraordinariis Dei legatis Missionis defectum exprobrare. Ut Jeremiae: Mendacium tu loqueris, non te misit Dominus Deus noster (capite 43. v. 2). Et Johanni Baptistae: Cur ergo baptizas? (Joh. 1. 25). Et de Christo ipso: Nos Moysis discipuli sumus. Nos scimus quia Moysi loquutus est Deus: hunc autem nescimus unde sit (Joh. 9. 28). Ipsummet vero adorti dixerunt: In qua potestate haec facis? Et quis dedit tibi hanc potestatem, ut ista facias? (Marc. 11. 27). Monendi itaque nostri illi erunt, ne sic istos imitando, sive insolentiam, sive causae diffidentiam, tam manifeste prodant: potiusque ad causae arcem, Doctrinae secundum Scripturas utriusque examen, veniri patiantur.

De III.

17. Ne tamen nos ipsos subterfugia quaerere illi dicant, standum puto huic etiam Concertamini: atque sic jam ad tertium illud veniemus: Missio Pastorum legitima quid sit. Praesupponimus enim utrinque, ad Ecclesiae Ministeria neminem debere proprio ausu proruere, sed cum reverentia accedere tum, cum mittitur. Sicut Apostolus dicit: Nec quisquam sibi sumit honorem, sed qui vocatur a Deo, tanquam Aaron (Hebr. 5, 4). Ut cum veritate de se dicere possit: Pro Christo legatione fungimur (2. Cor. 5. 20). Et non metuat de se querelam istam Dei esse, Non mittebam Prophetas illos, et ipsi currebant (Jer. 23, 21). Male cessit Core, Datani et Abiron, quod non vocati divinitus ad Sacerdotium, vocato Aaroni, sese opposuerunt, fungi etiam sacerdotali munere tentantes (Num. 16). Male et Ozae, quod extenderat manum ad Arcam Dei, non jussus: licet id non temeritate ductus, sed in casu necessitatis, cum declinassent boves, et Arca

ruitura videbatur, ut sustentaret eam, fecisset (2. Sam. 6). Tam severus est Ordinis sui vindex Deus, ut eum violari nec destinato consilio, nec bonae intentionis praetextu, ferre possit.

18. Ut autem de legitima Ecclesiae Ministrorum Missione solide aliquid dici, et quicquid dicetur solide dijudicari, possit: ante omnia dicendum erit in genere, et velut in idea, Missio quid sit? Et quid legitima Missio? Et quid Divina Missio, et quotuplex. Ita enim facilius, et citra erroris periculum, quid hodie Ministrorum Ecclesiae legitima sit Missio Scripturas divinas ea de re consulendo, perspicere poterimus.

19. Mittere, est aliquem aliquo, alicujus necessariae rei expediendae gratia, ire jubere. Tria ergo in omni Missione concurrunt: Mittens, Mittendus sen Missus et Negotium aliquod ad expediendum commissum. Tolle unum horum, Missionem sustuleris. Pone tria illa in actu, Missio erit. Mittens est agens principale: Missus est instrumentum ejus: Commissio, sen negotium commissum, est Opus ipsum, seu effectus, qui intenditur.

20. Missio legitima est, in qua omnia concurrentia ita comparata sunt, ut quod quis jure desideret non inveniatur. Observanda ergo sunt requisita in Mittente, Mittendo, et Commissionem ipsa. In Mittente requiritur autoritas seu potestas: tam in illum quem mittit, quam in rem propter quam mittit. Cum ergo Abraham Eliezerem servum in Mesopotamiam mitteret, adductum inde sponsam filio suo, missio fuit legitima: quia et negotium honestum, potestatisque paternae; et imperium in servum herile. At vero cum Absolon mitteret in universas tribus Israel, qui seditionem moverent contra Davidem (2. Sam. 15. 10) missio fuit illegitima, quia mittebat alienos subditos, ad turbandum alienos subditos etc. In Mittendo autem requiritur, primo ad negotium illud idoneitas: ut nempe commissum exsequi velit, sciat, possit: Deinde Electio (ut non ipse, tametsi sciat, velit, possit, currat, sed mandatum exspectet) confirmatio denique ut legationis suae ubi opus fidem facere possit, excuti non possit. In Negotio tandem, seu exsequutione ipsa, requiritur, ut exsequutioni mandetur (I) id quod mandatum est, non aliud.

(2) ad illos ad quos mandatum est, non ad alios, (3) iis modis quibus mandatum est, non aliis. Tolle aliquid horum, legatio aut erit illegitima, aut irrita. Clara haec esse puto, veritatisque indubiae: ut nec per exempla illustratione, nec per rationes aut testimonia probatione egeant.

21. Modi etiam diversi Missionis, sen Legationis attendendi sunt, qui desumuntur a fine. Mittitur enim aliquis, aut ad nuntiandum solum aliquid: ut cum Joab mitteret Chusi ad Davidem, nuntiaturum victoriam (2. Sam. 18. 21). Aut ad exsequendum aliquid ex praescripto, ad formulam instructionis datae: ut cum David mitteret Joabum, dicens, Vade reduc filium meum (2 Sam. 2. 14. 21). Aut denique ad expediendum aliquid pro arbitrio, juxta leges prudentiae: ut cum David eundem Joabum cum Exercitu mitteret in terram Ammonitarum, ad eos subjugandum (2 Sam. 10. 7. et 11).

22. Jam ad Legatos Dei ad Homines haec accommodando, certum est Deum quoque trino illo fine Angelos et Homines (nunc autem de Hominibus sermo est) mittere ad Homines: illosque legatos a diverso legationis fine diversas accipere denominationes. Nempe qui mittitur aliquid Hominibus nuntiatum (seu voce tantum, seu scripto etiam) vocatur Propheta, seu vates, ex afflatu Dei arcana quaecunque proloquens. Qui vero ad agendum mittitur, cum data in manum actionum norma, Lege Dei scripta, vocatur Ordinarius Ecclesiae Minister, Pastor; et ut in Veteri Test. erant, Sacerdos aut Levita. Tertii generis legati Dei sunt, quos Deus extraordinariis occasionibus ad extraordinarium opus emittit: nempe ad restaurandum collapsum ordinem, aut repurgandam legis Doctrinam, reparandumque cultum suum. Quales divini Herôes excitari solent, tum ex Ordine Ecclesiastico, Prophetae (ut Samuel, Elias, Elisaeus, Esdras, Johannes Baptista etc.) tum ex Politico (ut Moses, Gedeon, David, Josaphat, Ezechias, Josias, Nehemias etc.).

23. Cum autem praesens quaestio non de ordinariis illis, primae et secundae classis, sed de extraordinariis, h. e. Reformato-ribus instituta sit, videndum est quibus eos characteribus insignire soleat Deus, e quibus divinitus excitatos esse pii sibi persuadere, adeoque certi esse, possint.

24. Conspicuus maxime character est, si quos Deus ad singulare suum opus mittit, eosdem dono miraculorum instruat.

Qualiter instruxit Mosen baculo miraculoso, per quem omnia stupenda patravit. Quod idem miraculorum donum datum fuit Eliae, Elisaeo, Christo (qui ad opera sua provocabat Joh. 5. 36) Apostolisque. Non datum tamen Natani, Jeremiae, Esdrae, Nehemiae, Johanni Baptistae etc.

25. Miracula ergo non semper infallibile signum sunt missi aut non missi a Deo Herois, rerum reparatoris: tum quia Deus non omnibus a se excitatis id confert; tum quod Satan simia Dei ad obscurandum Opera Dei hoc idem signum suis apprimere solet. Ut de Jaune et Jambre, oppositis Mosi, constat: et de Antichristianis satellitibus praedictum est, tanta patruros miracula (tametsi mendacia) ut seducantur, si possibile sit, electi etiam (Matth. 24. 24. 2. Thess. 2. 9. Apoc. 16. 14).

26. Cum igitur Miracula et prodigia, nec semper nec solis divinitus missis adsunt, circumspectanda omnino sunt alia signa, quae Satanae imitari aut impossibile sit, aut usurpare (ni destruere velit res suas) libere non possit. Cujusmodi nota primum est Temporis circumstantia: si tum exsurgant tales divino impetu Viri, cum Ecclesiae status adeo corruptus est, ut Deus diutius eum ferre non possit.

27. Secundo, inusitatus ille organa Dei incessens fervor, et pro gloria Dei Zelus, ut continere impetum Spiritus nequeundo res quae supra hominem videri possint, periculique plenae sunt, animose aggrediantur: ut Phinees, Num. 25. 11. Samson, Jonathan (1. Sam. 14. 6), David (ibid. 17. 33. 37), Mathias (1. Mach. 2. 24), Paulus (Act. 17. 16) etc.

28. Tertio, Verbum Dei (sive auditum intra se afflatu et affatu divino, sive lectum in Dei lege) divini hi Viri amant ardentissime, eoque pro scuto Abrahami, et Gladio Gedeonis, et Baculo Mosis, utentes, in virtute Dei virtutes edunt. Nam quocunque se vertunt, hoc gladio pugnant; quocunque telorum genere impetuntur, hoc scuto omnia malignitatis jacula exstinguunt: ut in Mose, Davide, Christo, Apostolis, palam est.

29. Quartum hoc est signum, quod ipsa obsistentium sibi multitudine, prohibentiumque clamoribus, et intentatis sibi minis, adeoque irradientium in se opus Dei cachinnis irritantur magis, et ad opus Dei confidentius audendum et

agendum inflammantur. Ut David invidia fratrum suorum, Jonathan irrisu hostium (1. Sam. 14. 12) terculamentis vero, minis, et maledictionibus Goliathi (ib. 16. 29. 43).

30. Tandem, successus mirabiles qui ultra spem ipsorum Heroum subsequi solent, ostendunt vim superiorem quam quae ab homine sibi relicto proficisci posset. Ut cum autem solum Jonathan et puerum ejus tam dense caderent hostes: cum tempore Johannis Baptistae tantam vim pateretur Regnum Dei etc. etc.

31. Sed redeamus ad formam Missionis Legatorum ad Ecclesiam: quaeramusque, veros et legitimos mittentes et Mittendos (seu Missos) Missionis denique, seu Commissionis, negotia. His etenim vere deprehensis, utrum in Ecclesiis Evangelicis legitima Missio sit, nec ne, vere perspicere cuius erit obvium.

32. Pastores Ecclesiae mittendi potestas principaliter quidem soli Deo competit: sed et (indultu ac ordinatione ejus) Hominibus tamen. Deo principaliter: quia ille solus Dominus est Ecclesiae suae, cui Regni sui cura est. Illius sunt omnes Angeli et Homines, quos mittit quando vult, in quibuscunque negotiis vult: nec consilio nec auxilio ullius Creaturae, ut alibi ita hic, indigus. Illius arum est genus humanum (1 Cor. 39) illius et proveniens inde messis. Unde Christus: Rogate Dominum messis, ut mittat operarios in messem suam (Matth. 9. 38).

33. Notetur autem, majoris lucis ergo, Missionem hanc Ministrorum tribui Deo, Patri, Filio et Spiritui S. subordinate. Patri, ut omnium divinarum actionum fonti: qui et Filium et Spiritum S. Ecclesiae missit. Filio, ut illi, cui Pater omnem potestatem dedit in Coelo et in Terra. Quod fundamentum ipse Christus ponit, dum Apostolos ire jubet, et docere omnes gentes (Matth. 28). Et alibi dicit: Sicut Pater misit me, ita et ego mitto Vos. Spiritui denique Sancto, ut vicario Christi, quem ille à Patre impetratum Ecclesiae missit, ut cum illa maneat in aeternum (Joh. 14. 16). Quanquam enim in V. Test. etiam opus hoc Dei, commune fuerit et Filio Dei (sapientiae aeternae Luc. 11. 49). Et Spiritui Sancto (Jes. 48. 16) in Novo Test. tamen

peculiariter Spiritui Sancto, ut Christi vicario (Joh. 14. 16) tribuitur. Apertum est Actor. 13 testimonium: quomodo Ministris Ecclesiae Antiochenae orantibus et jejunantibus Spiritus S. dixerit: Segregate mihi Saulum et Barnabam, in opus ad quod assumpsi eos etc. Et quod ipsi a Spiritu S. missi abierint. Sic Act. 10. 19. 20. Et Act. 20. 28 accersitis Paulus senioribus Ecclesiae Ephesinae dixit: Attendite vobis et gregi, in quo Vos Spiritus S. posuit Episcopos etc. Unde sollemnis ille remansit in Ordinatione Ministrorum cantandi mos, Veni Sancte Spiritus etc.

34. Sed quia ibidem vox Spiritus Sancti facta dicitur ad Ecclesiam: Segregate mihi Saulum et Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos (Gr. advocavi: vers. 2.) patet Spiritum Sanctum potestatem hanc contulisse Ecclesiae, ut quos ipse vocat, illa segreget; h. e. uti jam loquimur, ordinet, seu consecret. Et quia dicitur: Tunc jejunantes, et orantes, imponentesque eis manus, dimiserunt eos (v. 3). Patet hoc Antiochenorum exemplo Ecclesiam jus sibi datum recte usurpare. Imo et qui ritus ad Ministrorum ordinationem sufficiant (jejunia, preces, manuum impositio) satis aperte hoc exemplo Spiritus S. docuit.

35. Quaeritur autem Cuinam in Ecclesia ritus illos peragendi, et sic Ministros [in] Ecclesia inaugurandi, potestas competat? Resp. Illis, qui Ministerio in Ecclesia jam funguntur. Ita enim hic factum. Erant in Ecclesia Antiochena Prophetae et Doctores, in quibus Barnabas et Simon, et Lucius, et Manahen, et Saulus. (v. I.) Ministrantibus autem illis Domino, dixit Spiritus S. Segregate mihi etc. Ecce Pastores et Doctores Ecclesiae Antiochenae quinque! inter quos nullus nominatur Apostolus, nullus etiam Episcopus! Et tamen segregare, h. e. ordinare jubentur, e medio sui duos. Cur quaeso non dicit Spiritus S. Mittite eos Hierosolymam ad Apostolos: vel alio quopiam, ad Episcopum: sed, Vos segregate? Et notabile est, illos ipsos sic a presbyteris ordinatos, mox rursum alios ordinasse, Actor. 14. 23. Nec aliter ullum in primitiva Ecclesia legimus ordinatum, quam per impositionem manuum Presbyterii h. e. Seniorum illius Ecclesiae (1. Timoth. 4. 14). Nempe cuivis Ecclesiae (aeque Antiochenae atque Hierosoly-

mitanae) aequale jus esse voluit Deus: et cuivis Pastorum Ecclesiae pro salute gregis Dominici aequalem curam: Ministerii scilicet Ecclesiae pars est, providere, [ne] idonei Ministri desint Ecclesiae, tum in praesens, adjutores fidi, tum in posterum, successores certi. Sic per Universum Naturae regnum naturae parentem ordinasse videmus, ut quaelibet Creatura sui similem producat, Metallum metallum, Stirps stirpem, Animal animal, Homo hominem, Sic et Faber fabrum, Pictor pictorem etc. Quidni ergo Doctor doctorem, Pastor pastorem?

36. Quanquam igitur post Apostolorum tempora, propter irrepressibiles abusus, melioris ordinis causa constitutum fuit, ut non quilibet Presbyter presbyteros ordinaret, sed primarius ille, cui Pastorum totius viciniae inspectio demandata, et ab ipsa ἐπισκοπή (h. e. inspectione) Episcopi (h. e. Inspectoris) nomen datum fuit. Id tamen quod humana prudentia in abusu remedium reperit, jus divinum cuivis Ecclesiae, et cujusvis Ecclesiae Ministro, datum, evertere non potest: nec prohibere, quominus eadem prudentia humana remedium in noxam versus rursum mutet: ad imitationem scilicet Christi, qui abusus illapsos res ad principia revocando emendare solitus fuit, dicendo, Ab initio non fuit sic. Manet igitur, autoritateque antiquorum Patrum et Conciliorum probari potest, cuivis Ecclesiae particulari jus illud competere, ut sibi Ministros eligat; Ministris autem, ut electos confirmet; et sic utrisque, ut quos Dominus vocat, eos segregent ad opus, ad quod eos vocat Dominus. Per nos tamen Ecclesiastica illa sanctio maneat: ut Ordinis causa Episcopi potius, hoc est constituti Ecclesiarum Superattendentes, ordinent, quo in Ecclesia omnia honeste et secundum ordinem fiant (I Corinth. 14. 40).

37. Hoc majoris est considerationis; attentioresque requirit curam, ut ne quem segregent, quem forsitan non vocat Dominus. Hic enim fucus intervenire potest multiplex, Ecclesiaeque noxa certa, si mittantur quos Deus non misit: non Pastores futuri, sed mercenarii, aut lupi etiam. Dum enim homines dormitant, venit inimicus, et disseminat per agrum Domini zizania sua: non in plebe tantum Pseudo-christianos, sed magis etiam inter doctores ipsos, Pseudoapostolos. Videamus ergo jam, quid requiratur in Mittendo

ad Ecclesiae Ministerium, ut num vere a Deo mittatur pateat: postquam scilicet Domino sic miraculose voluntatem suam manifestare (ut demissa coelitus voce: Segregate mihi hunc vel illum dicat) non amplius libet.

38. Repeto hic, bifariam Deum consuevisse Ecclesiae doctores et rectores mittere, ordinarie et extraordinarie: idque omni tempore, ante Legem, sub Lege, et sub Evangelio. Ante Legem Patriarcharum familias per ipsos primogenitos regere, ordinaria Dei via fuit: quibus scilicet praeter legitimum in confratres imperium sacerdotii jus competere voluit. Si tamen illi in officiis dormitarent, extraordinario afflatu et affatu suo excitabat quosdam, et cum illis, perque illos cum aliis, foedus renovabat: uti factum Seth, Enoch, Noae, Abraham. Sub Lege excitavit Mosen et Aaron: erectoque in tribu Levi sacerdotio, jus successionis sic ad illos alligavit solos, ut nec ex illis aliquis ad aliud vitae genus transire, auderet. Ita ibi Sacerdotes et Levitae non fiebant, sed nascebantur: non mittebantur, aut vocabantur, sed succedebant. Quoties tamen visum Deo, mittebat extraordinarios, Prophetas: qui exorbitantes illos Ordinarios, Sacerdotes, cum Principibus et Populo, officii admonerent. Venit Christus, reformavitque Ecclesiam sic, ut novam constitueret, vocatis eo fine, et ad Gentes demissis, extraordinariis duodecim Legatis, Apostolis: qui ordinariam instituerent Ministerii rationem, quae Spiritui Sancto placuit: nempe ut eligerentur in quolibet fidelium coetu homines fideles, qui essent idonei, alios rursum docere etc. (Tit. 1. 5. 2. Tim. 2. 1. 1. Tim. 3. 1. etc. etc.) Qui mos perdurat, ut viri pii et docti undecunque accersantur, et alii aliis substituantur. Nec tamen ideo Deus sibi jus ademit, hodieque, si opus sit, extraordinarios excitandi: nempe si ordinarii aut negligenter, aut frandulenter opus Dei agant, non gregem Domini pascentes, sed semetipsos. Paucis ergo dicendum, secundum Scripturas, quibus signis Ordinarii legitimi cognoscantur? quibus extraordinarii?

39. Ordinarii legitimi cognoscuntur ex internis legitimis donis, externa legitima vocatione, legitimaque ordinatione. Si quis enim intra

se talis sit, ut ea quae cuique fido Christi servo agenda sunt agere possit, sciat, velit, quidni divinitus eo destinari credatur? Tum si accedat externe Vocatio legitima, quidni divinitus se vocari, qui divinum in se jam ante sentit opus, credat? Si denique legitima accesserit Ordinatio, quidni tanquam pro divinitus ad Apostolatus sui munus obsignato habeatur ab omnibus?

40. Sed quaeri rursum potest: Quaenam ergo legitima illa interna dona sunt? Quae legitima vocatio? Quae legitima Ordinatio? Resp. Ea, quorum ideas in primitiva Ecclesia expressit Spiritus S. (Omne enim primum, reliquorum in suo genere mensura est.) Quid ergo Christus et Apostoli, in vocandis ad Ministerium, et mittendis ad opus Domini, requirebant? Haec fere sunt. Diligere Dominum Jesum toto corde (Johan. 15, 9 et 21, 15) Imitari ejus humilitatem, et in proximos dilectionem (Joh. 13, 15). Non optare quidquam potius scire, quam Christum Jesum crucifixum (1 Corinth. 2, 2). Vita externa esse inculpato (1 Tim. 3, 1 etc.) Doctrinaque potentes ad exhortandum, contradicentes autem redarguendum (Tit. 1, 9) paratos denique pascere gregem Dei, non coacte, sed spontanee, secundum Deum: neque turpis lucri gratia, sed voluntarie: neque dominandi causa, sed ut forma fiant gregis, ex animo (1 Pet. 5, 2, 3). Talium donorum Dei si quis sibi conscius est, alique in illo notant, tantundem est ac si Spiritus Sanctus caelitus demissa voce dicat: Segregate mihi hunc ad opus, ad quod instruxi eum. Ergo si quis, qualem Apostoli futurum Evangelistam delinearunt, talis jam est, legitimitatis suae characterem habet primum certo.

41. Si vero quem talem animadvertunt illi, qui in Ecclesia aliqua Domino ministrant jejunantes (Act. 13, 2. h. e. fideles Inspectores, sincere ac pie opus Domini facientes) segregatum quoque eunt, et ut se ad opus Ministerii segregari patiatur monent, hortantur, orant: externa haec Vocatio secundus legitimae divinae Missionis character est: tam certo et infallibiliter, quam certo illi qui vocant ipsimet legitimi vocati sunt, in eoque quod agunt Christi, non suam causam agunt. Nempe si vocant ipsi vocati, eligunt electi, invitant

ad salutis Ecclesiae curam illi quibus ipsis Ecclesiae salus curae est: non conspurcati simonia, aliisque Ordinis sacri maculis etc. 42. Legitima denique Ordinatio erit, si iidem illi Domino ministrantes, conscia Ecclesia, praemisso jejunio et praecibus, ritu Apostolico manus superimponant, etc. hoc tertium erit, ultimumque, legitimae Missionis sigillum, et character indelebilis.

43. Haec de Ordinariis Dei in Ecclesia Ministris, unde agnoscantur an legitimi sint. Extraordinarios non homines mittunt, sed Deus ipse, Joh. 1. 6. quos agnosci vult (ut ante dictum) aliquando per Miracula, quorum patratorum illis dat potestatem; ut in Mose, Samuele, Elia, Elisaeo, Apostolis, videre est. Aliquando ex sola doctrina, per quam a falsis doctrinis, aut etiam prodigiosis figmentis, ad Legem, et Testimonium revocatum it Ecclesiam suam: ut in Jesaia, Jeremia, et plerisque Prophetarum exempla habemus. Johanne item Baptista: de quo notanter praedictum fuit, eum conversurum cor patrum ad filios, et cor filiorum ad patres eorum (Mal. 4. 6) h. e. harmoniam utriusque Testamenti docturum, Vaticiniorumque complementis demonstratis, doctrinae suae veritatem evicturum. Quod et fecit, Joh. 1. 16. 17. Miraculum vero nullum edidit, Joh. 10. 41.

44. Christus cum Apostolis et miracula patrabant, et doctrinam suam e Mose Prophetisque potenter defendebant. Notandum tamen est, quanquam Christus ad Miracula saepe provocaret, cum majori tamen vehementia provocasse ad scripturarum testimonia (Joh. 5. v. 36. 37. 38. 39.) sicuti et Apostoli miraculosis apparitionibus praetulerunt propheticum sermonem, tanquam firmiorem (2. Pet. 1. 18. 19.). Imo Deus ipse, quum nosset satanae, simiae suae, facilius esse fingere et mentiri miracula, quam doctrinam; praemonuit populum suum, si surgant qui signa et portenta praedicentes, eo argumento seducere vellent populum, a Deo vero ad Idololatriam, ut ne crederent, etiamsi signa illa evenisse viderent (Deut. 13. vers. 1. 2. 3. 4. 5.). Per Jesaia vero etiamsi mortui loquantur, potius tamen Legi et Testimonio attendendum esse. Apostolus denique praedicens Antichristi adventum secundum

operationem Satanae, in omni virtute, et signis, et prodigiis mendacibus: jubet fideles stare, et tenere doctrinam Apostolicam (2. Thes. 2. vers. 9. 14. 15.). Unde constat in extraordinariis Dei legatis non semper miracula, semper doctrinam divinam, requiri.

45. Sunt tamen et alia criteria, ex quibus cognosci possunt: quae hic breviter repetam. 1. Primum criterion sumitur a Tempore, quo mittuntur: nempe nonnisi Ecclesiae statu sic corrupto, ut in illis qui ordinarie praesunt, nihil spei sit reliquum: quod omnium exemplorum inductione probari posset. (Nempe Deus noster sapiens est, frustra nihil facit. Faceret autem, si ordinariis recte res agentibus extraordinarios superimmitteret: turbarent enim alii alios.) 2. Secundum criterion sumitur a Loco, in quem; seu a Personis ad quas, mittuntur. Non enim mittuntur ad unum et alterum, ut clanculum aliquid doceant vel agant, sed mittuntur ad Gentes et Regna, ut evellant, et destruant, et disperdant, et dissipent, et aedificent, et plantent (Jer. 1. 10.) h. e. ut publice reforment. 3. Tertium a materia: quod non novam adferunt doctrinam, ceremonias, religionem, sed antiquam tantum in memoriam revocant et a corruptelis repurgant: ut in Prophetis, Christo et Apostolis patet. 4. Quartum ab adjuncto peculiari heroico Zelo, quo adversus inoltas superstitiones et abusus feruntur. Replentur enim fortitudine spiritus Domini, judicio et virtute, ad annuntiandum Jacob scelera sua, et Israel peccata sua (Mich. 3. 8.). Idque usque adeo, ut tametsi desistere velint, sermo tamen Domini est in corde eorum quasi ignis exaestuans, clausus in ossibus eorum, ut deficient, ferreque nequeant (Jer. 20. 8. 9.) 5. Quintum a Spiritu Sapientiae, qui se in scripturarum explicatione et applicatione tam potenter exserit, ut resisti nequeat sapientiae et spiritui, qui loquitur, Actor. 7. 10. 6. Tandem a successu miraculoso, quem Deus labori eorum tribuere dignatur, semper majore quam ut ullis machinationibus inhiberi possit, Domino semper illis cooperante, et sermonem eorum subsequenter signis confirmante. (Marc. 16. 20.)

46. Hactenus de Mittentibus et Mittendis: dicendum quoque de ipsa Missione, seu Commis- sione, et Negotio, ad quod Ecclesiae Ministri

legitimi mittuntur. Patet vero ex mandato Christi Apostolis dato, ab illisque rursum aliis, quos et ipsi mittebant inculcato, Ministros Novi Foederis non ad aliud mitti quam ut (1.) Evangelium praedicent omni Creaturae, Marc. 16. 15. h. e. paenitentiam et remissionem peccatorum in nomine Christi, Luc. 24. 47. (2.) ut credentes baptizent, Matth. 28. 19. (3.) Exemplo vitae piae Christianis digne praeant Joh. 13. 15. 1. Tim. 4. 12. 1. Pet. 5. 3 etc. (4.) Paenitentibus et credentibus peccata remittendo, impaenitentibus vero et incredulis retinendo, Regni caelorum claves administrent, Matth. 18. 18 (5.) Tandem fidelibus suae cum Christo aeternae communionis spem sacramenti Corporis et sanguinis Christi obsignent, Luc. 22. 19. Act. 2. 48. etc. Haec de Ministrorum Missione, in genere.

De IV.

47. A thesi ad hypothesin veniendo, litem Reformatoribus nostris, Husso, Lutheri, Zvinglio etc. movent, an legitimam habuerint Missionem? Resp. Si in Ecclesia Romana legitima Missio est, legitimam ergo habuerunt: quia quam habuerunt, inde fuit. Aut, si propter secessionem facta est illegitima: Aurum alicui ablatum invito domino non erit aurum. Et Arbor ex alieni horti surculo in meum translata, non Arbor. Et struthiocamelus ex Ovo quidem materno, non tamen fotu materno, sed calore alieno, exclusus, non struthiocamelus. Americani denique non-Homines, quia à communi stirpe (cum Sem occuparet Asiam, Japhet Europam, Cham Africam) avulsi. Et nautae Christiani naufragio in aliquam Insulam ejecti, ibique Propagati, et Ministerio inter se erecto Ecclesiam repraesentantes, non-Christiani.

48. Sed regerunt. Habuerunt ab Ecclesia missionem: at non ad aliquid contra Ecclesiam attentandum, sed ad Ecclesiae obediendum etc. Ad nervum itaque rei veniendo, video litem quam movent tres particulares includere quaestiones. I. Primam, an nostri illi missionem habuerint ad

reformandum. II. An ad Ecclesias quasdam ab aliis avellendum, et peculiare caetus constituendum. III. An ad alios sibi substituendum, et sic schisma continuandum.

49. Quantum ad primum: dicendum est, (1.) Lutherum, aliosque Reformationis Authores, non reformasse primo, sed deformatione potenter à Verbo Dei demonstrata, ut reformare vellent qui Ecclesiae praesidebant, supplicavisse: dumque cum nemo audire vellet, fecisse quod fieri oportere docuit Christus, ut si homines tacent clament lapides. (2.) Secundo, Non reformabat Lutherus, sed Episcopi, Capitula, Magistratus ipsi, rectius ex Dei Verbo informati. (3.) Tandem, tametsi manum admovissent ipsi, recte tamen id, quia quilibet Ecclesiae Minister obligatur vera docere, falsa dedocere: et, ut ad Jeremiam loquitur Deus, evellere, destruere, disperdere, dissipare mala, aedificare vero et plantare bona. Lutherus nominatim: cui in Vocatione ad professionem Theologicam dictum fuit, Vestrum est, Legem Divinam interpretari, et Librum vitae docere. Cum verò renuntiaretur Licentiatui, jurabat: Juro, me Veritatem Evangelicam pro virili defensurum. In actu Doctorali sic: Doctrinas vanas, peregrinas, ab Ecclesia damnatas, ac piarum aurium offensivas, non dogmatizabo. Quae certe servare caste non poterat, nisi agnitis Erroribus contradiceret.

50. Obiiciunt: De Doctrina disputatur, an corrupta sit. Resp. Ergo disputate de Doctrina, Missionem facite missam. Jam enim tacite fateamini, si corrupta fuit, liberum fuisse Theologiae Doctori eam repurgare. Aut si id quoque negatis, negatis Vos creare Theologiae id est Veritatis, doctores, sed opinionum et consuetudinum (bonae an malae fuerint susque deque habito) mancipia. Obj. At jurabat quoque superioribus obedientiam, contra quos insurrexit. Resp. Pontifex dum obligat Episcopos et per Episcopos Doctores et Pastores, aut eos obligat Christo, aut contra Christum sibi. Si hoc, Antichristus est, audiendus non est. Si illud; quid ergò pec-

cant, qui majorem Christi, quam illius rationem habent? Pono casum. Si Episcopus aliquis opponeret se Papae decreto, mandanti hoc aut illud: Parochi autem obsequerentur Papae potius quam Episcopo, utpote superiori: laudaretne factum Papa? spero. Laudet ergò etiam, quòd Ecclesiarum Pastores Papam Christo contraria mandare videntes, huic potius, Pastorum Principi, solique uni vere summo Pontifici, parendum sibi existimant. Si approbare id recusat, tyrannus est, qui quod suo superiori non exhibet, id a suis inferioribus impotenter exigit. Stabitque contra illum in judicio Trajanus, qui Praefecto a se constituto gladium tradens, Hoc uteris pro me, inquit, si justa fecero: sin, contra me.

51. Verbò, dicant nobis. I. Cum ab illis Doctores Theologiae creantur, Veritatisne doctores, an Opinionum mancipia, creentur? II. Cum ad Superiorum obedientiam obligantur, an etiam ad obediendum omnium supremo, Christo? III. Atque si huic etiam, utrum plus Christo an minus? Et quicquid responderint, pro nobis erit.

52. Quantum ad secundum (utrum Reformatores Missionem habuerint ad Ecclesias quasdam ab aliis avellendum, et schisma faciendum?) Respondetur, Avulsionis non illos fecisse initium, sed Papam, qui excommunicavit. Exclusi ergo ab illo, nullamne habere debebant Ecclesiam? nullosne caetus? Imò verò puriora constituendi omnia occasio fuit, et separandi se ab illis quibus adeo pura sordebant. Id autem exemplo Pauli Apostoli, de quo Act. 19. 9. legitur: Cum quidam indurarentur, et non crederent, maledicentes viam Domini coram multitudine, discedens ab eis segregavit Discipulos etc. Petrus autem etiam non exspectare excommunicationum fulmina docuit, cum recipientibus se a superstitionis Pharisaeis ad Christum, ut se salvarent à generatione ista prava, suasit. Act. 2. 40. Si dixerint: An nos tales? Respondendum erit: Ergo redeamus ad examen Doctrinae; vestra an nostra Pharisaeica vel Christiana sit. Videtisne quam omnia eò venire (ad Doctrinae examen) non suadent sed cogunt?

53. Quantum ad tertium (num continuandi schisma Reformatribus nostris, aut nobis potestas sit?) respondetur. Si justa secedendi fuit causa, obstinatio contra veritatem, etiam non redeundi juste est causa. Obstationis continuatio: quia causâ non sublatâ effectus non tollitur. Atque sic expressè Deus prophetae suo mandabat, ut, postquam primores conjurassent non obsequi Deo (per Prophetas emendationem flagitanti) ille ligaret testimonium, et obsignaret legem in discipulis suis, exspectans Dominum etc. (Jes. 8. 16. 17.) Additque Propheta: se cum pueris suis factum hâc modô in signum, et in portentum in Israel (vers. 18.) O utinam modernus ille Israel agnoscat, hos parvulos, quos ille ut nuper natos contemnit (qui nempe inter se ligant testimonium, et obsignant legem) in signum et testimonium illis relinqui! ut judicia Dei, denuntiata illis qui non recipiunt claritatem veritatis, sed consentiunt iniquitati, praevenire discant!

54. Summa summarum: Christus a Caipha de DOCTRINA, et de DISCIPULIS interrogatus; de illa, nulla circuitione usus palam se docuisse, respondit: de his nihil. Cur, nisi quia probata Doctrinae bonitate, Discipulos colligere licitum fuit. Ostendant ergò Romanenses, doctrinam nostram non esse doctrinam Christi: simulque discipulos huic doctrinae deditos sustulerint. Si prius non possunt, posterius missum faciant: neque nos discipulos doctrinae nostrae, quam nos esse Christi probamus, prodere cogant, non probatô prius doctrinam non esse bonam. Aut effugia se quaerere, magis magisque evidens facient.

55. Habemus et Paulum exemplo, qui accepta divinitus doctrinae Evangelii revelatione (Gal. I. 12.) non Jerosolymam ibat ad Apostolos, licentiam praedicandi postulaturus ab hominibus, sed praedicabat (vers. 17.) Post annos demum quatuordecim Apostolis congressus, contulit cum illis Evangelium, quod praedicabat in Gentibus: seorsum iis, qui videbantur aliquid esse, ne forte in vacuum curreret, aut cucurrisset (Gal. 2. 2.) Ecce Evangelium cum illis conferebat; h. e. Doctrinae reddebat rationem, non Missionis. Et quidem cui? Illis qui aliquid esse videbantur, primariis nempe Apostolorum, penes quos

fuit Novae Ecclesiae autoritas: qui nominantur (vers. 9.) Jacobus, et Cephas, et Johannes. Quodsi igitur nos quoque in praesenti congressu, Pauli exemplô cum illis qui aliquid esse videntur, columnae Ecclesiae, parati sumus conferre Evangelii doctrinam, quam praedicavimus et praedicamus, merito acquiescere debent. Si nolunt, et posthabît doctrinae respectu Missionem solam impetunt, faciunt quod eos facere Apostoli non docuerunt.

56. Si quaerere pergunt: An ergo Lutherus cum aliis Reformatribus, extraordinariam, ut Paulus, Vocationem et Missionem habuerunt? Respondebimus: Habuerunt ordinariam et extraordinariam. Utriusque enim sigilla in evidenti sunt: ut ex illis quae de utraque Missione antea diximus, si huc accommodentur, clarum esse potest. Addamus extraordinariorum criteriis, quod Jer. 28. vers. 9. habetur: Propheta qui vaticanatus fuerit pacem, cum venerit verbum ejus, tunc scietur propheta quem misit Dominus in veritate. Ecce enim Lutherus et Calvinus de pace conscientiarum vaticinati sunt: reditionem esse in corda eorum, qui ab humanis traditionibus, propriisque meritis aversi, ad purum Dei Verbum, uniusque sanguinis Christi fiduciam, redierint. Et ecce evenit verbum hoc! pax Christi exsuperans omnem sensum exultat in cordibus Evangelio credentium; quod vel martyrum et exulum myriades testantur.

57. Quod de Extraordinariorum doctrinae efficacia dictum est, merito urgemus. Possunt enim Lutherus et Calvinus integros commonstrando populos, cum Apostolo dicere: Epistola nostra vos estis. Nempe qui per ministerium Pauli potens fuit convertere à superstitionum tenebris totas gentes, idem per horum ministerium ad meliori luce collustrandum tot gentes potentiam exseruit suam. Nec est cur illi jactent populos, quos sub devotione tenent: vi enim tenent, et prohibitione conspectus lucis. Tollantur Opes, Honores, Inquisitiones, Carceres, Rogi, Caeteraque hinc terribilia, illinc allecimenta; fiatque populo Christiano spiritus probandi (quod Apostoli suis suadebant) facultas: mox penes quos sit vera lux tenebras dispellens, apparebit. Et quidni annuant? Vera certe lux tenebras

nullas timet. Experiantur itaque nobiscum efficaciâ Verbi! (Permittant nostris praedicare mysteria regni Dei libere, et publice, Varsaviae, Cracoviae, Madriti, Romae: obtenturi procul dubio idem a nostratibus Noribergae, Amsterdami, Londini, Hafniae, Stockholmi: roboréque spiritûs (amotis armis carnalibus, quae non sunt militiae hujus) urgeant se invicem, donec pateat, penes quos verae lucis vera vis sit.

58. Quaerunt insuper, An Reformatores superioris seculi potestatem habuerint alios mittendi; h. e. successores sibi substituendi, et sic schisma continuandi? Respondeo, Sicut in Natura cuilibet Metallo, Plantae, Animali potestatem dedit Creator producendi sui simile conservandae speciei causâ: ita similem potestatem, hominibus in artificialibus, moralibus, spiritualibus, non ademit. Mandavit potius (haec vis est divinae legis) ut quisquis bonus est, bonos faciat alios: quisquis factus lex in Domino, illuminet alios: et quisquis veritatem docendi potestatem accepit ipse, operam det, quô post obitum quoque suum ne desint, qui eandem, doceant: ita exemplô praeunte Petro (2. Ep. 1. 15) et expressis verbis mandante Paulo (Tit. 1. 5 et 2. Tim. 2. 2). Nempe omnis Arbor et Herba fert semen, ex quo alia nascitur Arbor et Herba. Et omnis Christianus eniti debet, ut lucretur alios, faciatque Christianos. Quidni ergo magis Fidei Christianae Doctor, ut alios faciat Fidei doctores? Cujus rei fundamentum hoc est, quòd Regnum Messiae diversum est a Regimine Mosis, ubi ut populus Dei, Israelitae, ita et sacerdotes eorum, nascebantur, non fiebant: Christiani contrà, non nascuntur, sed fiunt, Quia spiritus Messiae effusus est super omnem carnem (Joël 2. 28) ipseque Christus Regnum constituit universale, non alligatum ad unam Gentem, Locum, Leges, Ritus, Ideoque loco unius Cathedrae Mosis, erexit duodecim thronos (Luc. 22. 30) addiditque pòst unum insuper, ab illis duodecim non dependentem (Gal. 1. et 2.) Nec Ceremonias vel Ritus idem Christus per se ordinavit ullos, per Apostolos verò paucissimos: nec tam illos mandans quàm commendans: non necessitatis scilicèt, sed honestatis et ordinis causa (1. Cor. 14. 40.) Omnia eò fine, ut Regnum suum totum merè spirituale, liberum, catholicum esse ostenderet. Promulgavit item Ecclesiae suae Rectorem perpetuum aeternumque vicarium suum, spiritum

sanctum (Joh. 14. 16. 26. etc.) quem habitaturum promisit non in certo aliquo mundi loco, aut in certa visibili fide (sic!), sed in cordibus suorum (Rom. 8. 9. 11. 1. Cor. 3. 16 Ephes. 3. 16. 17) qui Doctores, Pastores, Prophetas, excitat et mittit, quos vult, quô vult, quando vult (Act. 13. v. 2. 3. et 16. v. 6. 7. 10). Ut nihil relictum sit Christianis nisi probare spiritus, an sint ex Deo (1. Joh. 4. 1.) Doctoribus autem Ecclesiae, ut alios post se Ecclesiae relinquunt doctores.

De V.

58. Ita ostendi, Reformatibus Ecclesiae, superiori seculo, non defuisse potestatem, Doctrinam et ritus corruptos cum superiores nollent reformandi (2.) Caetusque separatos puriores constituendi, Ministrosque Evangelii creandi. Sequitur, An qui eorum vestigiis insistent, et ab Ecclesia Romana separati manent, legitimam habere possint Missionem: revulsi videlicet a visibili Ecclesiae capite? Resp. Nimium postulatur, et tanquam probatum praesupponitur, Christum regimen Ecclesiae Monarchicum instituisse: eique caput visibile, hominem mortalem praefecisse: et hunc Romae habitare jussisse: indeque Orbis Christiani regimen suspendisse. Omnia haec nobis, tanquam fundamentum immotum, demonstrari prius oportet, quàm nos ullâ illegitimae defectionis consequentiâ urgere poterunt: de quo pòst. Nunc argumentis nostris nos defendamus, secundum positas prius legitimae Missionis leges (§ 17. etc.).

60. Fiduciam habemus per Christum ad Deum, inquit Apostolus: non quòd sufficientes simus a nobis, quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est, qui et idoneos nos facit Ministros novi Testamenti, non literae, sed spiritus etc. (2. Cor. 3. 4 etc.). Fiducia nostra eadem est, Ministros esse nos a Deo factos novi Testamenti: eoque Missionem nostram esse legitimam, quia à Deo, per media licet. Media tamen haec quia legitima sunt (qualia requiri suprâ dictum) per homines licet mittamur, à Christo tamen, et

spiritu ejus. Fundamenta verò fiducia nostrae sequentia sunt.

61. Primum est illud Christi ad Apostolos: Non vos me elegistis, sed ego elegi vos. Id est, Non requisivistis à me officium Apostolatûs, nihil mihi pro eo dedistis: gratis in Vos dignitatem hanc contuli. Similiter apud nos agitur, per gratiam Dei: nec emuntur, nec venduntur officia sacra, sed quem dignum Ecclesia aestimat, hic eligitur et vocatur.

62. Deinde, Non currimus ultro, sed mittimur revera. Ad quid enim curremus? Cum opes et dignitates vere Mundanae, Abbatiae, Episcopatus, aliaeque pingues praebendae, penes illos sint, qui felicitatem externam Ecclesiae verae notam sibi constituerunt, dissentientésque à se ferro et igne persequuntur. Nos verò nobis audire necesse habemus illud Christi: Mitto vos ut agnos inter lupos.

63. Tertio, Mittimur non Hominis alicujus, qui se vicariam Christi potestatem habere dicat, et quod indubio sit, nomine; sed nomine ipsius Christi, cui omnem potestatem esse datam in coelo et in Terra, certi sumus. Et qui dixit: Sicut misit me Pater, ita ego Vos mitto: nempe ad mittendum alios rursum, qui Missum illum à Patre, et opus quod peregit, nuntient Mundo.

64. Quarto, Mittimur non cum alia instructione, quam cum qua Apostolos suos, illorumque successores, misit Christus. Nempe ad (1.) praedicandum (2.) Evangelium (3.) Omni Creaturae (4.) docendumque eos servare omnia (et sola) quae mandavit Christus (5.) Et baptizandum credentes, etc. Munus enim non sacrificandi, aut aliud quid à Christo non mandatum, nobis committitur: sed praedicandi. Et quidem Evangelium: h. e. doctrinam de gratuito Dei favore erga omnes in Christum credentes; Justificationeque non quae ex Operibus, sed quae ex Fide, venit. Atque id annuntiando Omni Creaturae: h. e. apertè, sine velo et dissimulatione. Monendo et hortando omnes, ut servent mandata Christi: h. e. Vivant ex fide, et ambulent dignè Deo. Baptizantesque: h. e. Sacramenta à Christo instituta in gratiae Dei sigilla adhibentes, non alia etc.

65. Quintus character divinae Missionis est ipsa Doctrinae, quam annuntiamus, Veritas: super Prophetici et Apostolici sermonis firmitudinem ita fundata, ut destrui, non destructa Scripturarum divinarum autoritate, non possit. Potestne Spiritus mendacii characterem Veritatis, cujus hostis est, appendere suis? Si doctrinae nostrae characterem hunc negant, destruant ergò doctrinam nostram per scripturas; hòc Lydiò lapide aurum nostrum non esse aurum ostendant: demumque nos à Spiritu Veritatis non esse missos triumphabunt, non antè. Recte enim Geylerus (celebris inter eos ante tria ferè secula Theologus) Ecclesiae Doctores cum Auro et argento comparat: quod, sive signatum sive non signatum, si probum, valet: si improbum, etiam signatum decipit. Hinc est (inquit) quòd in Moneta, dum exploratur, non spectatur imago, sed probatur materia: quia signari etiam potest plumbum et aes, et fit impostura. Ut hebetis ingenii sit exterham tantum spectare signaturam, non verò potiùs interiorem viritatem.

66. Sextus character legitimae apud nos, et verae divinae, Missionis, sunt ipsi consequentes eam Effectus: de quibus Christus, Ecce ego vobiscum sum! Et Evangelista: Illi vero profecti praedicaverunt, Domino illis cooperante, et sermonem illorum confirmante sequentibus signis. Nempe prouti dixerat: Ego Vos elegi ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester ut maneat, Joh. 15. 16. Similia hic sunt, per Dei gratiam, omnia. Nam ecce Dominus nobiscum est, etiamsi Mundus sit contra nos. Nos praedicamus, etiamsi Mundus inhibeat. Et Dominus cooperatur, etiamsi Mundus non animadvertat: dum efficaciam tribuit Verbis doctrinae suae, ut acceptam habeant gentes et populi, nec amorem ejus persecutionum torrentes extinguere valeant. Manet ecce fructus noster doctrina Evangelii inconvicta, inerversa. Si negant, ostendant contrarium.

67. Tandem, Divini in nobis Operis characterem gerimus in corde nostro, Desiderium Unitatis Ecclesiae, si per illos non stet qui obstinatà subingressorum Errorum et abusuum defensione schismati

occasionem dederunt, nec reditum ad se nisi cum veritatis jactura, et illata conscientiae vi, eoque salutis periculo, permittunt: Ut vel invitissimi plus obedire Deo, quam hominibus, cogamur. Quod quia novit qui novit omnia, schismatis culpam non nobis tribuet, qui eam inviti sustinemus: sed illis, qui satanae astu posita scandala nec agnoscere, nec tollere volunt.

68. Qui an aequè laetà, aut saltem securâ conscientia, Missionem suam ad veritatis tribunal defendere confidant, ipsis videndum relinquimus. Profectò si nemo legitimus est nisi qui mittitur, in Ecclesia Romana, vix ulli erunt legitimi: quia vix ulli sunt qui non currant, et se per ambitum et Simoniam ingerant. Testimonio sunt tot querelae Conciliorum, jam ab aliquot seculis celebratorum, tôtque conditi Canones: quibus tamen non tantum profectum est, ut querelae desierint hunc usque in diem. Quid quod non mittuntur ut Agni inter Lupos, sed fere ut Lupi inter Agnos: aut certè ut Mercenarii ad gregem non pascendum sed deposcendum, juxta querelam Dei, Ezech. 34. Quid, quod non mittuntur cum Instructione Apostolica (ad praedicandum Evangelium etc.) sed cum alia nova humanitùs excogitata, ad sacrificandum pro vivis et mortuis etc. Unde nomen Praedicatorum à se amovet, nobisque per ludibrium tribuunt; ipsi sublimiore titulo, Sacerdotum et Sacrificorum, designari cupientes Caetera illis conscientia sua dicat.

De VI.

69. Dixi etiam, Detegenda esse fundamenta Erroris circa rem hanc. Primarium est, quod Mens humana rebus divinis plerumque propria affingens phantasmata, non tam quid de rebus statuatur Deus, quàm quid nobis expedire videatur, attendit. Hinc nobis pomposa placent omnia etiam Ecclesiae, Ceremoniarum, dignitatum, opum et potentiae apparatus, splendor: contra perpetuas Christi et Apostolorum adversus talia, tanquam puerilia crepundia, aetatem adultae Ecclesiae (qualis in N. Test. est) indecentia, protestationes. Regnum meum non est de hoc Mundo, inquit Christus. Item: Regnum Dei non venit cum observatione; Regnum

Dei intra Vos est. Et Apostoli: Non in sermone est Regnum Dei, sed in virtute. Item; Nos neminem novimus secundum carnem, ne Christum quidem (2. Cor. 5. 16).

70. Nimis ergo carnaliter Christum, ejusque Regnum aestimant, qui uni loco et sedi alligant; veluti Aaronicum esset, uni adhuc genti affixum, Sacerdotium. Et qui apud Christum politicum ordinem, et dignitates, affectant: ut alter à dextris sedeat, alter à sinistris, quemadmodum Jacobus et Johannes, Matth. 20, 21. Et qui in Evangelio dispensando monopolia quaerunt, ut sibi totum liceat, aliis nihil: quemadmodum Apostolis allubescebat, Luc. 9. 49. At hoc inhibuit Christus: permittens ut in suo nomine Satanae Regnum destruat quisquis potest (ibid. vers. 50) Dextram verò et sinistram affectantibus, incogitantiam exprobrabat, quod nescirent quid peterent: imò affectati honoris loco calicem crucis propinabat (Matthaei 20. 22.) Si quis omninò aliis praeeminere, et in Ecclesiae seculari more dominari vellet, dejici eum et humiliari jubens (v. 25. 26. 27.).

71. Hinc Apostoli, post Christi ascensionem à Spiritu S. meliora edocti, sepositaque omni carnalitate, nihil nisi spirituale, modestum. humile, et cogitarunt, et egerunt, et aliis suasurunt. Nequidem à se dependentiam adeò urgentes: sed etsi qui parum ordinate et sincere, per contentionem tantum et invidiam Apostolicae dignitati, Christum annuntiarent, gaudere se tamen, dummodo, annuntiaretur Christus, professi sunt (Phil. I. vers 14. ad 19). Svadentes Auditoribus suis, si qui novi se offerrent doctores, non ut in testimonia sigillave sua (Apostolorum) inquirerent, sed probarent Spiritus (id est doctrinas) an ex Deo sint (1 Joh. 4. 1.).

De VII.

72. Concludo. Promittit Nigrinus, si Legitima Reformatorum nostrorum demonstrata fuerit Missio, agnituros esse Romano-Catholicos veram apud nos Doctrinam, vera Sacramenta, veram Ecclesiam. At demonstravimus: potentius, spero, quam

illi per suam à Papa Romano dependentiam probare unquam suam ab Apostolis successionem, et dehinc Doctrinae veritatem, poterunt. Illorum enim probatio tota est lubrica, hiulca, undique vacillans. Quia necdum probatum est. (quod gratis assumunt) Petro datum esse à Christo monarchicum Vicariatum. Tum si esset, quomodo à Petro ad Romanum Pontificem transisset, ingens hiatus est, quem nunquam explebunt: quum nec ex Scripturis, nec ex indubitatis historiis probari possit Petrum unquam Romae fuisse, nedum Episcopatum fundâsse, nedum administrasse, nedum auctoritatem Apostolicam in successores transtulisse. Aliâque id genus permulta, ex quibus suae pro Papae Primatu demonstrationis catenam nectunt, undique hiant, non cohaerent, et per vim attracta dissiliunt. Nostra vero demonstratio plena est, solida est, cohaerens undique est, indissolubilis est, immotae Divini Verbi veritati innixa. Praestent ergo quod promiserunt.

Tu autem Vale.

9.

M. Mersenne Hevelio.

Parisiis. 1 Jan. 1647.

(Ms. Bibl. Nat. Paris N. A. L. 10347, fol. 83 ss.).

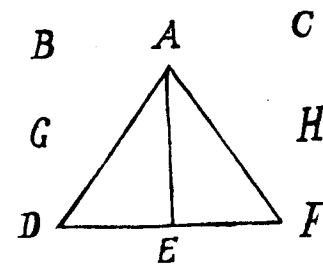
Carissimo domino Johanni Hevelio Cum meis literis hanc experiar Benedictionem a Deo concessam, ut in Prussia clarissimum virum nanciscerer, superest, ut referam nil esse quod non sim ex iis sive libris, sive rebus aliis quae desideraris continuo missurus, ubi se tuta via et occasio obtulerit. Porro gratias habeo de viris doctis illorumque indicatis operibus, quorum, si quae miseris, vide ut non solum lectione nostra digna sint, verum etiam, ut si non omnia, saltem aliqua nova complectantur; v[erbi] gratia: Si Crügerus nil in doctrina spherica quod non prostet apud Longomontanum, Plamanum, Clajum et alios; si nil in Praxi Trigonometriae quod non sit apud Nepotem et Gillibrandum, nil, inquam, in his aut aliis libris ex proprio genio, modum ab aliis inventum scripserit, non est

quod cures ad nos deferri qui crambem recoctam si non oderimus non absque fastidio degustamus. Malim ego libellum aliquod novum problema docentem quam totum clavium (sic!).

Tuum igitur erit, vir clarissime, ea seligere quae conjeceris nostro palato sat accidere. Doleo illum mechanicorum tractatum ab officiali curiae non scribi latius, quem libentissime legissem, cum et ipse hac de materia scripserim, non semel et ea delector. Non memini me vidisse Christianum illum Otterum, licet velim, illum ut et Eichstadium et Comenium ubi occurrunt meo plurimum nomine salutes. Annam Cunitiam de astronomia scribentem quis non miretur, ut et alteram Annam de Schurman Ultrajectinam omnisciam, quamquam vix novi quippiam in scientiis ab ejus modi viragibus sperem: libros Neufeldii omnino desidero, cum enim Rome Valerianum magnum semel viderim, magni certe quantum ex unius horae colloquio conjicere potui et animosi ingenii: itaque quidquid ad eum vel de illius libro scriptum fuerit, ausim abs te exspectare, omnem illico cuicumque jusseris, sive Cramoisio nostro, sive vestro mercatori refusurus pecuniam a te impensam; sed et quidquid illi qui hic audiunt Sociniani scripserunt de novo, verbi gratia, si quis Petavii librum de Trinitate adversus Crellium scriptum refellerit, et id generis alia si quid Schlictingius a duobus annis ediderit, si synodi de providentia numinis, si Engedirius, si Stempelius, si Banglioni opera, intelligo speculativa, occurrerint. praxin illius musicae parum abest, quin nihili ducam, nisi forte illius a quodam doctissimo Physico geometra afferuntur, qualem fere solum novi Renatum Carthesium, cujus vix dubitem, quin methodum dioptricam et geometriam, nec non meditationem et primam phisosophiam, utpote Lugduni Batavorum et Amstelodami edita videris. Jam vero quid hic nuper sit editum, quod forte desideras, nisi jam habeas subjicio. Aristarchus de rationibus physicis sui systematis, auro ille quolibet redimendus libellus: philosophia Geometrice demonstrata, quae cum XIV tomis in quarto debeat haberi. Jam duo prostant, puta logica, et de motibus, ubi mira videbis et nova, author Jesuita Honoratus Fabri, editi sunt 2 primi tomi in Gallia, ubi 3 cursus Philosophiae docuit. Si perficiat omne superabit opus. Non commemoro Vietae nostri libros omnes unico Volumine in folio noviter Lugduni Bat. ab Elzeviris editos, quippe quos jam te

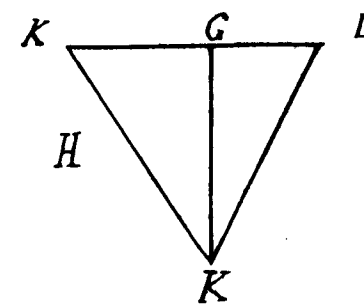
vix dubitem habere: quos alioqui missurus sum: Nescio an nostra phaenomena hydraulica et ballistica videris, ubi et de mechanicis plura et omnia fere nova abhinc duobus annis in quarto edita. Audio et de novo alium etiam librum prodiisse eodem nomine, quem nondum vidi, an a me sumpserit, ubi resciero, et an lectione dignus sit Tua monebo. Mirum ais de Casparo Forstero, qui theorematum musica scripserit, ergo ne vestri bibliopolae adeo docti, ut quod omnes fere geometras fugit, docere possint! Verum nil iis lectione dignum contineri. Ἐπείγω tamen donec ipse videris quid illa sint, cum enim fusissime d. 2 tomis in folio uno latino, Gallico altero de rebus Musicis physicomathematice scripserim, vix crediderim me hac in parte quippiam a bibliopola doceri posse. Hinc et in Zarlino et Solina nil reperio, quod mihi satisfaciat, non dico in numeris ubi vera dicunt, et pulchra, sed in rationibus physicis. Quapropter nisi physicas rationes afferunt musici libri, nullum mittas. De Stempelio abhinc 20 fere annis audiebam eum doctissime de musica scripsisse. Videris an id verum, si reperias tuncque mittes. Holsteinius Hamburgensis credo mihi dixerat, ut et de Michaelae Praetorio quem tandem postquam libros videram III tomis vidi (sic!): Nec recusarim si cum Stempelio rependatur. Iste Holsteinius jam Romae degit Petri Canonicus in aedibus Francisci Barberini Cardinalis estque Grece et historice doctus admodum; mihiq̃ue varia manuscripta ad edendum parata, cum Græca tum latina ostendit. Omittebam esse tres aut quatuor apud nos, qui tractatus quinque pulcherrimos ad edendum paratos habeant. Sed et pulcherrima perspectiva nostri Niceronis musici in folio latine prodiit, et publice Gallice editur in octavo et alia tribus tomis in quarto, etiam Gallice. Non est autem quod pluribus nomenclatorem agam, cum à tribus annis Jacob Carmelita singulis annis curet inprimi catalogum omnium librorum, qui hic et Lugduni imprimuntur, atque adeo possis eum habere qui te doceat quicquid hoc anno editum: Saneque miraberis quos libros uno quoque anno nostra Lutetia proferat. Si quos Egregios geometras habeatis, v[erbi] gr[atia] Albertum quem appellas Linne-mannum libenter cum eo vel illis de pulcherrimis quae indies inveniuntur, aut quaeruntur problematibus agerem. Ab uno incipio, quod cui lubuerit proponas; sit triangulus A D F appensus in puncto A, isque ligneus aut plumbeus nil refert,

qui moveri seu vibrari possit per semicirculum G D E F H, et accidendo ad B et C, cujus A C sit axis. Certum est, unum esse centrum percussionis in eo, et quolibet alio triangulo vel corpore suspensio in quo centro fortius percutiet corpus occurrere quam in quovis alio puncto: quaeritur a geometris Gedanensibus aut Prusis quomodo punctum sit in triangulo reperiendum, quod haud dubio non est in centro gravitatis, sed et advertendum Laa (sic!)

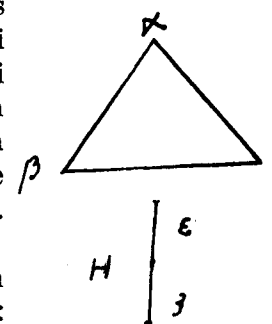
illius centri percussionis in quolibet triangulo variari. V. gr. si triangulus superior sit 60 graduum in angulo et, in alio loco, centrum percussionis habebit, quam triangulus $\alpha \beta \gamma$, cujus angulus A sit V. gr. Cent. 153 grad. Dicam solum modo, num centrum percussionis cylindri longioris appensi in ϵ et Vibrati esse non H vertant E H sint $\frac{2}{3}$ cylindri, seu lineae rigidae $\epsilon \approx$. Sed enim ita crescere cylindri crassities ut centrum illud usque ad ϵ descenderit.

quid si angulus in G suspendatur et percurrat K H K Z L

Momentum et vibratio in quo puncto G K lineae vel centrum percussionis qui definierit in quolibet triangulo, erit nobis magnus Apollo

Librum Socini de Autoritate Scripturae et alium libellum de iudice controversiarum Begmanni $\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\theta\epsilon\rho\acute{o}\pi\omicron\lambda\iota$ desidero: quem perfectum esse vellem. De reliquis libris istorum Romae edendis si viri scierint egregii, monebis ut eos mihi comparem, si nobilem virum Martinum Ruarum nosti et videris, ei plurimam salutem impertire, tuique precor me credas obsequentissimum Mersennum. Lutetiae, cal. Januarii 1647.

Excusatas habeas epistolas item marginibus onustas, alias id effugiam: Magnus noster Romae fecit microscopium longitudine semipedis, quo scribit se pulverem videre

magnitudine manus, cujus oculi aequales piso et aures monti videantur, esseque horologiorum fabrum, qui miras lentes pro tubis faciat, etiam lentibus Toricelli Florentini, (licet jactet se totius mundi meliores efficere, et jussu sui ducis unam, quae requirit tubum decem passuum geometricorum nempe, ut scripsit ad me, fecerit) et Fontanae Neapolitani artificis, de quo, credo, audiveris meliores, quas etiam ipse Magnanus assequi se posse speret. Nunc quid et de lunae phasi Bruxellensi a Valangrono publicata dicente se longitudes quas macularum luminum reperisse cognovisti! Quem et audio parare ad lunam suas observationes, cum et jam suas ediderit Fontana. Ut autem video tuo phasium libro me beare V. Cl. Sed et lentes vitreas polliceris, de quibus jam gratias ago. Tantum oro ut lens objecta limpidissime manifestet. Cum enim lentes ut ut crassa et magna faciant objecta, obscuriora tamen, non bene praesertim super terra distinguuntur. Quales tamen, quaecumque fuerint, cur non a liberali manu cum gratiarum actione suscipiamus. Habeo unam a Toricello Florentino, praestantissimo geometra, sed quia tubum 7 pedum requirit, id importunum est, ut nosti, et tua quinque vel 6 pedum erit commodior. Imo si possit artificium ad 3 aut 4 pedes reduci cum simili claritate et crassitie objectorum, id tulisset omne punctum; id Causidicus Nivernensis de Man pollicebatur, sed non prostat. Nuper editi sunt duo libri gallicarum contionum adventualium, quos si cupis missurus sum, forte et alii fuerint, inquiram, quamquam nostri Concionatores qui sunt plus quam 30 quotannis nolint quicquam edere, ne postea novas conciones facere cogantur. Quod enim vulgatum est non audent amplius ex ambone recitare.

10.

Comenius Hevelio.

Elbingae pridie solstitii 1647.

(Ms. Bibl. Nat. Paris N. A. L. 10347, fol. 101).

Sol aeternus irradiet nos gratia sua! Tu autem, nobilissime Heveli, quid agis? Tui quando se super desideriorum nostrorum horizontem elevabunt radii?

Redde nobis phosphore diem. gaudia nostra cur moraris? Selenographiam tuam exspectamus avide! Inter alios ego, cui causae sunt inter primos esse velle quibus veniat in manus. Quaeso, si jam prelo exiit, fiat mihi exemplaris unius copia. Precium numerabit hic meus negotiorum causa Gedanum vestram excurrans (Petro huic Figulo nomen, si recordaris: qui ante biennium ab amicis e Gallia internuntius ad Te fuit.) Si forte opus nondum integrum est, (fac autem amabo ipsum videre quousque res deducta sit!) Tabulae saltem unius et alterius (crescentis et decrescentis pleneque lunae phasin exhibentis) fac nobis copiam. Et quidni?

Luna etiam in ortu praemittit auroram suam, priusque ostentat Radios, quam Se. Vale et splende sidus nostrum? (Reliqua enim si quae voles, nobis aut de nobis oretenus inter vos expediri poterunt). Dabam Elb. pridie solstitii 1647.

Nobiliss virtutis Tuae Cultor Comenius.

11.

Comenius Hevelio.

Elbingae. 25. Jul 1647.

(Ms. Bibl. Nat. Paris N. A. L. 10347, fol. 101. 2).

Nobilissime fautor, domine Heveli.

Indolui, domine heri reversus, me per absentiam tanti hospitis praesentia fuisse orbatum. Reperi quidem amicae praesentiae vestigium, Selenographiae Tuae opus, sed non majoris data soleo, quam datorem estimare. Interim gratum est donum, ut donatori gratum esse occasio sit. At quid reperiam, unde reddatur aequale? Etiam inaequale non spernes, si animum, non vires aestimabis. Unde modo redii, en aliquid apporto, tua non indignum industria! Incidi Lesnae in amicum veterem, valetudinem curantem simulque meditationum suarum partem quandam proeli beneficio, ut amicis communicari queant, emittentem. Postquam inspexissem et variarum inventionum et inventorum incidisset mentio; Tu quoque, cum felici selenographia tua nobis praebuisti materiam.

Factumque est, ut ille (me suasore). Te quoque optaret inauditae inventionis suae (Geometricas dimensiones sine geometricis instrumentis peragendi) arbitrum ac censorem. Mittit igitur exemplar, cuius frontispicio manu sua nomen tuum aperte, suum tecte (M. G. id est Matthias Gloscovius) subscripsit. Nomen nondum per ora virum volitans apud externos, ingenium tamen revera omnia, quae subtilitatem redolent, pervolitans. O quam optem vos per bidui saltem spatium congregi posse! Non dubitem utriusque voluptate et bono utrinque profectu, id futurum! Placeat, quaeso, legere iudiciumque ferre! Vel ad me saltem interim. Quid, si et solutionem problematis (aut problematum; quamquam ab unius solutione pendant reliqua) tentare? Est vir e primaria Poloniae Majoris nobilitate, ob pietatem bonis, ob mores suavissimos omnibus ob ingenium magnatibus multis summe adamatus, in dignitate etiam constitutus, quippe Camerarius Calissiensis ante aliquot annos à Rege nostro constitutus. Sed ingenium et mores in ipso opusculo videbis, vale.

Raptim Elbingae anno 1647, 25 Juli.

N. A. tuae observantissimus Comenius.

12.

Comenius Hevelio.

Elbingae. 18 Sept. 1647.

(Ms. Bibl. Nat. Paris N. A. L. 10347, fol. 102. 3).

Nobilissime Heveli, domine et fautor observande.

Aderat mihi, dum hâc â te rediret ad suos, rarissimus Linnemannus perque bihorium suo me recreabat colloquio, tum quaedam inter vos acta communicando, tum de abstrusioribus quibusdam matheseos et naturae mysteriis dissertando. Illusiones illas jucundi spectaculi, quibus Valerianus magnus se et alios oblectarit de vacuo et motu in vacuo, quomodo delegendas jactaret per hytrargyri porositatem (imo, et quam non processerit experimentum apud vos factum, ex illâ Valeriani hypothesi) retulit. Dixi autem, alio etiam modo vacui figmentum solvi posse per aëris ipsius spongiositatem, qua se,

eadem sui mensura (sive eodem quanto), tum in ampliora spatia extendi, tum in arctiora comprimi, patitur. Cujus rei ego certum habeo, jam ante septennium hoc domi factum experimentum in vitro caldario, aquae semioppleto: in cujus fundo conclusus aer jam se dilatari, jam coracetari, vitri agitatione, et aquae in vitro accessu et recessu, passus est. Quod experimentum, si constans est (non enim hic mecum vitra illa caldaria habeo) et vere praesupponimus aquam nullum aëri transitum dare (quod M. Linnemannus in hytrargyro fieri statuit), facillima esset spectri illius physici et emergentis inde de vacuo absurdi solutio. Satis autem ea de re. Tibi rursus gratias ago pro tabulis residuis per eundem amicum submissis. Nunc tibi alium commendo amicum D. Kinnerum nostrum apud vos receptacula quaesiturum. Nostrae enim cohabitationis tempus effluxit: neque si hic medicinam facere vellet occasio est, propter Medicorum copiam, aegrotantium vero raritatem in rariter habitata urbe. Vestra populosa Lutetia multos alit multisque indiget: fortassis ibi non deerit Consilium. Qua de re, si tuum quoque amicum exquirat consilium, non defuturum spero in quantum datur. Geometriae peregrinantis Exemplar M. Linnemannus asportavit secum, quod habui postremum. Interim A. Franckenbergius unum adhuc nomine tuo, pro amico nescio quo, petiit. Sed non adest: et in Poloniam scribendi occasiones sunt raras. Cognoscam, an adeo sit necessarium. Vale et fave.

Elb. 18 Septembris 1647.

N. A. tuae addictissimus Comenius.

13.

Hevelius Comenio.

Gedan. Sept. 1647.

(Ms. Bibl. Nat. Par. N. A. L. 10347, fol. 104. 105).

Clarissime vir atque amice plurimum observande.

Sensi me sane perculsum, percepto isto divortio quod, praeter meam spem, inter te atque D. Kinnerum nuperrime contigit. Cum vero causam istius rei intimam sive ex litteris tuis sive a Rev. D. Mochingero, amico nostro singulari, utut

sollicite eam rem animo agitans minime satis percipere potuerim, precium operae esse duxi (etiamsi nondum cum ipso D. Kinnero colloquendi data sit occasio), quam citissime per hasce litteras ipsas rationes, dummodo tales sint, ut communicari queant a te ipso elicere. Equidem sic plane mecum statuo nisi omnino tanti sint momenti ut hocce musarum vinculum inter vos necessario disrumpi oporteat, satius ac conducibilius fortassis fore, et tibi, cui labores quos suscepisti fere intolerabiles, tam industrii viri opera superare in multis, mea opinione, datur, et rei litterariae, cui eo citius opere vestro universo orbi longe desideratissimo frui integrum erit, conjunctis viribus, ut hactenus factum, spartam hancce ornare atque ad exoptatum finem susceptas operas didacticas perducere presertim, cum brevi, ut credo, id fieri possit. Secus, metuo ne viris litteratis de vobis et vestris conatibus quippiam mali suspicandi vel ominandi praebeatis ansam. Quod si autem a patrono expressas litteras D. Kinnerum illico dimittendi haberes, res salva esset, nec tibi id vitio a quopiam verti ullo modo posset nec D. Kinnero in prejudicium verteretur: sin minus, an non potius certum patroni mandatum, antequam collaborator plane dimittendus exspectabitur. Verum ne secius interpreteris quam velim, quaecumque bono animo hac de re te monitum volui, impense rogo. Interim pro certo tibi persuadeas me D. Kinnero nec consilio, nec amici officio, quantum in me erit, cum ipsius eruditi viri, tum tua causa ullo tempore defuturum. Pro geometria peregrinante nuper transmissa, et tibi generosissimo auctori (quem per occasionem quam officiosissime meo nomine salutabis) gratias habeo ingentes. Pergratum erit, si vicissim specimina illa selenographiae per clariss. Linnemannum tibi exhibita dicto gener. Gloskovio tradi cures; iudicium vero meum de ipsius geometria quod requiris, utut tenue, lubens aperiam, sed id coram suo tempore, opinor, erit commodius, quo simul de demonstratione vacui a Valeriano publicata, volupe erit commutare sermones. Interea opto tibi, vir prestantissime, laeta faustaque omnia quae ut tibi a Deo O. M. contingant, ejus nomen animitus veneror. Vale et D. Figulum meis verbis humanissime salutato Gedani anno erae Christianae 1647, circa ipsum equinoctium autumnale, ad quod observandum jamjam me accingo.

Vale iterum Tuus officiosa Voluntate Joannes Hevelius.

14.

Comenius Hevelio.

Elbingae. 26 Sept. 1647.

(Ms. Bibl. Nat. Paris N. A. L. 10347, fol. 105. 6).

S. et officia.

Nobilissime amice et fautor, errorem emendari gaudeo, quem in tradendis mihi figuris selenographicis tuis admisit M. Linnemannus. Nihil enim aliud nisi ad opus selenographicum adhuc spectantes tabulas mitti dixit: nec amplius inquisivi, ad sermones cum desideratissimo amico festinans. Demum ex Te intelligo, Generoso D. Gloskovio destinatas esse. Cujus nomine gratias sane ago, sed eas eidem mitti opus jam non est, postquam primas illas meas per meum P. Figulum mihi donatas, ille sibi retinuit, Invenient tamen bonum usum, pro alio quopiam amicorum.

Quod in D. Kinnero consiliis juvando, mea quoque causa operam tuam tam prompte offers, si omnino se credendum (sic!) illa a me est, singulares quoque hoc nomine tibi ago gratias, redditurus etiam, si qua potero: labores quos ante aliquot jam annos aggressus sum unius humeris esse intolerabiles, recte autumas gaudebamque ego fuisse, qui accurreret et supponeret suos. Sed neutri nostrum in mentem venerant incommoditates, quae se tandem obtulerunt et quibus remedium nescivimus, nisi ut bona utrinque gratia quisque ad sua se reciperet, sua ageret, sibi prospiceret. Rogo igitur ut vos id ne offendat, quod necessarii compendii causa factum est, neque minuat affectum in me aut D. Kinnerum ad cujus promotionem spectantia consilia vobis esse cordi opto in quantum citra incommodum vestrum potest.

Vale, dilecte domine et fautor.

Elbing. 26 Sept. 1647.

N. D. tuae officiose addictus Comenius.

Hartlib Hevelio.

Londini. 28 Octobr. 1647.

(Ms. Bibl. Nat. Paris N. A. L. 10847, fol. 117).

Amplissime vir amice honorande.

Accepi celeste donum tuum, quo in eam meas facultates angustiam constrinxisti, ut de referendo pari cogitationem lubens depositurus sim, omni autem studio enixurus, ut si non argentea pro tuo auro, aenea tamen atque ferrea quavis occasione remittam. Omni laude dignissimum opus non me tantum, sed et alios sui admiratione coepit, ut Gaddartius Medicinae dd. eruditissimus vir hunc tubum opticum Tibi offerre audeat! non quasi Te non aequae bonos aut meliores habere existimet? Sed ut potius tuum super eo iudicium audiat, quem rerum harum artificem peritissimum videt. E Gallia mihi nuper significatum est Jesuitas Augustanos Tychonis de Brahe 30 volumina (Quae ex dono imperatoris possident) publici juris facere cogitare eoque nomine cum Amstelodamensi Blau de impressione egisse. Caeterum irritum cecidisse contractum, quod Jesuitae manuscriptum tanto locorum intervallo et hominis fidei committere noluerit, et de operibus Augustae describendis Typographus cum istis non potuerit convenire. Nunc rem eandem Lugduni tentant, quid egerint hactenus nondum potui cognoscere. Interim tibi hanc Augustani cujusdam artificis tuborum descriptionem transmitto atque multum te valere jubeo.

Londini, 28 Octob. 1647.

A. t. addictissimus Samuel Hartlibius.

Kinner Hevelio, (initium deest.).

Elbingae. 13 Novemb. 1647.

(Ms. Bibl. Nat. Paris N. A. L. 10847, fol. 117).

....ut a chalcographo Gedanensi, Guilielmo Hundeo, resciscas: quanti uxoris effigiem (depictam brevi mitterem) futuro

operi Uranico de more praefigendam, aeri incidere posset? Alterum, ut telescopium Belgicum bonae notae quam domino Hevelio nemo rectius vel accuratius censere posset, Gedani (illuc enim ea a Belgis transferri non dubito) compares, et mihi transmittas. Pretii quantumcumque impenderis, statim cum gratiarum actione refundam. Impone iterum humeris hujus hominis, quidquid est amici oneris: faxo, dicas te nactum officii memorem. Uraniae in publicum proditurienti nihil aliud remoram injecit, quam privilegii bis jam sollicitati hactenus protelata concessio. Pro incentivo transmissio, cui et dignus assignabitur in opere locus, Uxor una mecum magnas agit gratias: majores adhuc, quod tua suffragatione et praeconio, ejus fama non solum ad multorum aliorum, sed potissimum ad ipsius Sere-nissimae heroinae aures, summâque majestate coruscantes oculos, Te notore et parario pervolavit. Agnoscimus inde et amplectimur singularis benivolentiae non tam *σημειον* quam *τεμπηριον*. Habebis vicissim nos, si tors ita tulerit famae et estimationis tuae ubique assertores et vindices. Hactenus ille. Siehet also mein Herr hieraus, nicht allein, wo es an dem berufften Opere Uranico hange, sondern auch wass er an demselben begehrt. Weil dem nun freylich sowol wegen des Chalco-graphi, als des Telescopii, mein H. ambesten mir rathen helfen, ja wol gar dazu beförderlich seyn kan: als bitte denselben ich dienstlich; er geruhe mich unbeschwerert, welcher gestalt ich den a Leonibus (sic!) beantworten solle, mit ersten zu berichten; und dass schreiben nur (titul) Herrn Abraham von Frankenberg zustellen. Im fall aber mein Herr selbst zu schreiben verhindert würde: wird schon wolerwehnter H. Franckenberg desselben meynung mir beybringen. Danebst wolle mein herr mich auch günsteglich verständigen: ob mein Zunechst hinterlassenes schreiben an Herrn Mersennum allbereit fort sey oder nicht? Verschicke solches hinwiederumb nach bester möglichkeit, und verbleibe

Elbing, am 13 nov. 1647.

Meines Grossgünst H. dienstwilligster
Cyprian Kinner.

Hevelius Hartlibio.

Gedani. 10 Dec. 1647.

(Ms. Bibl. Nat. Paris N. A. L. 10347, fol. 120).

Clarissimo atque doctissimo viro Dn. Samueli Hartlibio,
amico colendo.

Clarissime atque doctissime vir amice colende. Quod pagellas meas selenographicas tanti aestimatis, ut non solum aliquali laude dignas esse arbitremini, sed et ea propter amicitia favoreque vestro (quo nihil gratius accidere potuit), me complecti non fueritis dedignati, habeo certe cur mihi multum gratuler, vobisque gratias agam ingentes: tibi quidem quod litteris perquam humanissimis Praeclarissimo viro Gaddartio (quem officiosissime meo nomine salvere jubeas) munere mihi multo gratissimo id testatum iri haud nolueritis. Igitur sane vicissim id allaborabo omnibus viribus ut gratis-simis quibuscumque officiis humanissimo vestro affectui nunquam non respondere queam. Quod ut re ipsa tester, en invicem qualequale, quod in promptu est munusculum, exemplar scilicet selenographici mei opusculi, eximio viro Gaddartio offerendum, non dubitans quamvis accepto dono longe sit inferius, ob authorem tamen sui studiosissimum haud fore ingratum. Judicium meum, utut tenue, super transmissio telescopia tibi id petenti lubens libereque meo more aperi-am. Nihil itaque te celo, istud quidem pro sua longitudine rerum objecta, quantum potest augere sicut ad lunam Jovialesque eo satis non possumus non uti, sed nondum tamen satis clare pro eo ac deberet, rerum formas repraesentare: id quod non nisi ex artificum minus talia accurate conficientium indiligentia et laboris fuga oritur. Ad Saturnum vero maculasque Joviales distincte contemplan-da, quo visionis angulum satis dilatet plane non praestat officium. Ipse nudus tubus ex ejuscemodi lamellis fabrefactis corioque superinductis, mihi admodum arridet; tum quod commoda grataque gaudeat levitate, tum quod haud magno labore ob sui perfectum et elaborationem educitur

reduciturque. Ego alios tubos ex ligno sicco parare jubeo, qui ut multo negotio, ita non minus sumptibus haud exiguis acquiruntur. Atque ideo te majorem in modum rogo si com-modo tuo fieri non nequit ut ejus generis ejusdemque longi-tudinis tres nudos tubos, absque lentibus scilicet sive specillis (lentes enim ipsemet manu mea expolio) nobis compares, primoque verno tempore transmittas. Quicquid enumeraveris pecuniae Mercatori tuas mihi tradituro promptissime rependam: imo etiam cuicumque volueris, necessarium peccuniam in antecessum tradam. Caeterum qualia sint ista Tychonis volu-mina quae Jesuitae ab imperatore dono acceperint, vix intelligo. Si quidem certo certius mihi constat, Tychonis ipsa autographa praesertim observationum ab anno 1564 usque ad 1601, 8 tomis infolio comprehensarum nunquam imperatori ab illo mathematicorum germanorum Coryphaeo Kepplero fuisse restituta, nedum inquam a Jesuitis, utut summam adhibuerint diligentiam, extorta: id quae ex Keppleri filio hic Regiomonti commorante, satis superque compertum habeo. Isque Ludovicus Kepplerus Med. d. ille ipse est, qui modo dicta Tychonis opera, cum parentis varii generis luce dignissimis manuscrip-tis possidet; quique nuper amplissimo nostro senatui universa Tychonis scripta oppignorare voluit: cui tamen certas ob causas negata. Quam ob rem sit accuratius inquires, qualia sint ista a Jesuitis in lucem proferenda? Gratias insuper debeo tibi pro tuborum ista, diligentissimi Weselii, de nomine optime mihi noti, descriptione. Sed ad hoc gratum quam maxime mihi existeret si indagari posset, ex cujus generis lentibus tubus iste ultimus, quem omnium maximi aestimat sit compositus; utrum videlicet lente altera concava, altera convexa an utraque convexa? et num lentes sectionem exhibeant sphaericam, an conicam, quotque ille constet vitris? nec non an tubus ille fit unoculus, an vero binoculus? prout Antonius Maria de Rheita in oculo suo Enochiano ejus men-tionem facit. Interim tene catalogum operum Keppleri atque Tychonis brevi publicandorum, si necessarii sumptus possessori suppetantur, id quod sane optandum esset, in primis ob quos-dam rei litterariae valde utiles ejus generis tractatus. Denique et observationem ☿ et ☾ quam ante aliquot menses observare mihi feliciter obtigit, cum d. nostri Eichstadii parva ephe-meride tibi cum amicis astronomiae cultoribus communi-

candam transmittō, sicque ut bene valeas novumque annum, qui prae foribus est ex voto inchoes finiasque animitus precatur,

Tuae claritatis

Gedani, anno aerae
Christianae 1647 die
10 Dec. st. n.

Studiosissimus J. Hevelius.

18.

Mochinger Hevelio.

Gedani. 12 Febr. 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris N. A. L. 10347, fol. 128).

Amplissime diis honoris et amoris nominibus ornande
domine compater.

Nec profecto sum de publico istud meritis ut digito monstrer (quod Poeta pulchrum esse dicit) nec de privato tuo affectu qui me in tabulâ exhibere liberalissime accurasti. Multum me debere artificibus, ea in re occupatis, agnosco: Tibi vero eorum industriam agenti, cum monitis, tum monetâ vel plurimum. Qui tantum immeritum honorem aut publice sustinere possim aut privatim pensare, non sane video. Dabitur tamen opera. Pro eo igitur a te mihi dato Mochingero qui arte est fictus, Mochingerus se tibi reddit ut est à natura factus. Utinam tibi is ea parte gratificari queat qua parte pingi non potuit? Enecce quidem, pro corporis simulacro addicit se tibi modo haud simulato animo ad te videlicet omnibus studiis omni tempore prosequendum paratissimum.

Post bidui ocium nuptiale et hodiernae lucis negocium concionale, dabam hec a Museomeo, anno 1648,
die 12 februarii.

Johannes Mochingerus.

19.

Hevelius Mochingero.

Gedani. 15 febr. 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, fol. 128.)

Perquam Rev. et praecell, viro Dn. John. Mochingero, aedis Catharinaeae pastori atque gymnasii Rhetori, amico atque compatri meo officiose ornando.

Perquam Reverende et praecellentissime vir multisque nominibus honorande compater.

Ingenue certe fateor varii generis beneficia quibus me nullo non tempore obruisti, mihi semper versari ob oculos. Hincque aliter profecto nolui, quam ut vicissim cum debita gratiarum actione meam inserviendi erga te declarem promptitudinem. Cum vera id nullo alio hac vice liceat modo tene qualemqualem corporis tui, cum penicillo, tum caelo amoris honorisque causa, adumbratam exsculptamque effigiem, quam a generosa tua mente (ut corporis ejus tantum sit umbra) vix dedignatum iri spero. Quo, crede, impetrato, ut nihil accidet jucundius unquam, ita in id allaborabo strenue, ut cum Deo te aliis multo gratioribus excipere non nequeam officiis. Vale et quod facis redamare perge,

Anno aerae Christiane
1648 die 15 febr.
Gedani.

Tuae reverendae dignit.
cupidissimum J. Hevelium.

20.

Elias v. Lewen Hevelio.

Lubnicii. 28 Febr. 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, f. 161).

S. P.

Peccavit largiter adversus religiosam dignitatem muneris tui, vir Nobilissime et excellentissime, communis noster amicus

D. Kinnerus, quod humanitate et comitate tua nimium fretus vel potius abusus tam familiariter fidei et prudentiae tuae imposita sibi a me negocia mandare non dubitavit pro meis, tuisque commissionibus ausus est deterere florem gratiae, quae mihi apud te esse poterit. Hanc vero importunitatem non solum aequo, vir magne, animo concepisti; sed etiam ut ad omne te laudis exemplum et ad genium humanitatis à natura factum comprobares, omnia illa prompte in te recepisti, et in posterum te recepturum promisisti, misso insuper mihi dono e typo vultus tui effigie a naturae emulatrice graviter effecta. Ringor serio quod ne cogitanda quidem gratia huic promptitudini summis hisce tuis erga me meritis digne respondere possim. Quamvis nec tua sors rhedissimentum desiderat, nec Hevelii indoles id exposcit, ipsa tamen aequitas arcte me obligat, ut si non alia re, certe religiosissima nominis tui et perpetua veneratione et cultu hoc pensare laborem, quod ut nuncupatis verbis promitto, ita re et facto ratum erit. Telescopium Belgicum quod concernit, si quidem id acquisitu adeo difficile et arduum est, lubens acquiesco nihil hac in parte commune habens cum ultimo illo libertatis Romanae Vindice, Marco Bruto, qui quicquid volebat, valde volebat. Nec proinde est, de quo te, Vir magne, aquirendo fatiges. Sicut enim humanae sapientiae pars est, quaedam aequo animo nescire velle, ita ad utrumque fortunae nutum bene praeparati pectoris est quibusdam vitae humanae commodis quibus alii fruuntur, tranquilla mente carere posse. Quamquam jam dudum nisi perturbatissimus Germaniae status et hinc facta itinera periculosissima obstetissent illud Italicum ex inventione Gallilaei mihi comparassem Norimberga, inde enim Caspar Morloth per Fridericum Geisterum curiosissimum harum rerum indagatorem jam pridem ad me scripserat: Prestantissimum et quod dictus Geisterus propter singularem subtilitatem et bonitatem ut oculatus testis valde comendabat ibi 30 Joachimicis aestimari et venumdari. Verum de hoc satis. Magno affectus sum gaudio cum è nobil. et excell. D. D. Eischtadii literis intelligo Te non solum Telescopii beneficio Hecates seu (ut cum antiquis loquamur) terrae istius aetherreae intimos penetrasse et excussisse recessus; sed etiam eclipses et planetarum a fixis distantias subtiliter rimari. Gratulor faustitati temporum, gratulor fortunae et dexterrimo facto Astronomiae, quam etiam

in mediis Bellonae strepitibus et furiis quibus Europa nostra (heu dolor) fataliter et fatualiter agonizat, tam aequis respicit oculis illud supremum numen, ut te, tuique similibus patronis curatoribus et atlantibus eis prospiciat, quibus omnis cura et cogitatio impenditur in hoc, ut incolumitas, certitudo et splendor hujus divae in solido locari possit. Non aegre feres, si tibi a proprio genio satis incitato, calcar addere pergam, admoneamque ut ante omnia ipsarum fixarum loca probe examines. Nam et si Tycho omnia humanae industriae momenta in hoc negotio insumpsisse merito videatur, restant tamen nonnulla, partim crassa, partim seria sphalmata postgenitorum industria corrigenda. Ne gratis hoc mihi credas, producem mearum observationum duas, in duabus fixis lucid, nempe in dextro humero, ex ill in dextro brachio Heniochi S. Aurigae; quarum hanc anno 1634 mens. febr. Mart. april. diversis modis instrumentis, sitibus, respectu primi motus saepius observavi, in 25, 26 cum lat. ter $13\frac{3}{4}$ cui catalogus Rudolph. 24, 56 longomontan: et progymnasm, 24, 26 dumtaxat concedebat. Hac ejus longitudine obtenta, alteram quoque, cui catalog. Longomont. et Rud. 26, 20 II assignabant, examinavi et solummodo 25, 96 II cum lat. 20, 29 fere inveni. Vestrum erit viri ab exquisita suppellectile instrumentaria paratissimi et instructissimi et quibus forsitan plus otii, et commoditatis suppetit, quam mihi, coelum super his consulere et uter nostrum, egone an catalog. fixarum, rem propius attigerit, libere arbitrari. Has enim sedes à me dictis fixis rite assignatas esse correctus planetarum motus saepius luculenter jam comprobavit.

Nec putes, has duas solummodo sibi exposcere correctionem, sunt et aliae dudum animadversae. De quibus in praesentiarum scribere nihil attinet, sed desino verborum. Teque divinae protectioni, me vero perennanti favori tuo commendo; constanter permanens.

Lubnicii anno 1648
28 febr.

Nobilissimae Excell.
tuae
observantissimus cultor
Elias von Lewen haereditarius
in Hohegiersdorff.

Hartlib Hevelio.

Londini. 7 Martii 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, fol. 126.)

Amplissime vir amice plurimum colende!

Testudineo gradu tuae progressae sunt litterae, sive potius per aliquot hebdomadas Londini moram fecerunt, antequam sese in conspectum nostrum obtulerunt. Rogatum igitur te velim ne litteras cum fasciculo, si quid miseris conjungas, sed seorsim tradas perferendas, ita enim in cambio, ubi et mercatores suos recipiunt, mihi tradentur. Operi tuo id tantum quo dignum est, aestimum tribuimus et ne illud quidem pro dignitate, nobis potius gratulamur tantam fortunam, quod tantum amicum nacti simus, cujus et opera atque faventissimum affectum celebrare liceat. Illud sanè quod ad me attinet, semper diligenter dabo operam, ut officiorum meorum promptitudine atque paratissimis studiis tibi me approbem; et Gaddartium tuum munus accepisse ex ipsius litteris vides. Vir est doctus, modestus et studio optico deditissimus. Pro indice Kepplerianorum operum ingentes tibi gratias ago. An Jesuitae aliquid monstri alunt, alienum forsitan foetum supponendo, mihi nondum compertum est: dedi litteras ad Mersennum et Gassendum, quibus diligentius in rem inquiri, quin et in Hollandiam super eadem re scripsi, sed hactenus nondum accepi responsum. Etiam de tubis Wiselianis nihil mihi rescriptum est, quod tamen breviter expecto; quam primum responsum accepero, ad te transmittam, aut quicquid ad studia astronomica aliud pertinebit. Unum nunc enixe peto, haud gravatim, Crugerianorum operum et m. s. si haberi potest indicem ad me transmittere velis. Interim bene vale

Londini 7 Martii 1648.

Amplissime vir et salve a
nominis tui et studiorum
tuorum coelestium obse-
vantissimo

Samuele Hartlibio.

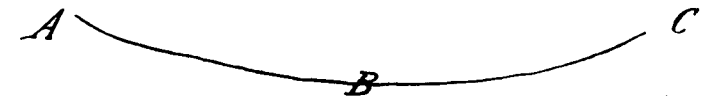
Mersenne Hevelio.

Parisii. 14 Mai 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, f. 168.)

Excellentissimo domino Hevelio S. P.

Cum dominus de Noyers ad me scripserit, in illius litteris hanc includi volui, tum ut te certiores facerem Hamburgi novam stellam in Ceti signo fuisse nuper observatam, quam dicunt secundae magnitudinis. Tum ut testarer Tua exemplaria hic accepta fuisse, si forte litterae nostrae hucusque nondum ad te pervenissent aut fuissent amissae. Testatur enim predictus dominus a secretis vestrae Reginae, se nescivisse, an illi tui libri accepti fuissent. Porro non dubito quin Machinae volatilis figuram Varsavia susceperis, cum hic eam viderimus, de qua vel iudicium tuum audire velim. Nunc vero Roma litteras accipio, quibus testatur Riccius Torricellum defunctum semi hyperbolae quadraturam invenisse. Quod si verum fuerit, dubio procul et circuli quadraturam exhibebimus. Est Niverni Causidicus, qui multis ab hinc annis invitus Telescopiceis parandis laborat, quique putat ea se facere hyperbolica, quod neque figuram sequatur funiculi horizontaliter tensi, qui circa medium deprimitur v. gr. tendatur funis AC. in punctum et AB deprimitur, nec ullum est punctum in CA horizontale, sed omnia plus et minus deprimuntur.

Itaque hanc figuram sequitur existimatque se reliqua vincere, sed cum ad me vitrum, quod 3 pedum trahitur, in suo tubo misisset, prestantius non reperi esse, nostris vulgaribus prestantius. Existimabat sua vitra eundem effectum facere, hoc est atque objecta augere ac nostra sex pedolia. Quod si contigisset, quanto compendio importunas illas tuborum nostrorum longitudine supplevissemus, id enim videbatur ab hy-

perbolica figura vel elliptica exspectare. Sed conatus fefellit quae meis ad Te praecedentibus litteris, credo 2 vel tribus dicta sunt, licet enim necdum sciam an eas acceperis, vix tamen amissas existimo. Hic habemus Egregium mechanicum, qui sibi pollicetur se volantem machinam facturum, qua hinc Constantinopolim usque spatio unius diei volare possit. Illius alae sunt 32 pedes longae, latae vero 12, quin et in ea credit se ferre posse cum 6 hominibus aut 5 tormenta majora bellica, adeo ut nullus ei resistere possit; sed vereor ne haec omnia prodeant unquam in lucem. Novis enim in dies mechanicis meditationibus vetera premit et obliterat. Habemus et alium qui Rota 32 vel 64 ped. alta, in qua quatuor insunt relices (sic!) à qua magna copia per axem Rotae tollit in altum quique suspicatur se motum perpetuum brevi reperturum. Si fructus spem sequatur monebo. Tibi interea Servus addictissimus

Mersennus maneo. 14 Martii. Anno 1648. Parisiis.

23.

Gloskovius Hevelio.

Lesnae. 26 Mart. 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, fol. 199.)

Nobilissime domine Heveli Domine et amice observande!

Clarissimus vir, Dominus Comenius cum ad nos Elbingâ excurisset, schemata observationum tuarum lunarium quas beneficio Telescopii optici nova ratione confecti, adeptus es, mihi communicavit, ea ego cum schemate pleniluni per Michaellem Florentium Langrenum publicato, quod ille plenilunium luminum austriacorum inscripsit, ei retuli. Quantum tamen conjicere licuit, telescopium tuum multo praestantius esse ipsa schematum conformitas et macularum longe evidentior expressio convincit. Dolueram ego hactenus, perspicilla Jacobi Melii, per fratrem ejus Adrianum tantopere commendata cum ipso intercidisse Autorem, postquam tamen tuas intueri licuit observationes, Deum opt. max. orbi terrarum melius providisse magnopere gavisus sum, sperans fore ut

mihi etiam aliquando, te, vir clarissime, tuasque eorum contemplandi operas detur occasio. Cum autem mihi etiam ipse (quantum per negotia mea tam privata quam publica licuit) ad studia mathematica animus fuisset inclinior, quod ex libello geometriae peregrinantem per dominum Comenium tibi misso (si modo is manus tuas adiit) conjicere forte potuisti, factum est ut jam pridem Poloniae Majoris tabulam ratione quantum fieri possit exactissima conficere in animum inducerem quam in rem, complures nobiliorum locorum collegi observationes cum tamen apud nos non ita frequentes sint civitates atque illae quandoque ita sylvis impediuntur ut turrium fastigia eminus haud quaquam dignosci possint ad quem usum vulgares tubi, in majori praesertim locorum intercapedine non sufficiant, summopere optaverim ut tuo, vir Clarissime, beneficio, atque melioris notae, qui nimirum, voto satisfaciat uti liceat. Ex iis quos artificii sui sublimitas commendatissimos esse voluit, ut aliquid petam, modestia mea non permittit, cum mihi conscius sim, me non id meruisse. Si tamen quae viris eruditis solet inesse humanitas, et communia nobis studia tuum mihi conciliare poterunt animum, ut ne conatibus meis hac in parte desis, per genium tuum rogo. Non deerunt, uti spero, media, quibus usus me (si ita videbitur) per litteras tuas compellere, et si placuerit, etiam aliquid submittere poteris. Neque operose quaerenda erit occasio. Dominus Comenius, communis noster amicus, in eam rem sufficiet, quod si etiam hac ipsa uti placuerit, Illustris dominus Castellanus Gedanensis frater meus, qui non ita procul Dantisci habitat (Landhoveni nimirum) haud gravatim si quid a te profectum fuerit mihi transmittendi subibit munus: Ego vero, si vicissim tibi, vir clarissime, hic apud nos quacumque in re gratificari potero, non intermittam, quin amici praestem officium, et tibi gratitudinem meam testatum faciam; interim me officiaque mea tibi, nobilissime Domine Heveli, commendatissima esse cupio quem licet hactenus ignotum: Tui tamen amantissimum, benevolentia tua prosequi non dedigneris. Deus te, vir Clarissime, ad nominis suae gloriae quam diutissime servet incolumem

Sorinae ruri meo paterno 24 Martii 1648

Tui semper observantissimus cultor
Mathias Gloskowski Camerari.
Palatinatus Calissien.

Mochinger Mersenno.

Gedani. Apr. 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. N. A. Fr. 6206, foI. 93).

S. P. D.

Praeclarissime Mersenne.

Supra viginti sunt anni duo, cum in Oxoniensi Bodleana bibliothecâ, commentationem tuam, in divinum geneseos librum et curiosas Georgii quaestiones, vidi, atque inde omnivariam, quam tibi per divinam gratiam feliciter comparasti, eruditionem admirabundus perspexi. Jamque etiam ex litteris ad me datis abunde cognovi obviam tuam erga quoscunque literarum cultores humanitatem. Quam quoque mihi iterum atque iterum valde depredicavit noster D. Hevelius, quocum mihi et summa et jucundissima necessitudo. Cui ego tuas illico recte exhibui, ut et D. Comenio, qui Elbingae degit, inscriptas fideliter curavi. In omnibus vero his, pariter ac meis, prae te fers magnam multa noscendi cupiditatem, qui tam multa iam tenes. Sed ea est animorum meliorum indoles, ut satiari non possint scientia, sicut nec oculus visu, vel auris auditu.

Quae quidem me non fugiunt, hominem vix mediocris ingenii et profectus, nunc et imposterum libenter tecum communicabo. Utinam unusquisque sic diligat proximum suum, veluti se ipsum, id sanè quem ad modum vult Deus, ita efficiat in nobis! Sed nonne factum hactenus perperam a quam plurimis, qui odia fere implantarunt suis erga alios, modum a Sacra scriptura praescriptum non tenentia? Nos non alio, quam spiritus ense rescindimus aut recidimus membra ecclesiae infecta, ne pars sincera trahatur: ita hic Gedani civis nullos habemus è Socinianis: imo hos arcemus civitatis aditu. Libros eorum aliquando datur in hac urbe nancisci: sed eos ego raro aucupor. Cum theologia homiletica mihi potissimum res est, et artibus bene dicendi illius in ecclesiâ, per dei benignitatem, sum professor, harum in gymnasio nostra, super iis ergo, quae eò faciunt, promptissime tecum litteras reciprocabo. Et si non grave quoque erit de delibatis humanioribus studiis aliquid propinare et ex tuo fonte plura combibere.

Sicuti maximum in modum te rogo ut praeclaros quosque hodie homiliastas Gallicanos laudare mihi haud graveris, eosque

suis coloribus pingere, superiorum enim temporum illos jam egregie laudatos et seu coloribus depictos habeamus a vestro Valladerio lib. 2, parti historiarum p. 115. Quamquam ex his aliquorum Characterismos et scripta explicari mihi uberius opto, inquam talem rationem qua mihi consule insuperque vero a te humanissime contendo ut Humblotum, in commentariis tuis alicubi celebratum mihi representes plenius. Quid enim prodiderit nondum vidi aut exploratum habeo, ego paria faciam.

Ac nunc te non celo, quod in Anglia Chorsellus quidam curio hoc proposuerit laudabiliter, ut cogitatio seria suscipiatur opera biblica harmonice in lucem edendo, in quo omnia ad suam aetatem tempusque redacta ordine recenseantur; ut vestrum scilicet Parisiense opus habeat, quem ad modum Haebrei loqui amant, artem (?) praeclara meo iudicio destinatio et ardua. Neque non autem ibidem Williamus Pettius profitetur, se reperisse unam novam scribendi et imprimendi; quarum illa sit vulgata celeriter haec admirabilior; dum unius scripti exempla duo et plura simul possunt absolvi omniaque parvo labore et sumtu confieri. Sed de his similibus ex vicina Britannia jam forte ad te advolavit nuncius, ego tamen horumce in praeteritis relinquere volui, meum ut tibi studium comprobarem.

Ad alia respondebit D. Hevelius, qui tuam eruditionem humanitatemque mirifice aestimat, itidemque respondisset lubens D. Comenius sed cum febris gravissimis periculis hactenus per unam atque alteram septimanam est conflictatus. Postquam Deo volente, convalescit, sistet se tibi paratissimum. Respondit tamen mihi in hanc sententiam, super iis quibus dequaesitum: ut vides in scheda hisce additâ.

At sufflamino me modo, in carceribus epistolicis a te humanissime apertis deinceps alacriter nunquam non decursurus. Vale, Dab. Gedani.

Anno 1648 die April.

Clarissimi Nominis tui
officiosus praeco
Joh. Mochingerus.

Inscribitur: Praeclarissimo viro
P. Mersenno amico plurimum
honorando Parisiis.

(Epistolas sub nn. 7 et 9—24 cum manuscripto
contulit Dnus de la Roncière.)

Comenius Mochingero.Elbingae 16 April A^o 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. N. A. Fr. 6206, f. 125.)

Ex literis Dni Comenii ad J. M. datis.

Rescribo ergo paucis, ne si Tu ad Clariss. Mersennum scripturus es, occasione excidam. Non quidem ipsemet scribere possum: Te tamen ut meo nomine Virum summum resalutes, et pro affectu gratias agas, oro. Sed et respondeas mei loco, ad tot curiosula postulata, quae numeris hic exsignavi. Pleraque ista mihi ignota sunt: nobis hic (mihi praesertim) non licet esse tam curiosus, et ad omnes quae in Orbe literario fiunt apices intentis, uti beatâ volubilitate ingeniis Gallica is datum est, daturque illis, qui in eo vitae statu degunt, ut de nulla re sollicitis esse, tantum ingeniorum delicias circumspectare, liceat. (Carmina proveniunt animo deducta sereno, Me mare, me venti, me mala jactat hiems, cecinit suam in excusationem Naso.)

Quod quaerit de Newfeldio, an ad Valeriani Echo Blaesam aliquid reposuerit, seu ipse, seu alius? Quantum sciam, nemo. Non enim opus videtur, nec id expetere, aut exspectare Valerium: quin imo sub Opusculi finem aperte fatetur, sibi senectute gravato ad polemica redire non esse integrum. Interrogatusque Newfeldius, an rescripturus esset, respondit, non habere se quod respondeat, cum nullum suum argumentum solutum sit, nullum novum a Valeriano allatum. Si urgeatur tamen, se non aliud repositurum, nisi illud Augustini: „Aliud est respondisse, aliud tacere noluisse“.

Libri Socini, Moskorovii, et alii quos petit, an apud Vos haberi possint, Vos videritis; Elbingae frustra quaeram. — De Janua LL. omnibus Ciceronianis vocabulis explendâ, serò monetur, rebus jam ita constitutis, ut mutari nihil possit. Spero tamen desiderio illius Optimi Viri, et, quem alium nominat, bona ex parte satisfactum iri: quod videbit, si volet Deus, ante anni hujus decursum.

N° 7. monet de Opere quodam Philosophico, Parisiis prodituro, quo omnia omnium Artium ad sua vera principia reducuntur, quod meo instituto servire posse sperat. Non abs re; si mihi molestissimis Didacticalibus tricis defuncto, ad realia redeundum erit. Propono autem, cum Deo, si quid supererit

dierum istuc impendere. Cujus rei novi iterum accedunt hinc et inde stimuli et magnorum amicorum obtestationes ne thesaurum Pansophicum mecum perire patiar, quicquid congestum est, et qualem ut exponam etc. Si ergo mihi ad realia erit redeundum gratum utique esset alienis adjuvari, novis et bonis, inventis. Quanquam (invitus fateor) saepe nobis novis titulis imponitur, et pro novis flor[ibus] novo modo recocta crambe reponitur: toties id sum expertus, ut propemodum ejuram (amicis etiam suadentibus) distineri talibus, et retardari; cùm consultius videatur insistere venis rerum semel repertis, si repertae sunt. Praeconium tamen novi illius Operis, à Viro tanto, facile persuaserit, ut videre gestiam: adeoque jam gestio.

(Cum manuscripto contulit editor.)

Mersenne Hartlibio et Comenio.

Paris. April (19) 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, f. 169—71.)

Praeclarissimo Hartlibio et Comenio Mersennius P. S. D.

Post festos dies nostros Paschales hanc epistolam (Credo secundam) ad Dominos Comenium et Hartlibium transmitti per eorum amicum volui, tum ut repetam, operae pretium fore si d. Comenius novo opere seu opusculo juxta ordinem januae linguarum omnia vocabula latina, in janua omissa sive prioris Plautinae et Pacuvianae aetatis, sive mediae et ultimae restituat, nullum ut sit vocabulum quod desit ut qui hac 2a janua fuerit usus, omnes veteres et neotericos a tempore Caroli magni et deinceps inoffenso pede currat et intelligat: tum ut moneam me tandem ab ipsis nostratibus jesuitis rescivisse quosdam eorum quo tempore nescio exemplar ab imperatore Tychonicarum observationum impetrasse, an post annum 1601 vel ante 1564, si scivero rescribam. Utut sit si Kepplerus ad nos mittere velit posthuma sui patris opera ausim ego illorum editionum apud nos picturam polliceri, praesertim hipparchi. Sed cum ut e vestris litteris conjicio, speret ingentem pecuniae summam a Typographis ob illa manuscripta quod non possunt edi absque ingenti schematum numero, vix sum ut quidpiam

eum existimem ab illis impetraturum! vestrum autem est eum ad editionem illam adhortari operum praesertim paternorum quae Tychnonicis anteponeere debent.

Quod autem ad perspicilia seu tubos attinet cum non explicetis an ultimum genus ex 2 convexis et uno concavo constet, aut ex quatuor vitris, nolim Oedipus esse. Sed hactenus optimas lentes ab Italia habemus, Fontana videlicet Neapolitano Eustachio Romano et Torizellio, qui nuper obiit Florentiae magno quam plurimum aetate florens promoverat detrimento, à quo lentes habeo, cujus pretium 19 pistolarum longitudine pedum nostrorum regionum $7\frac{1}{6}$. Speramus autem D. Hevelium de vera lentum fabricandarum methodo scripturum quippe ut in illustri selenographico operi polliceri videtur. Utinam vero telescopium aliquod selectum hic tandem videre possimus ab illo vestro Johanne Wiselio elaboratum, quod ad tertium genus refertis, quod suspicor illud esse quod occulte describit Rheita pagina 356 sui Oculo Enoch quodque illius secretum.

Ego un aute uxoremdilci tuos oebrijegent nat etc ita recito: Convexa quatuor melius dicta objecta erigunt multumque amplificant, rite vero tertium colloca in punctum confusionis. Sint vero tria vitra ocularia convexa, quartum objectivum. Videte num bene divinarim, illum enim Enochianum librum apud vos prostare quis dubitet? coetera me docentes, donec vester fuero Servus obsequentissimus Mersennus M. 8a die Paschaliū festorum.

27.

Hevelius Mersenno.

Gedani. 24 Apr. 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, f. 137.)

Perquam Reverende ac Praeclarissime vir.

Etiam si variae cogitationes animum meum subiere, qui factum, quod nihil quicquam responsi ad meas, anno praeterito, mense Julio datas (cum selenographiam resque reliquas transmisi) hucusque a vobis acceperim; nihil tamen aliud quam aut meas aut vestras in itinere plane periisse, mihi persuadere hactenus potui: id quod me etiamnum angit, praesertim cum nondum sciam ubinam vestrae desideratissimae, cum tuo ob-

servationum libro haereant literae? Meas vero, cum selenographia optime vobis esse redditas jam tandem ex binis tuis, illis scilicet 20 Januar et 1 Martii datis, lubens intellexi. Profecto nisi tuis expectatis hucusque frustratus fuisset jam pridem iterum atque iterum ad vos scripsissem Sed officio scriptionis eā causa intermisso facile opinor veniam dabit, imposterum crebrioribus id selentii compensabo. Gratiam autem in praesens primo omnium debitas Tibi habeo, procommunicato egregio vacui experimento aliisque rebus hanc materiam scitu dignam attingentibus. Laetorque sane vos integrum librum hac de re sub manibus habere quem avidè suo tempore venturum exspecto; interea iudicium meum quod quidem ea de re poscis usque dum Praeclarissimorum sententias planius pleniusque percipiam suspendo. Nolo enim in tam arduo negotio adhuc quicquam certi statuere ne ex cortice nondum fracto, de nucleo sententiam ferre videar. Nuperrime Jesuita quidam, Vilnae nomine Albertus Kozalowitz, libellum quendam (cujus titulus est, oculus ratione correctus, id est demonstratio ocularis, cum admirandis de vacuo, à peripatico Vilnensi per demonstrationem rationis rejecta) contra Valerianum publicavit: qui certe omnibus aliis, quicunque contra praefatum authorem hactenus sunt editi, si quid iudicare possum, merito praeferendus; attamen nequitiam adhuc iis, qui a partibus stant contrariis, satisfaciet. Qua de vacui materia dn. Broscii mathematici olim nunc vero canonici Cracoviensis liber, itidem brevi hic exspectatur. Lentes quas dudum pollicitus sum, jam tandem aliquando paratas habeo easque fortassis intra mensem opportuna occasione oblata transmittam. Materiam vero ex qua fiunt specula metallica quod attinet, scias me nullo non tempore admodum fuisse sollicitum, ut omnium explorarem optimam. Quare variis ex metallis varisque mixtura conflatis, ante aliquot annos specula fundere tentavi longe autem optimum quod huic negotio inservire meo videtur est illud quod componitur ex unciis 49 aeris seu cupri, 16 stanni optimi, 19 plumbi cinerei (quod alii bismutum cinereum, nos vero Germani spialtrum appellamus) 7 solearum equorum cornearum, 9 tartari atque stalci; aere autem probe fuso, reliquiae species adjiciuntur. Quae compositio metallum profecto reddit durissimum solidissimum maximeque compactum, ita ut ad poliendum multo sit aptissimum. Sed tene

etiam aliud ad caldarium ad specula aequè utilissimum: R. aeris nimirum 5 libros, $1\frac{1}{2}$ lib. stanni, $1\frac{1}{2}$ plumbi cinerei supradicti, ut et modicum tartari vel si mavis paululum boracis, fellis vitri, et capitis mortui: haec enim species, uti nosti, reddunt metalla admodum fusilia atque liquida. Artifex equidem aliquis Hamburgensis qui itidem specula conficere solet sphaerica, sequenti utitur commixtione: 3a nimirum lib. cupri, addens 18 lib. stanni atque $\frac{1}{2}$ bismuti ut puto albi. Possem vero adhuc plures hic addere metallorum compositiones, sed modo indicatae hac vice sufficiant. Ruarus adhuc in vivis, commoraturque in pago quodam huic urbi vicino, quam primum occasio illum compellendi dabitur, monebitur de catalogo librorum Bariphoni quem expetis. Quaeris insuper cur Sociniani hic capite plectantur? respondeo quod id a nobis Gedanensibus non fiat; sed Poloni pro fervore suo etiam gravius in Schlichtingium animadvertere fuerunt animati: quam tu autem exstirpandi Atheistas (de Socinianis idem alii tuum arbitrabuntur esse iudicium) rationem, in tuis paralipomenis et observationibus in Genesin pag 1829, et sequentibus proponis: tu de ea videris. Caeterum quia etiam scire percupis quibus nunc tempus feram studiis, ne nescias me cum domesticis quibusdam tum publicis nullo non tempore satis esse occupatum; quantum vero temporis suffurari possum id nunc lentibus expoliendis Telescopiisque meliorandis tribuitur. Lentes etiam hyperbolicas, cum deo, mox sum aggressurus; viâ tamen plane aliâ quam Carthesiana: de quarum felici successu certè nullus dubito. Ad laminas hyperbolicas, parabolicas ellipticasque item secandas, modum omnino Carthesiano simpliciore, faciliorem, emendatioremque imo quam unquam exhiberi poterit perfectissimum, ubi nullum sit periculum aberrandi, videor mihi excogitasse: id quod profecto non facile pronunciarem, nisi res sese ita haberet atque omnes ad unum artium mechanicarum haud prorsus ignari, qui modo tales laminas excissas apud me videre idem sibi persuasissent. Non haereo itaque quin et aliquando ipse lentes hyperbolicas, a quibusdam huic rei strenue operam navantibus perfecte sint expoliendae, atque ad longe exoptatissimum usum deducendae, dummodo instent, animosque minime abjiciant: ego certè quantum in me erit, nec operi, nec sumptibus in rei litterariae commodum meamque oblectationem ullo modo

parcam. Si Deus, quem ea de causa animitis veneror, hac in parte felicem aliquem largietur successum, tum hunc, tum supradictum modum lubens volensque suo tempore publice notum faciam. Ad haec animus mihi quoque est, si Deus D. M. vitam sanitatemque largiatur, edere breve tabulam quandam selenographicam universalem, quae ut ad selenographiam nostram intelligendam maxime conducet, ita ad quaslibet observationes lunares, quid? quod ecclipses, ut opinor, erit commodissima, multoque compendiosissima, de qua te lubebit audire sententiam ferentem. At quid Langrenus condit, perfecitne suas phases lunares jam dudum promissas? ego sanè nil quicquam ejus moliminibus huiusque percepi nisi quod unicam illam lunae faciem ediderit: idcirco siquid tibi hac de re sit compertum, fac ne ignorem. Scire itemque gestio num apud vos specula chalybea sphaerica nec non parabolica perfectissimae figurae inveniuntur? tum quantae sit magnitudines omnium maxima cujus sectionis et roboris ac quisnam optimus sive in Gallia, sive in Italia horum sit artifex? Inprimis si noveris haud gravatim mecum communices, rogo, modum specula parabolica expoliendi; ego vicissim meum Tibi id expetenti delegere ero paratus. Denique si literas Patris Valeriani de Atheismo Aristotelis, Tibi inscriptas, nondum vidisti, promptissime ad te perferendas cum omnibus iis quaecumque de Bariphoni vel Socinianorum scriptis reperientur, curabo. D. noster Eichstadius plurimam tibi impertire salutem hasque tradere litteras jussit, ex quibus plenius de tabula illa chronologica, quam desideras te percepturum spero. Alteras quas vides, doctissimus ac solertius D. Cyprianus Kinnerus Medic. et antehac clariss. D. Comenii, in rebus didacticis adornandis per biennium collaborator ad te dedit, petitque ut acerrimum tuum iudicium super suis inventis seu potius adhuc inveniendis haud gravatè exponas: certe ut vir est humanissimus, ita vicissim ad quaevis generis amica officia praestanda se tibi sistet paratissimum. Sed moror te, vir praeclarissime. Vale atque salutato eximios viros Robervallum ac Bullialdum meo nomine quam officiosissime, Dabam.

Gedani anno 1648 die
24 Aprilis.

Tuae Reverendae dignitatis
nunquam non
Studiosissimus I. Hevelius.

Mersenne Hevelio.

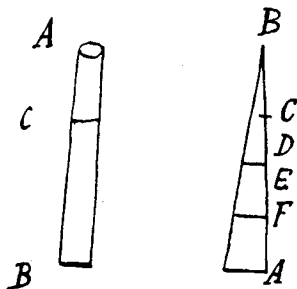
Parisii. 1 Junii 1648.

(Bibl. Nat. Paris F. L. 10347 f. 171—74.).

Illustrissimo V. D. Hevelio S. P.

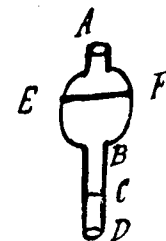
Non possum satis admirari quod necdum meae reflexiones observatoriae ad te pervenerint, vir illustrissime, nobisque quaerendum iter tutum, neque tamen adeo longum, quo nostra vicissim frequentius communia sint; admiror etiam eos ad quos praeclarum librum misisti, neque suum iudicium ad te scripsisse, neque gratias de tam egregio munere ut par erat egisse: quos de officio moniturus sum, ad te vero bis aut ter, si bene memini, partim per Dominum des Noyers, a secretis nostrae Reginae, partim per alios amicos scripsisse, nullas ut impensas in excipiendas literis faceres. Jam vero nostrae, ut video, disputationes de vacuo recrudescunt, quamquam librum illius jesuistae Alberti non viderim, quippe qui non ad nos pervenerit. Nova cupias quae mihi contigerunt nuper circa tubum apparenter vacuum, quae cum tuo Brossio et aliis amicis communicare possis, quibus etiam hac vice satisfactum velim pro litteris illorum quas in fasciculum collegisti. Itaque cum tubum vitreum AB in B hermetice clausum mercurio per os apertum et usque ad C implevissem et C. A occuparetur ab aqua, ut tubus suo Mercurio BC et aqua impleretur, contigit ut cum immersissem tubum in BA (nempe digito A obturante), A in vas, mercurio plenum, immersum et digito remoto apertum, Mercurius ex B in E descenderit, hoc est, digito magis et $\frac{1}{4}$ quam descendisset, si totus tubus B et solo mercurio repletus fuisset, tunc enim à B ad D solummodo descendisset ea lege, ut ab A et ad D pedes $2\frac{1}{3}$ proximè vel 2 pedes et digiti $3\frac{1}{2}$ intercessissent, si A sumatur pro loco superficiei $\frac{3}{4}$ in quem immergitur A.

Itaque aquae digiti à C ad D positi coegerunt descen-

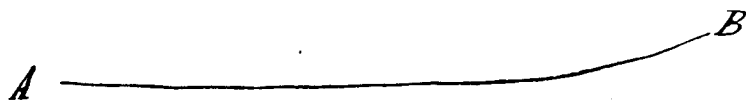

sum $\frac{3}{4}$ usque ad E ut sit à D ad E $1\frac{1}{4}$ digitus proxime, addo aquam A C, 9 digiti in inverso tubo B A, in C E digitorum $10\frac{1}{2}$ proxime apparuisse, ergone rarefit aqua etiam absque calore?

Praeterea cum aër dicta aqua, 9 digitos C A occupasset, utcumque in BA fuisset immersum aër non jam ut aqua depressit solummodo $\frac{3}{4}$ usque ad E, sed usque ad F, id est, digitos $10\frac{1}{2}$ a D ad F. comprehensos, quod num istud portentum, ut aër adeo tenuis depressionem aut impulsione[m] pressionemque plusquam noncuplam fecerit? nescio num ad t. admirabile scripserim experimentum namque in tubo capitulo vacuo A. B. C. D., si imponatur vesica vacuata adeo ut illius ambo latera appareant, et in extremo legatur fortissime, statim atque $\frac{3}{4}$ qui replebat D A descendit ad C, et fit vacuum in lagena A B quae post impositam vesicam vacuatam optime clauditur in A, antequam descendat $\frac{3}{4}$ vesica inflatur, omnino per inde ac ipso flatu, statimque admissa aëre per D in vacuum A B inanis sit et depleta flaccescit ut antea, quod fit etiam cum tubus B inclinatur, recidit mercurius usque ad E F, paulatim enim evacuatur vesica quae iterum iterumque inflatur, cum tubus D A inclinatur ad perpendicularum redierit, ut $\frac{3}{4}$ ex E F ad B C descendat. Dicimus vesicam inflari, quod forte tantisper aëris in ea remanserit, qui rarefactionem sufficiat ad implendam vesicam facileque rarefieri, quod nullus sit in A. B aer, qui quemadmodum apud nos rarefactionem impedit. Sed quid sit rarefactio, cum nesciamus, neque forte sit intelligibilis, alias forte ad melius illam vesicae inflationem in animali, per multos annos fieri consuetam, eam vesicae dispositionem beneficio fibrularum contulisse ut omni remoto aëris impedimento se ad pristinam formam rotundam possit vi minima reducere, utut sit, mira videri possint, neque feret nostrum seculum qui omnia istius vacui phaenomena expediet, verisque rationibus adornabit. Pollicerer tamen Cartesium ea omnia physicis principiis.... quem ex Hollandia quotidie expectamus, si quid ea de re scripserit ad te mitti curabo. Porro gratias ago de materia speculorum. Jam vero D. des Noyers ad me scripserat, ideo vestros Socinianos plecti non quod ea proficisci nondum liceat vestri gratia Lituaniae, sed quod nolitis reliquas Poloniae partes illis opinionibus imbui. Nesciebam te nostram

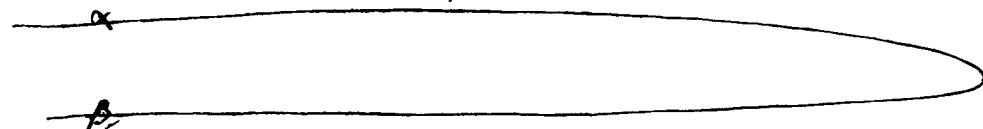

Genesin vidisse, illas paginas a te illatas primo volo otio revisere. Perquam vero gratissimum, quod sperem te in vitris hyperbolicis laboraturum, cum necdum ullus quantumvis fuerit conatus et omnimodam impensam fecerit ullum vitrum hyperbolicum aut ellypticum parare et perfecte polire potuerit, adéo ut solus circulus hucusque triumpharit: quando-quidem instrumenta Cartesiana ad id minus apta inventa fuerint. Hinc omnes aut plures curiosi dixerunt id impossibile quicquid theoria invenerit; alii tamen vitra spherica esse optima, cum aliquo casu contigit esse hyperbolica. Toricellus nuper defunctus sperabat aliquando se in hyperbolicis experturum, si quando tibi, quod maxime percipio, succedant, monebis, si placet. Quod ad tabulam illam universalem selenographicam, dubium non est, quin sis tibi omnes obstrictos habiturus, qui navant operam ecclipsibus observandis, cum sit eos adjutura. Crediderim Langrenum voluisse suam lunam aptam esse ad longitudes agnoscendas, quas suo regi pollicebatur, nil audiavi praetorea. Jam in Gallia caremus egregiis speculorum chalybeorum fusoribus, neque ullum vidi parabolicum nisi parvula quaedam a nostro Mydorgio ab anno mortuo elaborata, et majus aliud cujus dimeter seu latitudo pedalis aut 20 aut 15, quod Bononia factum, si bene memini, dicebant. Mydorgius optimum sed sphaericum habuit, quod ejus vidua venale habet, cujus latitudo A B ut puto.

Sed et apud eum vidi planum speculum non solum nimirum ut non chalybeum ut quippe vulgaria chalybea dicta, ex ea quam dixisti materia constant, sed proprie loquendi chalybeum, quod alia tot parasangis superabat vix ut explicari possit. Itaque si ex perfectissimo chalybe fiant specula, sive plana, sive concava, nullus dubito quin alia quaevis superatura sint. Modus autem poliendi parabolica specula quoad polituram materiam, non est alius quam sphaericorum. Sed cum torcum sit ad poliendum ineptum, debet lignum quo politur eam habere convexitatem, quae parabolicae concavitati congruat, ne forma seu figura pareat, idque praesertim impedit, quominus vitra hyperbolica succedant, quod forma degeneret quae tam parum

abest a sphaerica in perspicillis seu tubis longioribus, vix ut sperem quippiam melius quam in sphericis successurum, nosti siquidem aperturam vitrorum vix digitum superare; quisnam obsecro discernat inter vitrum sphaer: ex hyperb. istius diametri A B A B quando tubum 5 aut plurium pedum requirit. Maxima quae viderim specula vix chartae istius $\alpha \beta$ latitudinem superant, et quo majora sunt eò fere semper apparere imperfectiora adeo,

ut Mediolani ante 4 annos apud Septalium esset potius longa linea concussionis quam punctulum a 16 aut 20, si bene memini, pedibus abundabat. Quaecumque vero pertinent ad dominos illos ubi excesserit, judicium ad illos clarissimum affinem puta ad Eustadium et Kinnerum mittam, quos interim meo si placet nomine plurimum salutabis, ut et Bullialdum et Robervalum tuo nomine salutavi. Deinceps per Dominum des Noyers, si probas viam illam, ad te scribam, si quid apud nos scitu dignum contigerit, ne quid pro litterarum impensis solvam, quae per veredarios in immensum crescunt, verbi gratia pro tuis novissimis litteris 4 librae nostrae expensa sunt.

Faxit dominus O. M. ut optimè valeas in tuis observationibus sive celestibus, sive terrenis et metallicis ac vitreis; ut partem illam perfectè adornares, quamdiu jam tibi gratias agere velim de lentibus, quae quantum tubum requirant nondum scio, sed explicalis licet id facile sit inventum; credo enim punctum combustionis sit fere is locus, cui lens concava aptanda, ni docueris aliud. Ad May calcem qui mensis hoc anno sua nos pulchritudine rapit, sed insolito calore perurit. Tui obsequen- tissimus, Mersennus.

Robervallo nostro quaestiones tuas obtuli, qui magno affectu reciprocatur atque semper dominum des Noyers Tibi de libro gratias egisse suumque tulisse judicium. — Boullialdo eadem innuam cum illum videro.

Calendis Junii 1648, Parisiis.

Cogitabam te gallica intelligere quod cum nesciam delictis illis lineis dico me ad te deinceps cum e peregrinatione redierit D. des Noyers scripturum ob vitandas impensas. Huc autem misit tractatum circa Mercurium tubi et vacuum è Lithuania Vilna (?) à Jesuistâ conscriptum prædixitque esse fere 20 qui ea de re scripturi sunt. Forsan ex tot scriptis amica emicabit veritas.

28.

Gloskovius Hevelio.

Lesnae. 8 Jun. 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, f. 179.)

Nobilissime atque clarissime domine Heveli domine et amice plurimum observande.

Abeunti Dantiscum filii mei Paedagogo dominationem vestram nomine meo salutandam, ac eidem negotii mei exponendi commisi munus. Quoniam autem in eo jam sum, ut hactenus apparatus Poloniae majoris quam primum expediam tabulam, ac interim in locorum aliquot longius dissitorum observatione haeream, cui difficultati levandae vulgares non sufficerent tubuli ad Dominationem vestram cui in reperienda exquisitissimi Telescopii rectione divinum favit numen, confugiendum mihi fuit; atque idem etiam nunc facio devotionem vestram amanter orans, ut si id sine aliquo dominationis vestrae incommodo fieri possit, Telescopiolo aliquo eam ad rem sufficienti, gratificari mihi dignetur; quod (si impetravero) probe munitum carissimus dominus Ursinus, cui nuper Lesna Dantiscum abeunti, idem commiseram negotii, ad me expediet. Scio quidem eam me Dominationis vestrae non meruisse gratiam, non dubito tamen, ipsam pro sua humanitate, conatus meos bono animo susceptos benignè promoturam, cujus favori me officiaequae mea plurimum commendata esse cupio.

Lesnae, 8 Junii
Anno 1648

Clarissimae dominationis vestrae
devinctissimus Matth Gloskowski
Camerar. saltus Calisziensis.

29.

Comenius Hevelio.

Elbingae. 16 Jan. 1648.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, f. 149.)

Nobilissime vir Domine et fautor honorande.

Ea die qua nuper à nobis abibas, venit ad me qui has tibi tradit, ex ipsa Hungaria sympatriota meus, Josephus Securius, Med. doctor, negotii cujusdam his in oris expediendi causa. Cumque inter alios sermones aurei tui selenographici operis incidere mentio, illeque ad conspectum ejus admirationis correptus Authorem videndi et alloquendi proderet desiderium (iturus enim erat ad vos quoque), petiit sibi per me aditum ad te parari. Nolui deesse nec tamen operose intercedo cum te tua sponte imitari sciam caelestia illa luminaria quae radios suos à nemine abscondunt, omnibus patent; quam indolem non invita imitantur quaecumque a luce sunt. Vale atque si negotia et occupationes non prohibent alloquio amici amicum hunc meum ne dedignare; ut Philanthropiae tuae alibi quoque et inter alios hunc quoque habeas testem.

Elbingae, 26 Junii 1648.

N. A. Tuae
amore et officiis addictiss. Comenius.

30.

Hevelius Hartlibio.

Gedani. 21 Junii 1649.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, f. 187.)

Carissime vir atque amice carissime.

Varias cogitationes animos vestros subiisse de longo meo illo silentio facile profecto conjicere possum. Nolite tamen inde, obsecro, quicquam mali de me suspicari. Namque statim cum vestras mihi longe carissimas multoque jucundissimas accepissem, mecum quidem constitueram, vos iterum compell-

lare literis. Sed solis solitariisque nolebam. Cum autem eo tempore ejusmodi lentes quas doctissimus d. Goddardius expe-
tebat minime essent ad manus, hinc de talium expolitione ante
omnia laborandum esse duxi. Quas dum paro, solitae meae occu-
pationes cum diversissimae, tum gravissimae, iterum atque ite-
rum interpolarunt. Accedit quoque amicorum aliorum quam —
plurimorum petitionibus me lacessi, de transmittendis simili-
bus lentibus, quorum voto omnium si esset satis faciendum
tota vita isto Sisypheo labore esset transigenda. Nullus itaque
dubito quin cessationem meam, facile excusaturi sitis; cum
quicquid hoc in officio literario hactenus neglectum diligenti
possit compensari studio. Ceterum gratias habeo ingentes quod
praeclarissimorum virorum D. nimirum Goddardium Johannis
Wallis amorem (quo crede nihil acceptius praestare potuisti)
mihi conciliaveris; ego sane vicissim allaborabo ut gratissimis
quibuscumque officiis vobis simul omnibus obviam ire non ne-
queam. De Jesuitarum intentione circa Tychoneas observa-
tiones; nec non de Wiselianis tubis quicquam plenius a te nar-
ratum exspecto. De operibus Crugerianis autem hoc te scire
volo aliquot scripta adhuc autore in vivis existente prodiisse in
lucem: nimirum sphericam Trigonometriam; tabulas logarith-
morum logisticas; reliqua vero ejusdem opera apud viduam
adhuc latent, nimirum astronomia magna et parva ejus geo-
metria; chronologia, Geographia animadversione in Landsper-
gium cum ipso calculo omnium eclipsium â Landspergio in
astronomia ejus nimis quam falso et insidiosé (quod pace ta-
men viri demortui dico) exhibitarum; opus tam magnum astro-
nomicum cui tamen ultima manus nondum est adhibita cujus
tabulae ad id spectantes Gedanenses appellatae omnes ad finem
perductae, mihique sunt in promptu: utinam aliquando lucem
videant! profecto rei litterariae inde non parum accresceret.
Vale et tibi persuade te a me non vulgariter amari. Dabam
Gedani anno 1649 die 21 junii

Tuus.

ex animo J. Hevelius.

Inscribitur: Dno Dno Hartlibio Londinum.

(Epistolas sub nn. 26—30 cum manuscripto
contulit Dnus de la Roncière.)

31.

J. Rákóczy Hevelio.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. N. A. L. 1641, fol. 208.)

Nobilissime et Clarissime Domine.

Singulari Divino favore non ita diu nobis donatus Rene-
rendus et Clarissimus Dominus Joannes Amos Comenius ob-
tulit nobis opera vestrae Dominationis Selenographica, quae
quia miros naturae recessus humanis subjiat luminibus, haud
diffitemur, ingens eos experiundi nos quoque desiderium con-
cepisse, sed illi vix licet adolescere absente Telescopio mira
ingenii ex ipsi Iovis cerebro nati sagacitate invento, cujus co-
piam si nobis, licet ignotis, et quantum indocta nostrae gentis
ingenia patiuntur, et literarum et literatorum, in eorum numero
Vrae Dominationis, aequis aestimatoribus fecerit, erit gratissi-
mum, experietur Vestra Dominatio in nos haud ingratos, hoc
humanitatis officium esse praestitum, pretio liberaliter soluto,
nec aliis reciprocae humanitatis studiis esse defuturos. Ean-
dem Divinae tutelae commendamus. Datum in Arce nostra
Fogarasina die 21 gribis 1650.

Ejusdem Dominationis Vestra Benevolus

Sigismundus Rákóczy.

(Contulit cum manuscripto editor.)

32.

Hevelius Sigismundo Rákóczyo.

Gedani. febr. 1651.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. lat. 10347, II. f. 99.)

Serenissime atque celsissime Princeps Domine Clementissime.

Serenissimam vestram celsitudinem pagellas meas seleno-
graphicas â Reverendo domino Commenio monstratas cupidis-
sime pervolutasse gaudeo laetorque. Cum primis vero Deo, lar-
gitori omnis boni, gratias ago immortales, quod auctori, aliorum
quidem judicio ad ejus gloriam celebrandam enarrandamque,
quosdam naturae recessus publice pandere dederit. Quae natu-

rae celestia arcana cum ipsismet suis oculis contemplari vestrae serenissimae Celsitudinis ardeat animus, dummodo eo necessarium tubum obtinuerit. Profecto summis anhelabo viribus ut non solum Telescopium quoddam bene constructum (quam primum id mihi elaborare licuerit) Serenissimae vestrae celsitudini submissime offerre non nequeam; sed ut etiam cum tempore, alio quodam ejus generis officiolo accepto erga serenissimam vestram celsitudinem animum meum inserviendi promptissimum paratissimumque pro tenui mea sorte declaraturus sim. Interea celeste numen supplex oro, atque reveror ut serenissimam vestram celsitudinem exoptatissima valetudine atque accumulatissima felicitate beet quam diutissime. Quo in voto finiam serenissimae vestrae celsitudinis immeritae gratiae me porro omnium optimis modis commendans serenissimae vestrae celsitudini

Gedani anno salutis
1651. d. febr.

submississime devotus
J. Hevelius.

Inscribitur: Serenissimo atque celsissimo Principiac Domino Sigismundo Rackoczy, Dei gratia partium Hungariae Domino, Transylvaniae principi et comiti Siculorum, etc. etc. Domino Clementissimo.

33.

Hevelius Sigismundo Rákóczy.

Gedani. 22 Jan. 1652.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. lat. 10347, T. II. f. 190, 191.)

Serenissime ac potentissime Princeps domine Clementissime.

Debuissem, fateor, multo quidem citius et serenitatis vestrae expectationem et mea implere promissa; sed etsi nihil magis hactenus habuerim in votis, nullatenus tamen, quod et volui et debui, effectum dare ob causas multas licuit. Culpam autem, si quid peccatum est, submisce admodum deprecor; rogans serenitatem vestram, ut telescopium hocce manu mea expolitum, quod demum transmitto pariter benignissima dextera accipere, pariter clementissimis adhibere oculis non dedignetur. Nullus certe dubito quin mediante isto tubispicio (modo recte adhibeatur) faces celestes plerasque ita feliciter de caelo dedu-

cendi secutura sit facultas, ut satis dilucide, in primis maculae cum lunares, tum solares satellitesque jovis â vestra serenitate conspici perlustrarique possint. Faxit autem O. M. caeli terra-que conditor, ut hoc ipsum negotium tam in divini nominis vergat honorem quam in singulare serenitatis vestrae oblectamentum. De caetero serenissimae vestrae celsit. cum exoptatissima valetudine quaevis felicissima ex animo comprecor, clementissimae suae optimis modis me porro commendans. Dabam Gedani, anno a nato Christo 1652, die 22 Januarii.

Submississime devotus J. Hevelius.

Inscribitur: Serenissimo ae potentissimo principi ac Domino Domino Sigismundo Rackoczy, Dei gratia partium regni Hungariae Domino, Transylvaniae principi etc. comiti Siculorum etc., Domino Clementissimo.

34.

Hevelius Comenio.

Gedani. 22 Jun. 1652.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. L. 10347, T. II. f. 191—193.)

Plurimum Reverende ac Doctissime Vir.

Vix quicquam literarum â te accepisse amplius memini, nec, certé, ad te scribere volui, nec potui; cum ubi terrarum degeres, nobis diu fuerit ignotum. Jam vero ex litteris serenissimi Transylvaniae principis perceptis te in ejus degere aula, nolui diutius epistolare differe officium; sed optima hâc data occasione, hisce te invisio, quo simul de tua sanitate, simulque de studiis tuis Philosophicis quicquam a te eliciam. Quippe cum nemini in te aestimando, crede, concedere velim; idcirco, ut omnia tibi pro voto succedant, animitus semper exopto. Caeterum non latere te puto, serenissimum principem Telescopium aliquod ad corpora caelestia contemplanda expetisse; quale etiam modo transmitto: non dubitans, quin exspectatione sit satis facturum, dummodo ea omnia probe notentur, quae circa ejusmodi instrumenti tractationem animadverti necessario debent. Rogo itaque humanissime, perscribere haud graveris, quomodo negotium successerit, atque tubus iste Principi pla-

cuerit. Si enim placuisse percepero, omnibus sane allaboraturus sum viribus ut et Selenoscopium, quod jam sub manibus habeo, primo quoque tempore serenitati suae submisce offerre possim. Certus quippe sum, opticum tale instrumentum ob mirabilem ejus usum, dum species visibiles per radios obliquos ad oculum deducere, easque pronas, supinas vel in anteriorem vel in posteriorem faciem flexas, erectas, vel inversas, praesentare potest, celsitudini suae haud fore ingratum. Interim teneas, rogo, observatiunculam eclipseos solaris, hic Gedani a me peractam. Vale, et annum hunc novum, ut et alios quam plurimos cum literarum emolumento, feliciter transige. Salvere te officiose jussit D. Mochingerus, communis noster amicus. Vale iterum. Dabam Gedani, anno 1652, die 22 Januarii.

Tuae Rev. dignit.

Addictissimus J. Hevelius.

Inscribitur: Domino Domino Comenio.

35.

Hevelius Bullialdo.

Gedani. 24 Januar 1653.

(Ms. Bibl. Nat. Paris. F. lat. 10347, III. f. 35.)

Praeclarissime ac Doctissime vir, amice perquam honorande.

Ad tuas humanissimas, amoris ac benevolentiae plenas, die 20 Sept., 29 Oct. et 19 Nov. anno preterito exaratas, cum variis negociis praesertim recentissimis cometae observationibus valde hactenus fuerim implicitus, tum opinione tum voluntate serius respondeo. Jam vero postquam mihi aliqua respirandi concessa est copia, volui sane ac debui quantocyus officio mutuo satisfacere. Gratias itaque habeo amplissimas pro variarum observationum communicatione, imprimis vero quod simul tuam accuratissimam, clarissimique Langreni, simul magni nostri Gassendi observationem Eclipseos lunaris proxime praeiteritae transmittere haud nolueris. De hac ultima recte admones tempora falso esse adnotata: quod si autem debite corrigantur, non dubito, quin nostris ad amussim respondeant omnia. Tua

item ut video, perquam exquisite est peracta, nisi quod ipse finis (ut pace tua, vir amicissime, dicam) paulo tardius fuerit notatus: ut quod Gassendi, pariter mea luculenter monstrabit observatio. Perquam enim facile circa initia finesque Eclipseos lunarium rite accurateque determinandos, curare nobis obtingit. Nam cum penumbra densissima veram umbram semper praecedat, ac subsequatur: hinc nisi reliquas Eclipseos phases omnes vocemus in auxilium, utut maxime simus circumspecti ac Lyncae, multo proclivius in unico aut altero minuto citius vel tardius adscribendo decipimur. Necesse igitur, ut initium et finis cujuscunque Eclipseos lunaris semper ad intermedias phases tanquam ad Lydium examinentur lapidem: quod si tu item feceris, deprehendes, ad duo circiter vel minimum unum minutum, finem tardius esse notatum. Eandem hanc Eclipseos et mihi observare datum est: quanquam initio densissimae nubes principium plerosque phases crescentes nobis eripiebant; decrescentium tamen 12, cum ipso fine delineavimus. Proposuerant quidem mihi dictam eclipsin amicorum gratia pariter committere typis; sed certas ob causas hoc ipsum negotium nunc distuli. Vellem itaque me copiam observationis modo tibi transmittere posse; verum cum nimis sit ampla, tempore excludar, praecipuas saltem phases quasdam hic adjungam. Ex quibus certa constabit differentiam Meridianorum inter Parisios et Dantiscum esse hora 1 fere atque ita inter Uraniburg et Paris 40' vel 39', 30", sicut de his jam non amplius sit dubitandum. Grata insuper mente prosequor, quod tua adhibita cura, proluxae illae longeque gratissimae, D. Gassendi litterae mihi fuerint redditae quas sane qua laetitia exceperim, vicissim litteris prima occasione ipsi Gassendo declarabo. Pulverem tonantem, ex dissoluto Marte Venereque confectum, Excell. Domino Eichstadio tradidi, qui vobis ingentes per me solvi voluit gratias, sed majores adhuc persolvat, quando litteris vos ipsemet compellabit. A nobillissima Cunitia ejusque Marito te nihil quicquam adhuc responsi accepisse nihil miror: cum in respondendo plerumque admodum sint languidi, daturus tamen sum operam, ut summam tuam agnoscant humanitatem, debiteque excipiant. Integerrimus noster Mochingerus, quem toties multo humanissime salvere jussisti, IV octob. Anno praeterito mortalitatem exiit: qui profecto ut meus intimus ac unicus e multis fuerit amicus, sic maxima hoc tristi casu afficior

tristitia: praesertim mecum reputans magnitudinem jacturae, quam in illo uno capite tota nostra fecit Respublica. Sed cur adeo vehementer hujus optimi viri mortem dolemus: cum hac sorte nascamur omnes, nihilque in rebus humanis sit diuturnum; nedum perpetuum! De caetero nolo te diutius latere, me hic Gedani novum ac plane addititium quoddam phaenomenon in aethere ut penitus mihi persuadeo conspexisse, ac debita industria 19 dierum spatio, quadrante ejus altitudines et arimutha, sextante vero ut et radio astronomico ejus distantias à stellis fixis observasse, minimaque de eo quavis die annotasse. Cujus generalem descriptionem sive historiolum (addita insuper tui et aliorum fautorum gratia hujus cometae accurata delineatione) his paucis accipe: specialiore et fusiore cum ipsis observationibus, quarum penes me est ingens numerus, suo tempore reservans. Quid vos circa hoc phaenomenon praestiteritis, ac quid sentiatis, quaeso, fac ne ignorem. Denique Domino Gassendo communi nostro amico prima occasione sum responsurus: interea humanissime illum salutes, ipsique hanc brevem Cometae descriptionem, cum hisce excerptis ex observatione nostra Eclips. lunar. communices impense rogo. Vale carissimum caput. Dabam Gedani anno 1653 die 24 Januarii.

Tuae praecl.

plurimo affectu debitissimus J. Hevelius.

(Epistolas sub nn. 32—35 contulit cum manuscripto
Dnus de la Roncière.)

36.

Nic. Arnoldus ad Consistorium Amsterodamense.

Dantisci. 6 Nov. 1656.

(Archiv. Unit. Dep. Posnan.)

Ad consistorium Amsterodamense.

Quod de diverso, immo adverso Ecclesiae statu schemate illo civitatis adspectabilis in monte positae, itemque mulieris in desertum fugientis sacra testatur pagina, adeo verum est ut prius in Ecclesiis nostris Belgicis, posterius vero in Polonicis potissimum hoc tempore appareat. Nostrae ad invidiam Dei

gratia florent, atque in eo flore conspicuae ut perennent voveo. Horum vero facies quo persecutionis cruore deturpata, ut forma et decor iis sit nullus, et quomodo in desertum a furiis, et si dicerem infernalibus actae, quotidie tristis nunciat fama, fidem vero faciunt literae sanguine dixeris non atramento scriptae et non nisi sanguineis legendae ac lugendae lacrymis. Quae res ita affecit Celso et Prepositos Dominos Ordinis Generalis, ut iterati curam et sollicitudinem suis in hiis partibus legatis serio commendarint. Qui etiam munere suo funguntur apud utrumque Regem, et libenter et strenue; sed rebus se per vices et fortunam belli ambigam huc illuc volventibus, nec ullo tale consistentibus, promovent parum. Interea patitur iustus. Quibus vita, et praeter eam nihil post Civitatum, Pagorum, Templorum incendia et excidia, in praedam cessit, misere eam in peregrino solo, etiam per sylvas palantes, cum pauperies tuguriorum aliquos conducere vetet, in extrema egestate trahunt. Ut protraherent, intercesserunt Excellentissimi Domini legati ad Celso et Praepositos Dominos Ordinis Generalis, qui de subsidio aliquo illis mittendo dispicerent. Caruit pia sollicitudo effectu, forte quia gravioribus pressis rerum oneribus non licuerit ad hos supplices benignam applicare aurem. Digna haec Waldensium progenies cum Parentibus parili commiseratione tyrannis plurimos rebus humanis iam exemit superstitibus tamen multis, qui furoris non sunt facti victima. Strangularunt alios, alios lapide e collo suspensio in ripas et flumina praecipites dederunt; alios minutim dissectos volatilibus caeli ferisque rapiendos obicerunt; alios laceratis in praesentia parentum infantulis, viscera parvulorum suorum invitos obtuse obtorto collo insartis in ora eorum jecoribus et pulmonibus, vorare coegerunt. Matribus in conspectu maritorum vi turpi ac nefanda ad deliquium usque illata, framea in uterum missa, ventrem divulserunt, genitalibus visis inpaludatis; alios abscissis manuum pedumque digitis per stillicidium sanguinis continuum exanimarunt. Vera sunt quae narro. Johannem Jacobidem Ministrum, Alestium Wartensium Candidatum et socium eorum Figulum Evangelicum pecudum instar mactarunt. Scilicet hi, iam beati, rabiem magis quam caninam fugientes, in pagi quendam praefectum, tygride quovis truculentiorum, inciderunt. Is, quia in pago illis pernoctare erat animus, eos secum ut in aula diverterent, primo promissis, deinde minis, adegit. Comitantur

hominem. Adfertur haustus cerevisiae, dato clam mandato, de effodiendo pro tribus cadaveribus capaci sepulchro. Dictum, factum. Quod cum praefecto per nuncium innotuisset, rem sicut mandarat peractam, cerevisiae coctorem accessit, qui vicibus carnificis defungeretur. Annuit, quia haeretici. Manibus itaque atque pedibus ad instar pecudum mactandarum constrictis, gutture novacula lethaliter inciso, in foveam proiiciuntur, primo Figulus, deinde candidatus, tertio Minister. Lesnensium meorum prae reliquis miserrima sors est. Templum illud, munificentia etiam Vestra excitatum, cum Urbe in fumos abiit. 1300 illius Ecclesiae membra in vicina Silesia apud hostes delitescunt, quibus ne ad cineres quidem suos redire licet, nisi forte pace sancita quae optanda magis quam speranda, (flo)ribus Cleri Romani, classicum canentibus, frigidam belli suffundentibus, atque tempus exstirpationis haeresium approximassem vociferantibus. Ipsi per Delegatum sortem suam exponerent efficacius, si tantum suppeteret universis, quantum requireretur uni expediendo. Putavi autem eam Ecclesiae faciem Vobis esse sistendam, ut saltem precibus sustineatis ista ruderem, si ipso opere non valetis. Deum T[ripartitum] o[mnipo- tantem] m[aximum] veneror, ut Ecclesias Vestras a simili prae- servet infortunio, Vosque eius lumina et columnina hospitet. Dabam Dantisci 6. Decembris stilo novo 1656.

Ad Reverendissimam Dominationem Vestram omni voto et officio devinctissimus

Nicolaus Arnoldus legationis pro tempore concionator.

37.

Comenius Hugoni Petri.

Amoteledami. 10 Oct. 1657.

(Archiv. Unit. Dep. Posnan VII. B.)

Gratia Dei multiplicetur super Vos in tempora usque aeterna:

Iterum ad Te venio, Venerabilis domine et Frater, non alicuius nomine, uti nuper Vetteri, aut paucorum aliquot, quos in spem Ecclesiarum apud nos (dabit Deus) Christo recolligendarum apud Vos foveri, postulare ausus eram. Jam totius e

Bohemia eiectae et per gentes vicinas disiectae Ecclesiae nostrae reliquiarum nomine venio; ut Te nostrum miserescat, ut opem feras. Intendo igitur audaciam postulandi: sed Tu cavebis intendere ad aures obturandum nervos. Plurium enim iuncti clamores plus possunt ad excitandum profundius dormientes (posse certe debent) quam unius. Clamate intensius, dixit ad Baalitas Elias, nam Deus Vester forte distinetur colloquio, et negotio aliquo aut itinere aut somno: at frustra erant illi, clamore ad idola, quibus non sunt ad videndum oculi, nec ad audiendum aures . . etc . . . directo. At nos clamamus ad Vos, qui Dei Vivi nomine rebus praesidetis, in iam iterum fortunato Orbe Vestro, Vivum ergo repraesentate DEVM, gemitus suorum audientem: clamantesque ad Vos etiam audite, ut vos iterum audiat Deus. Quid rei sit exponent hi Confratres mei, a dispersis e Silesia et Marchia huc ad me, et hinc ad Vos missi: quam voletis plene totum afflictissimae per Poloniam Ecclesiae Orthodoxae statum explicaturi. Afflictam dico Ecclesiam Polonicam non per bellicos tumultus tantum (quae res per se quidem funesta, tolerabilis tamen foret) sed per extremos Antichristi furores, et ad nos occasione ac praetextu belli penitus evertendum effusos conatus. Quam Antichristi contra Christum causam alibi quidem fraudibus potius ac dolis (etiam apud Vos) in Sabaudia vero et apud nos furiose actam, si a fundamento cognoscere libebit (quod opto ut de re tota iudicare liceat accuratius) fratres hi mei docere vos, vera historica narratione, poterunt.

Caeterum quia tanta est nostrorum, aliquot millenorum, ad incitas redactorum egestas et nuditas et vero Belgicae Ecclesiae ante hac (per hos elapsos 30 annos) aliquoties egestati nostrae, levamen tulerunt. Vestrae autem misericordiae bis iam pulsata ianua (anno 1633 et 1642), repulsam utrobique tulimus (ibi per inclementiam potentis tum rerum Archiepiscopi, nostros legatos a suis et Regiis auribus abigentis hic autem per exortum funestum inter Regem et Regnum bellum).

Ecce adsumus tertio feliciores (dabit Deus) futuri! cum neque Diotrephe iam aliquis (primatum inter omnes ambiens, et nec ipse fratres recipiens, nec alios recipere permittens, sed Ecclesia eiiciens) adsit, neque bella Vos domi distrahant ad pacis et concordiae studia reductis omnibus. Si ergo benignae fuerunt in Ecclesias Palatinas Ecclesiae Vestrae (permittente id,

qui humanas inde captabat laudes dando) quidni in nos etiam tandem in laudem Vestram, quae Dei erit? Vel illarum loco nunc, quae iam sedibus suis restitutae sunt gratia Dei, nos vi adhuc jactamur: et quidem in naves proiecti: permittente Deo, novi exilii vortices, periculosiores prioribus. Instare nos intermittebamur tot annis, molesti vobis esse veriti: iam ipsa extrema necessitas ad intermissa redire vestigia cogit. Ignoscite, egestatem nostram agnoscite subvenite!

Recordemini Vos et nos domo Dei primos fuisse, apud quos in mediis Papatus tenebris ante tria fere iam secula, Evangelicae veritatis reaccensa est lux: cuius per Waldenses ex Italia et Gallia ad Vos penetrantibus radiis scintillas primas excepit Wickleffus Vester, apud nos vero Hussus noster: unde demum in flammam ivit, reliquaque Europae Regna collustravit potens haec Evangelii lux.

Quos ergo Christus lucis suae participatione iam ab antiquo coniunxit, Antichristus vero flamma furoris sui aequae (tametsi non pari apud Vos atque apud nos successu) ussit, ut pariter communicare passionibus Christi, anne pariter communicare gaudia aequum erit? Succursum est a Vobis nuper sancto zelo, et memorabili ad omnem posteritatem exemplo, illis a quibus ante tria secula Lucis acceperatis scintillas, Waldensibus: an deserturi eos, qui a Vobis eiusdem Veritatis acceptas scintillas auxerant in flammam, eamque communicatum ibant aliis? Nempe tum ad Oppressores, ne iniusta saevitia vastare pergerent innocentes, interventione; tum liberali ope miseris, ad extremam nuditatem redactis, subventionem. Si causa similis est, similem in similia passos excitari compassionis effectum ipsa Vestra pia recte informata dictabit conscientia. Patere igitur(?) eam Tibi recte informari, Dilecte Domine (horae unius negotiolum erit) ut Tu queas aliis: inprimis illi, cui Te Deus Nathanem dedit, ut audio et gratulor. Vale in Domino et fave causae; non meae aut meorum, sed ipsius Christi, qui nostra in gente crucifigitur (in suis servis) denuo.

Amsterodami, 10 Octobris [16]57.

Reverendissimae Dominationis Tuae observantissimus
confrater et conservus J. C.

Inscribitur: Ad Dominum Hugonem Petri.

Seniores Unitatis Cromwello.

Vratislaviae. 20 Aug. 1657.

(Concept. Archiv. Unit. Dep. Posnan.)

Potentissime Magnae Britanniae Protector, Omnipotentis Dei dextera protegat Te adversus omnes suos et Tuos hostes! Serenissime Celsissimeque Domine!

Celebrata iam per Orbem universum, in defendenda adversus violentias Fide orthodoxa, sublevandisque ab Antichristo afflictis, etiam extra Orbis Vestri terminos existentibus Fidei consortibus, Pietas Tua, nos quoque Protestantium in Polonia Ecclesiarum reliquias Christi ob fidem Exules miseros hostili gladio et flamma eiectos et ad lamentabilem statum prorsus redactos, ad Serenissimam Celsitudinem Tuam confugia sumere coegit. Pars nostrum olim e Bohemia exilio tradita in Poloniam secesserat, nunc una cum iis qui sinu suo exceperant, furori novo Antichristi exponitur. Waldensium progenies sumus, iam inde ab Hussi temporibus tertium in seculum ab Antichristo afflictati nunc autem penitus attriti. Qui dum bis antehac fores misericordiae hoc in Orbe pulsantes, nil obtinuimus, tertia nunc vice supplices ad pedes Vestros provolvimur. Subveni Domine pro Christo miseris, Christi nomine oramus. Dic verbum Domine, et levabitur miseria nostra. Non deerunt misericordiae viscera in confratribus huius Vestri orbis, modo non desit misericors indultum Tuum. Audi nos! ut Te audiat Deus! Cuius providentiae Celsitudinem Tuam commendantes vivimus.

Seremissimae Celsitudinis Vestrae
devotissimi servi et ad Deum deprecatores
N. N. N.

Dabamus Vratislaviae 20. Aug. 1657.

Inscribitur: Serenissimo ac Celsissimo Principi ac Domino, Domino OLIVARIO, Dei gratia Angliae, Scotiae ac Hiberniae PROTECTORI, potentissimo Domino nostro Clementissimo etc.

Legati Unitatis Cromwello.

Londini. 9 Nov. 1657.

(Archiv. Unit. Dep. Posnan.)

Serenissime Celsissimeque Princeps, Magnae Britanniae
Auspicatissime Protector, Clementissime Domine!

Quo nomine sub Serenissimae Celsitudinis Vestrae alas confugiamus, loquentur publicae, quas hic manu humillima Serenissimae Mti Vestrae offerimus, litterae. Antichristi denuo in nos effusus furor sanctorum reliquias, quas adhuc e Bohemis aliisque nationibus Jesus Christus in Polonia habuit, novo exilio affectas miserrime depopulatus est. Multi e nobis, in quos fera barbaries incidit, flamma, ferro horrendum sublatis sunt, sanguisque martyrum copiose effusus est. At quos crudeli rabiei eripuit Deus, ultra 5000 Exulum supersunt, extorres, miseri, nudi et vero ad incitas redacti. Nullum istis, praeterquam ad Deum, et qui Dei loco excubias Ecclesiae agunt, superest refugium. Quos inter Serenissimam Celsitudinem Vestram tam excelso loco constitutam intuentes, ut his imprimis temporibus Ecclesiae periclitanti clementer succurrat: rogamus. Miserere nostri Serenissime Princeps dignare primum haec quae supplices TIBI offerimus legere et in tanta calamitate succurrere aliquo heroicae liberalitatis Tuae quod in alios exercuisti, specimine. Sive permittere, ut collecta pro tam miseris fiat, Maj. Tuae placuerit: sive eos alio pro sublimi assistentis Tibi Sapientiae coelestis dictamine sublevare modo fuerit visum. Nos orabimus etc. etc. etc.

Serenissimae Celsitudinis Vestrae
humillimi clientes et servi
N. N. N.

Datum 9. Nov. 1657. Londini.

Nic. Gertych Bythnero.

? 24 Febr. 1661.

(Archiv. Unit. Dep. Posnan.)

Salutem plurimam observantiamque filialem!
Mnie z serca kochany Dobrodzieju.

Najżałośniejsza, że niemogę mieć żadney pewney okazyi do przesłania listów do WM Dobrodzieja. O gdyby X. Comenski z nami chciał dzielić pieniędzy, które wydawa na posstę swoją Balbierską, lepiej byśmy tę obrocili na nasze possty, nizeli on: Ale coż czynić, tak zawsze bywało, że blażeństwa większe znajdowały promotie, nizeli potrzebne sprawy kościoła Bożego: Jam się owdzie z Parcie od WMściow wyrwał dla fury najętey, ale kiedybym był wiedział, żeście WM jescie tam mieli zostać nazajutrz cały dzień a Br. Swobockiemu towarzyszkę przydać, niebyłbym się oderwał od braci. Chwała Bogu, że tandem niespodzianie y prętko otrzymał to, co tymi laty daremnie szukał albo tyż nie szukał. Daj Boże, aby było dobrze między nymi, jać im tego z serca życzę. Ale boję się, że każde brzemię swoje poniesie ztąd. Wyprawilem dziś do Parcie Henricum Jamborovium (bo Cochlowius gotuje się na Academią) który ma swiadectwo dobre y nadzieja, że sufficet huic muneris, o czym prolixius do Jego Mosci P. pisarza Wieluńskiego. Valedictoriam miał contra otium svadens diligentiam in studiis, dobrze obstawał. X. superintendent, PP professorowie cum benedictione et votis dimiserunt. Dałem mu na drogę 1 Rth. bo przypomniał, że WM tyż dawał Turboniuszewi, furę najawszy. Niewiem, jeśli nad to co więcey się na mieyscu upomnie. O Wojtusie moi Rzeznici niemogli się dosięc wygadać, jaky to niecnota: jako strzelił w izbie, w komorze, kiedyśmy byli w dworze y jakie miewał przy stole discursy, aż już niechcieli chodzić do stołu in absentia nostra etc. etc. Jam to excuzował, żeby tego nam nie imputowano, że taka młodość etc. ale tym niecnotom co się prawie na złe udali. Deus ipsum convertat! Posyłam WMsci M. Dobrodz. różne listy, niektóre z Węger najzacniejszy od Veterina, który tyż tu pisał do starszych kościelnych czeskych: Transcriptu do nich po-

Possty nie mamy.

B. Swobodski.

Jambo-rowski.

Wojtus.

Veteryn.

syłają WMści cum salute officiosa: Żal mi że WM na tym masz czas strawić, jako rozumiem, że WMśc nie wszystkiego przeczytasz, bo y Prorok y Refutator nie bardzo mądrzy, lepsze X. Teknowe: otoli Chwała Bogu który poczyna tego bezbożnika już confundować: pisze mi Windisz, że go tyż urzędnik tamteczny pobił; aż leży y stonie: bo tak sobie przewodzi nad inszą bracią y nad szlachtą, którzy hactenus go mieli za Proroka aż sromota: P. Schaumius tyż przeraźliwy list napisał do X. Com: odwołując go od takowych blażeństw. Miał także Melisza przed sobą y cale go zconfundował, aż się tym excuzował, że on nigdy o snach swoich tyle nie trzymał, ale sam X. Comen: niektóre w Lesznie jesciel od niego usiyszawszy zawsze się ich upomniął, a on że mu ich tyż in confidentia communicował, nigdy tą intentią, żeby wyszły na świat, obiecał, że będzie ostrożniejszy etc. obaczmy, co będzie: Ale podobno powstanie inszy: P. Miranda: Ale szlubię mu to słowem cnotliwym, jak się co wyjawia takowego, nieostoj się w Brzegu: od P. Schaumiusza ja co mam, dowiem się gruntu: Tak dyabeł pracowity: X. Comen: ma wielkie obroty od Arianow, presertim od tego, który spisał Irenicum Irenicorum, co X. Com: refutował, zowią go: Cwikkerus. Christiernus. Zwikkerus ten contra Dominum Comen: wydał wielki tractat, ktorego znowu musi refutować. P. Patron jego zakazał mu tyż commercium literarum ob urgendos labores, jako pisze: daj Boże, ne ipsi sufficiat tempus na te nugas, żeby im musiał dać pokóy: ja Posyłam listeczek od X. Felina, także Prifer. od kogoż tam inszego, od Raph. Prufera, który jak trzeci, badaj nie czwarty pisze listeczek do WMści, ale dwa zginęły z moimi przez P. Mieleńską, o których pewnie wiem, ten mię uprasza o intercessią do WMści, żeby za radą, consensum y promotią WMści mógł się dostać do Groninga, aby tyż słuchał collegia albo professie P. R. Maraesiussa y kazania X. Martiniusa sławnego etc. jesliby to mogło być jednakym kosztem jako y we Franekerze, Śmiałbym się za nim przyczynić, ut agnoscatur eo magis Paternam benevolentiam WMści, jesliby jednak z większym kosztem, merito denegabitur ipsi, niech P. Bogu dziękuje, że hactenus to beneficium miał, którego nie wszyscy mieli. P. D. Arnold daje mu to testimonium, że pożytecznie bardzo ten czas tam strawił y tuś że z niego kościół Boży będzie miał pożytek. Życzy sobie, aby mógł mieć Gratiam eam, qua gaudent Fr. Fr. Onias et Chodow. W Anglij wielkie tu-

P. Schaumius i X. Comenski.

Miranda.

X. Comenski y Ariani.

Cwikkerus.

Prifer.

W Anglię tumulty

multus znowu były oprócz pirwszych, jako P. Schaum pisze. Daj Boże pokóy kościołowi swemu. W sobotę ante Septuages. kiedysmy jescie w Parcicach z rana mieli sessiā y wycher kilka wieheur. razy na okna uderzył, tu tyż był srogy wycher, ale w Nisze wielkie strachy były. O ósmy Chmura zaszła, że się ludzie na rynku niewidzieli, albo niepoznali ledwie, zatym wycher, który okenice drzwy porwał y na powietrze nosił, jedne drzwy aż za miasto, potym grzmoty błyskawice y piorony, że y spicę z wieży jedney zrzuciły y zapaleły; ludzie nie inaczej rozumieli, tylko że sądny dzień będzie. Że się cometa pokazała y pokazuje podobno jescie, z różnych ludzi y mieysc mamy confirmatiā, presertim że się zrana pokazała naprzód gwiazda bardzo jasna y przy niey barba albo miotła, niektórzy postrzegli, że na ostatku w miecz się obrociła illa cauda: ad orientem versus vel ab oriente. Pan Bog wie, co będzie? Ale to żałosniejsza, że nikt tego niechce baczyć, takie bezpieczeństwo, niedbalstwo w nabożeństwie etc. aż hańba etc. człowiek się tylko trapi. Boże bądź nam miłościw a daj nam wierne upamiętanie. Visitatia jeśli w Lesznie będzie y kiedy, rad bym wiedział, jeśli mam wiedzieć? Wszakże oczekiwam rozkazania WMści, jeśli impetravero dimissionem? niewiem, bo tu różne o mnie rozsiali wieści; tentabo tamen. Daj Boże, abys WM ze Swoimi przy dobrym zostawał pokoju, zdrowiu y powodzeniu, abys WM mógł jescie nobis et ecclesiis nostris pocieszenie preesse, alias actum erit de nobis, dalibóg, widzę to dobrze zwłaszcza jeśli za WMścię nie wprawia się znowu rzeczy w dobry rząd, co daj Panie Boże skutecznie. O Rejestry distributarum collectarum znowu X. Com: pisze, że się ich z Anglii upomynają niewiem co wtym może mieć za consideratię, życzyłbym jednak, kiedyby już wtym ich uspokoje, żeby się suspiciom y sinistris judiciis o nas zabiegać mogło, pisze o tym y Br. Pawel Hartman y dziwuje się, że się ostatka tam nie upomynamy, testando. Że Waldenses ex Sabaudia postaremu odbierają swoje kwartaly, ale zaraz rationes distributionis reddunt; niewadziłoby tentować przy odesłaniu Rejestrów: y luboć to aliquem nobis incutit pudorem, że mamy tak zebrać wszakże zborów naszych inaczej ratować nie będziemy mogli: bywało to y za czasów Apostolskich y u inszych, my nie jesteśmy pirwszymi: jeśli przykrości przy tym różne bywają, co czynić, żadnać dobra sprawa nie jest sine difficultatibus: będziemy tyż mogli tym

Cometa.

Bezpieczeństwo.

Visitacya w Lesznie.

Rejestra.

Collect ostatok.

bezpieczniej potym na X. Com: nastąpić, aby. on nam dał rachunek strony pozostałych w Amsterodamie: Poślalimy mu tyż tam Chartas blancas y niemało tego, gdyby in specie wiedzieć wiele, żeby się tyż mogło pytać jego, gdzie je obrócił? bo co wiedzieć, co jescie z nymi robi? Zgoła, trudna z tym człowiekiem sprawa, gdy się już na to resolvował wszystko pro abritrio suo czynić a to pod pretextem wielkey pobożności, gorliwości miłości sprawiedliwości etc. etc. Co P. Schaumiussowi odpiszę, pilnie będę notował y wypiszę WMsci M. Dobr. Już za tym Panu Bogu żem y Cały Dom WMsci oddawam od moich nisko pozdrawiam y zostawam WMsci. Dobrod. Memu Addictissimus N. G.

Dab. 1661. 24. Febr.

Inscribitur: Herrn Herrn Johanni Bithnero Hochgehorten
Grossgünstigen Herrn Vater.

41.

Ex literis Comenii Gertychio.

Cum notis Gertychii.

Amsterodami. 27 Sept. 1661.

(Archiv. Unit. Dep. Posnan.: Register über
die Gesangbücher.)

Extract ex liter. H. Joh. Amos Comenii, geschrieben den
27. Sept. Anno 1661.

Insunt (enim in fasce) Cantionalia

Compacta 20
Incompacta 40

De quibus trades aliis juxta consignationem, quam Kopydlansky secum habet. Remanebunt in potestate tua cantionalia fere 50 et inter haec inaurata quatuor vor etliche furstl. Personen etc. Dividantur illa gratis inter deum et nos amantes, si placet uno nobiscum ore laudare deum.

Item 6 Sept. 1661: Cantionalis taxa non excedet medium imperialem, nisi propter vecturam et vectigalia aliquid accesserit. Tibi assignavi 50 distribuenda per Silesiam arbitatu tuo pro augendo favore etc.

NB. Von diesen hatte H. Comen. welche assigniret gewissen Personen in Ober Schlesien und Mären, dass mir nicht mehr zukommen alsz 43 Cantional:

B. Kopydlansky hatte zu Bresslau den Kasten eröffnet.

Empfang der Gesangbücher.

	Gebunden.	Ungebunden.
Anno 1661 den 12 November.		
Erstlich 4 Cantional verguldet	?	
Zum andern: 11 (ant: geb: in weiss Pergament)	11	—
Zum dritten: 28 Cantion: ungebunden (NB. Darbey waren auch 68 Exempl. der uhralten Religion, wovon der Joh. Theopilus Kopydlansky in die 50 Exempl. mit sich in Oberschlesien Mä- ren Ungern genommen. Hernach habe derselben durch den Tobiam Hiram wiederumb den Leuten umb Fulnek, die derer begehret, geschicket.	—	28
Anno 1662 den 9 Junii holete ich aber- malss von Bresslau ab einen Packet Bücher, so H. Comen: uber Leiptzig herein geschickt: darinnen unter an- dern zu meinen Händen waren 100 Exempl.: Cant.	—	100
Das Paket war sehr durchnässet, zer- rieben, viel Schaden geschehen.		
30. Junii 1663 brachte fr. Sam. Junius	—	100

(Epistolas sub nn. 36—41 cum manuscripto contulit

Dr. Prümers.)

Comenius Domino de Wěžnik.

Amsterdami. 1663.

(Ms. Biblioth. Palatinae Vindobonensis.)

Službu powolnau wskazují Urozený Pane Pane etc.

Neumím powěditi, jak mně potěšené bylo od milé ruky WMsti ohlášení spatřiti a nejen o způsobu WMsti strany zdraví wlasního a domácích milých, srozuměti, ale také y o umyslu strany dostání se do míst těchto, kdežby ještě jednau shledání býti mohlo w životě tomto, z nehož ja se stroje, břemena skládám, a k věčné cestě se strojím. Nebo přechkaw již 72 let v tom bidném zdejším putování nemohu než umdléwati a po odpočinutí toužiti. Ale za tu milost ještě P. Boha prosým, aby mi twar WMti spatřiti dal: a ponewáždž P. B. mysl WMti k tomu kloní, projeti se a mezy jinými přátely mne také Starce, (starého slauhu domu swého) nawštíwiti, budu se dnem nocí za to modliti, aby tomu P. B. požehnal. a jakž mi nyní tau novinau okráti dal, tak y dále posytil, a WMst také u umysle potwrdil, a w cestě ode všech zlých příhod zachowal: a daufám jeho milosti že zachová! Ale když ráčíte dokládati, zachowáli P. B. před tureckau wálkau, že ta paut bude: nato odpowidám, že čím wíc strachu jest, a snád bude, tím wíc pospíšiti bude. Tak mnoho na tom záleží, že w prawdě se tuto říci může, Periculum in mora. A protož na nic nečekajíc, hned se na cestu dáti nejlépe, přímo k Hamburku: kdež se zastawíc u Liberta Waltera kupce od něho zpráv přijiti kde se zde ptáti po P. Lorentzowi de Geer u nehož já bydlím. A pakli přímo sem u P. Blaw doptati se snadno. Nu požehnejž tomu Nejvyšší pro hojné z obojí strany potěšení, kteréž tu WMti čeká, nad nádeji snád. Co koli pak w srdci WMti usauzeno bude, líbili se psáničkem ještě náwešti dáti, dobře: pakli famam sui adventu suo praevenire, ještě lépe. Báh sám řed všecko. Amen.

Starý WMti slauha
J. Kom.

Ráčiteli miti známost se P. Bernartem Vozýnem? Taki sem se strojí, psal mi: co kdyby spolu? On cest powědom, dobřeby.

(Contulit cum manuscripto editor.)

Bythner Comenio.

Vratislaviae. 25. Jun. 1668.

(Archiv. Unit. Dep. Posnan.)

Diurni silentii mei rationes recensere supervacaneum esse censeo. Sufficiat scire non a temeritate aliqua aut negligentia vel socordia illud profectum. Nunc ut tandem ruptis illius repagulis te litterario hoc affectu alloquar, exigunt id a me partim veteris amicitiae nec non fraternitatis nostrae nexus jura, partim rumor de tua ex celeberrimo illo emporio aliorum commigratione. Sic enim accepimus, te in animo proposuisse, deserta Amsterodamo, quae te hactenus per aliquot annos habuit, alibi Lares velle figere. Quare necessario te compellendum putavi atque rogandum, ut priusquam urbi illi et generoso ac magnifico domino patrono valedixeris, prestare digneris, ut id quod reliquum est collectarum penes generosum dominum patronum, nobis quamprimum transmittatur. Quo nomine etiam ipse generosus dominus patronus peculiari a me salutatur epistolio. Hoc tanto ardentius urgeo, quanto magis metuimus aliquam in nostra republica mutationem. Serenissimus siquidem noster, novo et hucusque in Polonia inaudito exemplo, diadema et sceptrum regium proximis in comitiis brevi deo volente celebrandis ultro proposuit deponere et in manus reipublicae tradere. Quid inde sequatur, deus ipse optime novit: Nos tamen metuimus ne aliqua, quod deus avertat, mutatio. Proinde in omnem eventum et casum, ut simus instructi et parati, prudentia ipsa suadet. Cui rei, cum maxime inservire soleat nervus, si qui tum praesto esse potest, ideo te oratum et exoratum velim, efficias, ut id, quantumcumque apud vos superest aeris illius, nobis in subsidium a sanctis illis ecclesiis collati, ad nos via solita perveniat. His me meaque officia pristino illi ac fraterno favori commendata esse cupio. Datum Vratislaviae.

Copia listu do x. Comenskíego
ze Vroctavia 25. Junii 1668.

Bythner Comenio.

(Vratislaviae?) 8 mart. 1669.

(Archiv. Unit. Dep. Posnan.)

Unus et alter elapsus est annus, ex quo nullas a te habui litteras. Quod me hactenus scire voluisti, id r. d. Gertichio perscipsisti, per quem illud me discere oportuit. Heri demum, quod felix faustumque sit, litteras tua manu exaratas accepi. In quibus volupe fuit, tuam manum videre et in illa legere, te vivere et prospera frui valetudine. Quod ipsum tanto fuit gratius, quanto tristius a tuo genero nuper nobis allatum nuncium, te in Decembri lethaliter plane decubuisse. Gratum insuper illud, litteras meas in Januario datas te initio Februarii recte accepisse et duplici meae petitioni ex asse respondisse, nempe te paratum esse et H. Cassium ad conrectoratum Lesnensem et certum numerum exemplarium cancionalis Germanici ecclesiis Leschnensi et Lassocinensi mittere. Omnia ista a singulari tuo erga nos affectu et favore profecta nullius dubito ideoque tot argumenta ejusdem in litteris tuis numero, cupiens te nos amantem redamare, nobis faventem reciproco favore et officiis faventorem reddere et demereri. Cancionalia et alios tractus illis adjunctos abs te missos jam habemus proque illis iterato gratias agimus. Sed cancionalium quinquaginta solummodo integra reperimus, in caeteris psalterium deest. Pecunia a generosis et magnificis dominis de Geer transmissa adhuc apud dominos Schmetavos intacta manet. Propter vias lutulentas ac ineptas nondum licuit Vratislaviam excurrere: sed fiet id, uti spero, brevi ad proximas sc[ilicet] deo volente nundinas. Quod ubi contigerit, dabo operam, ut inde apocham, quae a nobis requiritur, mittam. Fr[atrem] Cassium quod concernit, desideratissimus et exoptatissimus adventus illius nobis fuisset, si eo ante aliquot hebdomades gaudere licuisset: verum nunc temporis, quando necessitate sic urgente, qua praesentissima opus medicina fuit, rebus scholae hujus plane pessumeuntibus, praeterito Januario tres nostrum, ego sc[ilicet] fr[atrem] Hartmannus et fr[atrem] Gülichius operas istas et labores scholasticos suscepimus eosque inter nos partiti sumus, minus necessaria nobis praesentia illius esset. Non enim jam

possumus absque nota levitatis, absque laesione et offensione nobilitatis, absque denique obtreptione et vellicatione malevolorum, inprimis adversariorum nostrorum provinciam semel susceptam deserere et labores, quos recens ad modum subiiimus, deponere. Quare ignoscet tu, ignoscet et fr[atrem] Cassius, quod nullas hac vice a nobis videatis vocatorias. Gratias interim quantas maximas, ego concipere possum, ago et tibi, qui tam facilem in mittendo ad nos isto fratre te exhibuisti, et fratri, qui tam promptum et paratum ad suscipiendum hoc munus scholasticum se declaravit, utrumque dei ter opt. max. protectioni vovendo, 8. Martii 1669.

Generoso ac magnifico domino patrono officia mea humillima defero.

H. Cassium amice et fraterne saluto.

R. dn. Hartmannus te tuosque officiose salutatur, fr. Cassium resalutat.

Copia listi do X. Comenskiego A^o 1669. 8. Martii.

(Epistolas sub nn. 43, 44 contulit cum manuscripto Dr. Prümers.)

Bythner Comenio.

1669, 1670.

(Archiv. Unit. Dep. Posnan.)

Gratiam et pacem! admodum reverende vir, frater in Christo et collega honorande!

Post diuturnum silentium meum paucis Te compello. Qvī valeas? qvid agas? qvidve inter Te et D. Maresium porro actum? iamne finis eristicis illis vestris nec non scandalosis scriptis? Id ex te cognoscere cupio. Utinam nunquam ad hoc erisma inter Vos ventum fuisset! Sed quia ventum, ut placide et decenter illud sopiatur ac componatur, utrique vestrum ex animo voveo atque a Deo T. O. M. precor. Unum atque alterum exemplar mutuae scriptionis Vestrae habeo. Tuam „Continuationem Admonitionis Fraternalae“ ut integram habere possim, rogo. Atque haec est una causa scriptionis meae modernae. Altera est gravior. Rdus collega noster Dn. Gertichius, non ita

pridem igni sacro correptus, leto proximus erat. Aliquantisper pristinae valetudini restitutus, ad secunda accessit vota cum filia consulis Libnensis. Mox, etsi adhuc aeger, Bregam in locum piae memoriae Domini Birmanni superintendentis vocatus, Episcopus itaque ecclesiarum ducatus Brigensis factus, an poterit etiam ecclesiis nostris, me e vivis sublato, superattendere? Mihi videtur hoc adynaton. Quid igitur? manendumme mihi soli et expectandum, donec in me deficiat ac desinat legitima, hactenus non interrupta antistitum Unitatis successio, an vero alius me superstite ordinandus?¹⁾ Hic iudicium consiliumque Tuum desidero ac fraterne requiro. Qvod si annuis, ut ordinetur, quem censeas eligendum ac ordinandum, mentem quoque Tuam simul aperi. Accedit tertia causa scriptionem hanc non levius urgens. Fratris P. Hartmanni opera ecclesiae nostrae indigent. Indigemus nos quoque ipsi. Ut ipsum ex Anglia revoces et ad nos quantocyus mittas, illud est, quod ab Te magnopere peto et contendo. Vale, dilecte mihi frater et collega honorande, et ad has meas sine ulla dilatione ac procrastinatione quaeso responde. Elsnerus natus minor in Anglia aut Scotia an adhuc vivat? scire cupimus. Inquirat frater Hartmannus et significet illi patriam ipsum desiderare. Haberet hic quod agat cum suo et ecclesiae emolumento.

(Contulit cum manuscripto Dr. G. Friedrich.)

46.

Hesenthaler Boineburgio.

Stuttgartiae. 1670.

(Struve Acta Literaria p. 25.)

Magnus Hesenthalerus ad Boineburgium. Stuttgartiae MDCLXX.

Scripta Comeniana.

Hiatus est in Comenianis, quia schedae illae non ad vendendum, sed ad exploranda doctorum iudicia et communicandum prodire. Autor nunc totam consultatorii Operis faciem mutare et contrahere decrevit, quod mox subiuncta verba ex eius literis mense Septembri ad me datis excerpta, ut et

1) In margine adscriptum: „Non datur ad Musas“.

quid ab ipso praeterea proximis forte nundinis erudito orbi sit expectandum, abunde docebunt. Ita vero scribit: „Quantum ad me, scias me cum omnibus meis festinare ad finem, sperareque a coelesti auxilio non poenitendum successum in luci adornando Anti Maresio, Christianismo reconciliabili, Pansophiaque sic in Systema unum redigenda, ut totum Panbuleuticum propositum, quicquid scilicet 7. distinctis Libris publicae considerationi exponere volumus, unus Pansophiae liber exhibeat brevius et expeditius, ac tot distractis partibus. Dabo omnem operam, ut ad paschales nundinas universa illa prostent“. Haec ille. Cartesii iudicium, quod in epistolis eius de Comenii Pansophia extare monuisti, legisse me olim memini, sed quia illae nunc ad manus non sunt, vix satis recordor. Illud interim scio de solo Pansophiae prodromo, qui vivente illo non auctoris, sed Hartlibii apud Londinensis voluntate in lucem prodierat, eundem iudicare potuisse, cum posterioris huius destinationis a priori certe diversissimae Cartesius ad obitum usque fuerit ignarus, utpote tunc nondum extantis. Caeterum nec erga scriptorem dissimulo, etiam per hanc nouissimam editionem, ac per illam priorem mihi non satisfieri, nisi tertiae curae exactiores accedant. Quod vero Comenius Philosophiae naturalis Cartesianae principia mechanico experimento in auxilium vocato iam undecim ante annos refellere sit aggressus, cum Te harum rerum nihil fugiat, forte novisti.

47.

Hesenthaler Boyneburgio.

Stuttgartiae. 1671.

(Struve Acta Literaria p. 26.)

Idem ad eund. A. MDCLXXI De Jo. de Labadie.

Heruordiensis Labadie in Camera Spirensi litem intente, cui titulus, Heruord contra Quackeros, ex Dn. Mauritio intellexi. Maresiorum FF. vitae Labadianae, si tuas recte percepi, descriptio, quam nondum legi, si paternam Comenio intentatam acerbitatem aemulatur, vix a calumnia se liberabit.

Hesenthaler Boyneburgio.

Stuttgardiae. 1671.

(Struve Acta Literaria p. 27.)

Cippus Bernhardo Saxonum heroi Parisiis erectus, epistolae Forstnerianae. Comeniana. Portneri panegyrici.

Cippus gloriosissimo Saxonum duci Bernhardo Parisiis olim erectus, nusquam inter chartas meas comparet. Si tamen ad Neostadiensem Bibliothecam excursionem fecero propter operis raritatem (nam aes, cui figurae fuerant incisae, paucis exemplaribus excusis, in frusta dissilierat) potiora designabo et transmittam, si chartam ipsam cum figuris, qua de re haud penitus despero, ut coram videre tibi liceat, non potero a Principis indultu obtinere. Quae nunc mitto, est primum Epistola Forstneriana¹⁾ de statu Religionis ad Portnerum scripta, cuius aliud apographum possideo, ut ad me istud exemplar haud opus sit remisisse. Typis excusa sunt plurima, quae lectu non penitus ingrata Tibi, Domine, mihi audeo polliceri. Liber compactus Comeniana quaedam continet fortassis nondum visa. Addidi tres dissertationes, quarum prima eiusdem cum Forstneri epistola argumenti sed largius tractati, vota et spes senis optimi propius docebit. Reliquae duae, quarum haec de legitima Ministrorum Evangelii missione, ista de apparatu suarum partium ad Colloquium Thoruniense non spernenda utrobique repraesentat, quas nuperrime post mortem Patris, a filio Daniele Comenio accepi. Iudicio de regula credendi, quod Pater olim adversus Valerianum Magnum, tectus Ulrici Neufeldii nomine scripserat, nunc in Batauis, praefixo nomine genuino, ad prelum nuper revocato, velut prodromus et appendix accesserant hae dissertationes, postea tamen, Libro licet publicato iussae sunt abesse. Consilium quippe fuit auctori, omnia irenica, quorum scripsit plurima, iunctim edere: quod mors eius nunc interuertit.

1) Forstnerus Ephemerides ab. 2. Oct. 1657. ad Ann.

Atque hinc vix credo lucem aliquando publicam esse subitura. Portneri Pannoniam debellatam, itemque Panegyricum Leopoldi Caesaris anniversarium XII. legi, sed proprium non habes, alioquin transmissurus. Tricesimum quoque Caesaris nostri natalem eodem calamo celebratum, proximis diebus expecto. Quod si eadem, qua in prioribus duobus, utitur libertate dicendi, periculum illi a Gallis impendisse propterea non amplius mirabor.

Hesenthaler Leibnitio.

Stuttgardiae. 1671.

(Struve Acta Literaria p. 31.)

Abulfedae opus Geographiae Arabicum.

Quae de¹⁾ Abylfedae Arabico cum versione tumultuaria Latina, manu Wilhelmi Schickardi duobus voluminibus in quarto (ut vocant) elegantissime descripto tecum contuli, ne nunc quidem revoco. Scribe Lutetiam, Virum illum in his studiis peritissimum optimis exemplaribus in Austria, Batavia et Britannia, per commercium cum viris doctissimis literarum, dum hoc opus concinnaret, esse usum: unde operis perfectio poterit aestimari. Quapropter si Regia Bibliotheca eum Librum, qui ad me spectat, suum facere voluerit, post honesti pretii persolutionem eundem exhibebo, vel cautione interposita me indemnem fore, quo iussus fuero, transmittere sum paratus. Multum olim per Salmasium Sueciae Regina obtulerat, sed illo tempore (viderat eum Vir iste antea) liber haberi haud poterat, cum ipse in Suecia versaretur.

1) Nota Struwii: Abilphedeam Principem Cosmographum (inter Arabos) vocare non dubitat Postellus in praefatione Cosmographiae suae ad Caesarem Ferdinandum. Etc.

Hesenthaler Leibnitio.

Stuttgardiae. 1671.

(Struve Acta Literaria p. 33.)

De eodem Manuscripto, quod Bibliothecae regiae per Leibnitium offert Hesenthalerus.

Quae Ferrandus de Abulfeda Schickardiano scripsit, ut tuae testabantur, mihi non displicent, modo idoneus Autori grauissimo editor obtingat, Schickardi curis geographicis, observationibus et commentationibus, item indicibus egregiis plurimum illustrato. Novisse illum ante omnia cupio, ut mihi constet, in cuius possessionem debeat transire. Cl. Salmasius, qui alterum eius volumen, me monstrante, avidus lustravit, Reginae Suecorum, ad quam tunc itabat vocatus, magno aere redimendum in Batauis mihi ferme persuaserat; dissuadebat Golius, egoque deinceps, ob paulo post distractam Reginae Bibliothecam secundum volumen abfuisse, negotio sic impedito, haud vulgariter sum gavisus. Ambiebant illud utrumque postea Oxonienses, ipsaque Caesaris Bibliotheca Vindobonensis. Sed nolim dimittere nisi de secutura editione certus. Nec muto nunc legem, quae haec erit, si etiam complacuerit illi, qui hanc operam suscipiet; ut post factam publicationem exemplaria quaedam minimum septem, pro Schickardis patruelibus, priuignis meis, sine onere ad me liberaliter transmittantur. Nunc autem illud geminum Manuscriptum, cum minutiore volumine, quod indicem pleniorum complectitur, et aliquot Tabulas Genealogicas et Geographicas, ab eadem manu tersissime post collationem optimorum exemplarium, exarata omnia, una cum versione tumultuaria latina, non quidem pretio nummario, tametsi multum aeris hunc propter librum ego exposuerim, sed tribus hisce libris in Gallia publicatis, a me patiar redimi ac impetrari! Nempe si 1) Corpus Historiae Byzantinae nouissimum 2) Gassendi Opera omnia 3) tandemque Opus Regium biblicum ad pensandam vicem prius recepero. Aequiualens a Blauio Amstelodami acceperissem, nisi Golius editionem pollicitus, spe nostra citius rebus humanis excessisset. Utraque haec lex si placuerit, impletaque fuerit ultima,

meus illi Abylfeda, qui et libros sed compactos, et formulam contractus ratam exhibebit, sine mora reddetur. Hactenus sane horum studiorum periti ex variss Europae partibus saepiculae huc ventitarunt, ad hunc thesaurum, ut ipsi plerumque osculabundi vocabant, propius inspiciendum; sed nunquam tamen, quamuis creberrime rogatus, descriptionem scilicet metuens, induci potueram, ut in commodationem exemplaris alio transferendi consentirem, quod neque hic, neque alibi, me praesente, a doctis perlustrari prohibebam. Quae Schickardus ipse utriusque voluminis clausulae adscripsit, ita habent.

In Volumine grandiori.

Ego denique Wilhelmus Schickart Professor Hebraeus Tubingae, absolvi descriptionem hanc, et simul tumultuariam versionem, die 6, mensis Octobris, Anno Christi 1631. caeptum illa aetate, ac mense Julio propter turbas bellicas diu interruptam; infinitis quoque occupationibus extraordinariis, ut Professionis et Senatus negotia hoc tempore crebriora taceam, quotidie impeditam etc. Laus deo Opt. max. qui valetudinem hucusque prorogavit. etc.

In Volumine altero extat.

Absolvi hunc alterum Tomum (ordine quidem auctoris priorem, sed meo instituto et describendi commoditate posteriorem) die 21. Febr. A. 1632. Superiori Ianuaris coeptum, Tubingae, Ego Wilhelmus Schickart, Professor Hebraeus et Astronomus.

Laus Deo Trinuni, Patri Saluatoris nostri Jesu Christi, cum Spiritu S. in secula! Confusio autem et ignominia Pseudoprophetae Muhammedi, quem hi miseri homines execranda superstitione colunt etc.

Ita sunt, nisi fallor, satis lucida, quae Tibi Vir Amplissime et exquirere lubuit, et, uti largiter polliceris, transcribere lubebit. Poteram equidem, quod multi suadebant, tumultuariam versionem latinam pridem luci dedisse, sed frustillatim lacerare auctorem nobilissimum nolebam, nec Arabismi noti-

tiam, Schickardianae parem ullus apud nos, qui totius operis editionem dirigere posset, audebit polliceri. Quanti vero Peirescius, longe illustrissimus talium censor, hunc Viri laborem aestimauerit, eius ad Schickardum literae, quas habeo satis superque testantur.

51.

Hesenthalerus Leibnitio.

Stuttgardiae. 1671.

(Struve Acta Literaria p. 37.)

De eodem argumento.

Nunc ad negotium accedo Abylfedanum, pro cuius cura iteratas tibi gratias ago. Non opus est tantos Viros, quales sunt Illustris Carcanius et Grauellus in subsidium fideiussionis vocare. Nam ut primum compacti libri illi, quos requisivi et Francofurtum usque mittere Cl. Ferrandus pollicetur, isthuc appulerint, mihique constiterit, cum iisdem ut et syngrapha eius (honorificam Schickardiani laboris mentionem atque simul Abylfedae huius, postquam ab ipso typis regiis editus fuerit, oblato duodecim exemplarium transmissionem luculenter spondente) ego Manuscripta illa Schickardiana fide optima permutabo: additis aliquot lineis, quibus factum, quo noster hic Abylfeda usus est, breuiter explicabo. Quia verum Cl. Ferrandus plura videtur exigere, quam ego possideo, ideoque nec promittere potui nec potero praestare, nolim hoc cuiquam esse fraudi. Duo enim illa tantum habeo volumina in quarto totum Abylfedam continentia, quemadmodum Wilh. Schickardus cum ex codice Caesareo descripsit, cum aliis aliquot exemplaribus quorum unum Golius e Batauis, duo Bainbrigdus e Britannis, unum Besoldus in ipsa tunc Tubinga suppeditauerant, diligenter contulit, tumultuariam versionem (sic ipse appellat) latinam adiecit, sed Manuscripta omnia suis Dominis restituit, sibi suum sic paratum nitideque scriptum exemplar observationibus et commentationibus, in ipsa nempe tumultuaria versione margini adscriptis notatum seruauit, Atque hoc ipsum deinceps W. Schi-

chardo, turbis bellicis, quo minus ederet, impedito, postea anno 1635. denato, per haeredem eius, fratrem Germanum, Lucam Schickardum, Serenissimi Principis mei Consiliarium, antequam ei in coniugio succederem, ad me peruenit. Addidit tamen is repertum a se Indicem Abylfedae in forma minori, ut et Schedas quasdam sed paucas, Geographicas et Genealogicas, illustrando Abylfedae a fratre pariter conscriptas, quas et ego lubens superaddam. Alia huc facientia non possideo, sed ista tamen iudicio eorum, qui talia callent, huiusmodi sunt, ut pretium istud, quod postulauit, librarium, neutiquam videri queat magnum. Superest hoc unum, Vir Amplissime, si preces meas admittis, ut ad Cl. Ferrandum ista haud grauatim perscribas, addasque, si conditiones placuerint, ut id ante huius anni exitum mihi liceat rescire. Nam amici ex Anglia his plura per Ritschelium offerentes, acceptabili admodum contractu redimere ac edere cupiunt: quibus exposui quid in Galliam per te scripserim, unde recedere nefas ducam, si leges dictae locum repperint. Nisi ergo negotium hoc mense decembri huius anni cum Cl. Ferrando penitus fuerit confectum, non amplius censeo me oblatis teneri; quamquam permutatio ipsa forte, si sic videatur, re confecta, vernas ad nundinas Francofurtenses queat differri.

52.

Hesenthalerus Leibnitio.

Stuttgardiae. 1671.

(Struve Acta Literaria p. 40.)

De Mentzeri Controuersiis.

Cum redux domum essem factus, Mentzerus Darmstadiensis iam discesserat. Sed audiui a rerum gnaris, illum super eo argumento (nempe de conciliandis Augustanae Confessionis inter se dissidentibus Theologis aut Academicis) quaedam proposuisse; de quibus ab Academicis Professoribus Tubingensibus in chartam, quae ex re videbuntur, coniecta Stutgardianis Consistorialibus iudicanda patefient: ad quae deinceps respondebitur, quid sperandum sit aut desperandum.

Interim ipsemet interpres officiose rogavit, ut argumenta omnia, quae Thummius olim pro sua contra Patrem Mentzerum sententia vehementius urserat, tam longa et utrinque imperata post silentia, placide repetantur, sibiue transmittantur, ad quae pari placiditate se responsurum condixit. Quo successu, paulo post patescet, idque ubi cognouero, te neutiquam celabo. Sed ne haec epistola prorsus sit absque symbolo, en dispositionem physices Schickardianae, quam lectam aut descriptam, ubi reliqua redibunt, haud illubenter coniungas. Habeo doctrinam naturalem geminam a Viro inter nostrates doctissimo scriptam, quarum altera creationis historiam Mosaicam sequitur, altera hanc delegit methodum, quam sensus et ratio subministrant, susque deque habitis praeiudiciis sectarum philosophicarum aut theologicarum; unde magnam his studiis frugem accedere posse sperabo. Ultima voluntate auctoris possidere ac publicare iussus sum, id quod priusquam fiat, tuum vellem iudicium de illo labore in antecessum audire.

53.

Hesenthalerus Leibnitio.

Stuttgardiae. 1671.

(Struve Acta Literaria p. 41.)

De Hartmanni Ritschelii contemplationibus metaphysicis.

Negotium de Hartmanni Ritschelii contemplationibus metaphysicis mihi impositum propemodum dedi confectum, Autor quippe non tantum literas ad me dedit, quibus desiderio nostro de recudendis contemplationibus benigniter annuit, sed ipsum quoque librum passim emendatum et auctum, fasciculo iam apud mercatores Amstelodami haerente, una cum aliis ad me destinavit.

54.

Hesenthalerus Leibnitio.

Stuttgardiae. August 1671.

(Struve Acta Literaria p. 42.)

Mense August.

De scriptis Ritschelianis, eius transitione ad ecclesiam Anglicanam Puritanorum.

Promiseram, si recte memini, me Ritschelianas quasdam chartas, ut primum accepero, tuo conspectui stitutum, sed quia fasciculus nondum aduenit, curas secundas auctoris in Metaphysicum libellum, Diatriben de fide catholica eiusdem scriptoris ut et Exercitationes sacras nondum editas illius continens, promissis stare nondum possum, id ipsum quod debeo subinde praestiturus. Interim de argumento illarum Exercitationum sacrarum hoc habeto, ad me mitti hac potissimum occasione, quod ante triennium, ut amici veteres solent, paulo liberius ad ipsum scripsissem, me rationes non nosse quibus adductus fuerit, ab Augustana Confessione ad Ecclesiam Anglicanam transeundi. Respondit tunc, se nec a veteri sententia recessisse, neque id a se unquam fuisse desideratum. Ad presbyterii quippe gradum euectos non decretis Dordracenae Synodi, (quae in Anglia multum exagitantur) subscribere, sed triginta nouem Ecclesiae Anglicanae Articulis sub primordia Elisabethani regiminis maturo iudicio compositis, assensum praebuisse. Schismaticos autem (ita vocat eos qui non sunt Episcopi) Anglos multa statuere, quae illinc abludant. Hinc se multam aberrationem, etiam Dorschei, aliorumque in Germania Theologorum Principum, in refutationibus eorum pridem deprehendisse, qui non ex Episcoporum, sed ex aduersariorum scriptis, sententiam eorum veram pleubique peruertentibus, refellere sint parum feliciter aggressi. Ut ergo mihi scrupulum animo eximeret, collegisse se ait ex curis Theologicis praedictas Exercitationes, hunc in finem ad me destinatas, ut exinde sententiam illius nihil mutatam promptius esset iudicare. Agunt autem illae, XXII. numero, praecipue de libertate humana, deque actibus tam internis quam externis sine transeuntibus, atque de gratia

supernaturali, quibus vera libertatis natura asseritur, prae-
scientiae futurorum et decretorum diuinorum ratio explicatur,
quaestiones de concursu Dei tam ad malum quam ad bonum
examine subiiciuntur, et gratiae supernaturalis natura adstrui-
tur etc. Non ambigo certe, quia Theologiae naturalis et reve-
latae consensum ubique neget, haud indignum fore lectione
laborem, quem luci exponere apud nos, si velim, mihi permisit.
Multos reformationum et in Britannis degentium atque hodie
superstitum illic se ait refellere, imprimis Rhetorfortium,
cuius libros etiam Tubingenses nostri haud ita pridem impu-
gnare sunt aggressi, Christiana vero Ethica ad cuius
scriptionem illum extimulaui, propius adhuc meis desideriis
sperabo satisfacturum.

APPENDIX.

1.

Acta Synodi Lesnensis.

die 27 Februarii 1635.

(Gindely Dekrety etc. p. 282 ss.)

Leta 1635. Febr. 27.

Shromaždili se B. starší polští do Lešna, kdež na ráno
(ve středu suchou po modlitbách) ku pracím přistoupno. A
nejprv 1. relací učiněna od Bratří z Vlodavy vrátilých, i psaná
odevzdaná zpráva pro pamět tuto položena v ta slova:

Anno 1634 den sv Matouše (21. Sept.) dostavše se k gene-
rální convokaci do Vlodavy my z Veliké Polsky vyslaní (B. Mar-
tin Orminius, B. Jan Rybinský, B. Pavel Orlič a B. Jan Bitner;
též jménem českých zborů B. Jan Komenský, B. Adam Hart-
man) našli jsme tam již vyslané z Litvy K. Ondřeje Dobřen-
ského, superattendentu vilenského a novogrodského, K. Miku-
láše Vysockého, superattendentu podlaského. K. Baltazara La-
benského, conseniora vilenského. K. Samuele Minvida, též z
Malé Polsky, K. Tomaše Weñgerského supperattendentu se
všechněmi pěti dioecesi jeho seniory aneb aspoň jejich conse-
niory i kněžími některými; též některé z panstva k témuž je-
dnání od synodu dožádené.

My z Veliké Polsky žádného s sebou neměvše, dodali jsme
od starších listu panu Janovi Potockému, podkomoří Hališskému,
aby jmenem našich z Velké Polsky patronů tam s námi stál,
což on k sobě přijal i s panem Křištofem, bratrem svým.

22. Septb. (v pátek suchý) držána před kázáním w zámku (kdež jsme v nepřítomnosti J. M. pana vojvody i hospodu i stůl měli) sessie privátní samých teologů a uvažováno, jakýmby pořádkem práce začaty a vedeny býti měly. Kdež podle dané occasi B. Jan Komenský salutací jmenem starších českých a moravských ohlásil, s oznámením (podle dané instrukcí) příčin, proč i my žádáme v té conformitátě obsažení býti i okolo toho jestliže se jim vidí, pracovati pomáhati. Načež laskavě povědino něco od superattendanta malopolského, ale obsírněji od superattendantu vilenského, že o tom dobře vědí, že velkopolská Bratři s českými jedno tělo jsou, kteréž aby se trhati mělo, že oni příčiny dávati nemíní, alebrž společně v lásce bratrské se obnoviti. A když jsme podávali způsobu aby každá strana z těch tří provincií obzvláštní sedění měla, nechtěli povolit, než abychom pořádkem, jak kdo pokom stupeň povolání má, sedíce spolu pracovali a věřili, že duch svatý všechněm sebe vyzývajícím přítomen bude. To však ohraženo, aby na čem by se dvě strany snesly, třetí k tomu přistoupiti povinna byla.

Na to sme do kostela šli a K. Jan Gribořský (senior lubelský, stařec) učinil kázání na žalm 133: tj jak jest milo atd. [a] půst vyhlásil.

Po kázání superattendant malopolský (požádav pánů patronů aby zůstali, jiných pak aby ustoupili, když se kostel zavřel a rozsazení se stalo) oznamiv v příčinách přítomného z tak rozličných dalekých míst sjezdu, poděkoval pánu Bohu za šťastné nás shromáždění a připomenuv, co a pokud v Orli pracováno a co pozůstává, prosil, poněvadž on tam praesidoval aby práce ta nyní na jiného vzložena byla. J šla vota vākol (od starších začnouc až do kněží, a odtud na pany patrony) a zvolen jednomyslně za praesida convocací vilenský superattendant kněz Dobřanský, kterýž, ač se mdlobou zdraví omlouval dožádán však, že to k sobě přijal. Tolikéž za direktora politického, dle zvyku jich zvolen pan Valerian Otffinovský.

Za tím kn. Dobřanský k modlitbě horlivě napomenuv začal, „Svatý přijdiž duše“, což kleče přezpívavše práce se začaly. A nejprv písaři posazení za stůl u prostřed postavený z každé provincie jeden (z Velikopolských, B. Jan Bitner, z Malopolských B. Vojtěch Veňgerský, z Litvy B. Samuel Minvid). Zatím oddávání listové praesidovi, kteréž on odvíraje písařim k čtení podával, napřed náš, potom jiné, jako i akt orelských děl, v

písních a modlitbách k nim, z čehož ze všeho proposití shromážděny, a uvážení jich začátek se i hned stal, a pracováno až do samého večera, kdež se modlením obecním (lidu zvoněním návěští dadouc) zavřelo.

Jako i každého dne potom ráno i večer kázání držána, a to na rozdílné texty od rozdílných osob podle rozměření praesida, vždycky směřujíc k tomu, což k svornosti a lásce sloužilo, až i B. Komenského (uradiv se týž praeses s B. seniory a conseniory) požádali, aby před comunií sv. (bylo v neděli XVII.) kázání jazykem českým učinil, oznamujíc toho příčinu, že tím Jednotu českou v osobě jeho ctí, též že slušné jest, aby tu před tak vzácným shromážděním naše společná jednomyslnost byla osvědčena, aby se po zbořích malopolských a litevských rozhlásilo, že s Bratřími českými jedno jsou a býti mají. J stalo se tak jako i B. Adam Hartman také od nich kazatelnicí poctěn.

Conclusi pak též convocací vlodavské tak jakž podle bedlivého uvažování sepsány i podpisy všech přítomných, kněží i panstva, jako i pečeti všech tří Jednot stvrzeny jsou, a to ve třech exemplářích, jeden nám, druhý do malé Polsky, a třetí do Litvy odvedeny jsou při nynějším shledání, jichž suma tuto se položí podle pořádku, kterýž nám v instrukci dán byl.

1. Pozdravení od Jednoty pilně donešeno i kněžim i starším napřed v privátní sessi i všechněm opět v publicné sessi v kostele.

2. Kdež nám dovoleno jednati a zavíratí všecko, však tak, aby oblíbení toho i poopravení (byloli-by v čem) třeba synodům zanecháno bylo. Tu Bratři malopolští na odpor se postavili, zvláště panstvo bránice novým odkladům, než aby se všecko již zavíralo a knihy k společnému užívání, jak tu usouzeno bude, tak se hned k druhu podaly. Na čemž naposledy zavíráno, proto aby z dalších takových pracných sjezdů sjiti se mohlo. Poněvadž hlavní věc tak jednosvorně všickni synodové oblíbili, partikulární pak ty pozůstávající některé věci bedlivě uváženy a skončovány budou.

3. Protestací v upřímnosti naší stala se dle slušnosti.

4. Řád náš abychom publice byli měli comendovati a čtení ieho samého napřed žádati, k tomu nepřišlo; protože když jsme napřed soukromně s superattendentem litevským a malopolským (celé je nakloněné k sobě a jednotě poznávše), jakby co publice předkládáno býti mělo, uvažovali, nezdálo se k vzdělání

býti, abychom sebe tak publice za obzvláštní a ještě oddělenou Jednotu pokládali; než podle consensu jdouce, za sjednocené se již měli, a toliko o srovnání toho, co ještě pozůstává, mluvili. Doložil K. Dobřanský: Já řádu vašeho nezle povědom jsem a vinšoval bych, aby ve všech církvích ostříhán byl; ale aby týž řád, tak jakž jest, od nás cele přijat a do všech zborů našich uveden byl, to možné není pro mnohé věci, které z rozdílnosti míst a času s sebou nese. A byť i bylo možné na větším díle to přijíti, nemusí však to tím titulem jíti, že nový řád přijímáme (poněvadž by to bez zdráždění hlav urputných, jakéž mezi sebou máme, a bez urážky mdlých, a tak bez roztržek a větší snad zkáze než vzdělání býti nemohlo). Protož publice toho nemluvte, aby řád váš přijat byl; než aby z obojího udělán byl jeden. A tu cokoli nad nás lepšího máte, to mezi nás uvedete; však nehoršte se, buduli já někdy na odpor státi, a zastávejte svého předce; neb to proto učiním, aby se zřetelněji všechněm přítomným ukázalo, že měníme-li, co pro příčiny hodné měníme a ti aby to též jiným ukazovati mohli. J bylo tak a ukázal effect, že ta rada dobrá byla. Nebo jsme řádu našeho exemplář mezi přední rozdali, aby, když se čtlo a uvažovalo sami hleděli a souditi mohli, a nebyl čten ani náš řád ani jejich agendy o své samo, nýbrž spolu o každé proposici, nejprv jejich, potom naše. J přišlo na větším díle, že naše oblíbeno a psáti poručeno. A když do něčeho někteří nechtěli sami, jejich druzi je doháněli, až i k tomu přišlo, že pan Glinský (vyslaný z Krakovského distriktu) rozhorliv se v jeden čas protestoval, nechtěli jiní, že oni s svými zbory k řádu zboru Velikopolských přistoupí atd.

5. a 6. A tak co v artikuli pátém a šestém instrukcí naší stojí (o excipování a limitování) toho potřebí nebylo když se tak pořad šlo a s pomoci Boží při každé věci srovnání se našlo.

Na to aby od ničeho poustíno nebylo snadně, leč kdeby se něco vzdělávanějšího ukázalo, byl pozor opravdový. Protož jsme některých věcí obdržeti nemohouce, aby naším způsobem ostříhány byly, a oni nám, aby jejich způsob právě zřetelně lepší byl, ukázati nemohli, to aspoň obdrželi, že na svobodě zanechány jsou.

Jako ceremonia naše při ordinování kněží zvyklá, že dva conseniorové vystoupíce svědectví candidátům dávají a za ně se k ordinátoru přimlouvají, zdá se jim dětinská, přijíti ji nijakž

nechtěli, nám však chtěli-li bychom jí předce užívati, dopustili. Conseniorové a seniorové aby skrze tajné hlasy (A. cedulky) obírání byli také to přijíti nechtěli, ukazující, že sv. Matěje skrze losy volení za příklad sem taženo býti nemůž, poněvadž to bylo obírání k apoštolství, kterýž úřad nebyl od lidí ani skrze lidi svěřován, ale od samého Pána. Jiné osoby k ouřadům jiným že bývaly od apoštolů skrze brání zjevných svědectví voleny, a že lépe tak, když prvé než se osoba volí a ordinuje ode všech se odevřeně pro et contra vyhledává. My však když jsme od svého způsobu pustiti moci neměli, oni, že sobě svého a nám našeho zachovávají, ohlásili se, a v agendě se nic nespecifikovalo jak se volení dítí má. Jejich způsob oznámili nám že takový jest. Když potřebují seniora conseniora (nebo každý senior toliko jednoho conseniora má), tedy praví každý při synodu zdání své, koho k této práci způsobného býti soudí. A na koho hlasové padají, toho hned aby to k sobě přijal požádají. Pakliby na dva neb na tři hlasové padali, tu dadouc konpementům vystoupení, teprva, co kdo za rationes má proč by tomu raději než onomu svěření býti měl ten ouřad, uvažují, a kdo více hlasů předce má, tomu jej svěřují. Toho však v agendě položeno není proto, aby se kterého koliv způsobu užívati mohlo bez zrušení jednomyslnosti. Třetí věc, kterouž na nás míti chtěli, a kteréž sme nesvolili, byla akolutám a jáhnům aby nebyla kazatedlnice poustína, ale aby kázání svá konali jakožto učedníci ještě při pulpitu, a kazatedlnice zůstávala kněžím, jakožto pro rozdíl povolání, tak i pro uctivost k slovu Božímu, když se plnou mocí jako z místa Božího mluví. Toho sme k uvážení starších Jednoty (poručeno o tom nic neměvše) zanechali.

8. Artikul osmý naší instrukcí k tomu směřoval, aby politický regiment k zprávě církevní misín nebyl, to jest aby při synodních jednáních politici nebývali, ale to v moci starších zůstávalo. Ale tu na odpor nám tuze vstoupili všickni panstvo i kněží. Předně tím, že Aron a Mojžíš spolu dělali mají a že nikdež příkladu (ani v starém ani v novém zákoně) nemáme, aby kněží sami bez rady a pomoci předních v lidu (buď že vrchnost byla, neb zvolení starší zboru) jaké zprávy se ujímali. Apoštolové v Jeruzalemě že žádného nedrželi sněmu, aby nezavolali buď celého zboru, neb aspoň starších k radě a pomoci (Skut. 1, 15 a 6, 2 a 15, 6). Potom když Pán Bůh církvi vrchnosti věřící dal, že císařové a králové s pomoci biskupů

sněmy drživali, nýbrž papež ačkoli sobě téměř všecku moc osobil, však vždy ne bez přítomnosti vrchností světských aneb vyslaných jejich concilia držíval. Proč bychom tedy my vrchnostem to, co jim Bůh dal, pěstounství církve z rukou bráti měli? Řečeno, že ne pěstounství ale dotýkání se zápravy církevní. Odpovědíno, že oni se nedotýkají žádné církevní práce, než toliko, jak se koná, k tomu přihlížejí pode poručení a vyměření Božího, nepřekážejíce tím služebníkům Božím ale pomahajíce, aby se i bezpečně na synody shromažďovali, i tam zůstávali i pracovali, i potom to, co se kdy usoudí, k skutku vésti mohli. Bývali kdy záprava jaká samých kněží se dotýkající, do těch že oni nenahlíždají, ale starším a kněžím samým k zpravování toho nechávají. A tu nás onino kněží prositi začali, abychom jim přimluvami svými patrona nekazili, a z toho na synodích bývání a díla Božího dělání pomáhání neosvobozovali, až i to kněz Dobřenský řekl. Bratři milí! Jednota vaše v Čechách začala se pod velikými pokušeními bez pomoci vrchností, jichž neměli. Protož dělání musili jak mohli. Ale ta forma jiným časům a místům se netrefí. My zde mezi nepřáteli jsme, a mezi posluchači svými divné hlavy máme. Protož bez patronů ani se shromažďovati ani kázně a řádu držeti nemůžeme, a J. Msti, když se v tom k ochraně a pomoci nám poručují, svou povinnost, k níž od Boha povolání jsou, konají. Protož raději Vám Bratři milí radíme, aby ste při synodech svých patrony své mívati nepohrdali, kteříž i poraditi platně mohou i k skutku vésti toho, co se kdy usoudí; nemůžete-li mnohých mívati, aspoň některé přední za seniores saeculares je zřídíc, aby Vám k radě a pomoci byli. J zůstaveno jest věci té k rozvážení na synodě našem, jakby se nám při té věci napotom chovati vidělo. Sic canon convokací Vlodavské jest položen a zapsán, aby v každém distriktu obrání byli seniores equestris ordinis, kteří by při synodech bývali k radě a pomoci starším a kněžím.

9. Devátý artikul instrukci naší proti nim, nečelet, když se podle vysvětlení osmého artikule rozumí.

10. Co se tkne rozdělení ministrů na stupně, stalo se, že všech pět stupňů Jednoty přijato jest, i agenda k zřízení jich pěkně zpravena. V Litvě posavad žádných stupňů neměli kromě kněžství, seniory však měli, ač bez ordinování, Malopolští pak (nepochybně při prvních oněch s předky našimi traktatích to vzavše) měli, však akoluty, lectores a jahny catechistes nazý-

vali, kteráž obě jména v agendách k našim připojena jsou. Že pak ti Malopolané z pěti seniorů svým jednoho za superintendenta jako nad biskupy arcibiskupa netoliko nazývali, ale i slavněji než seniora ordinovali, složeno to tak aby nebylo než pět stupňů, přední však mezi seniory aby jeden byl v každé provincii, za potřebné uznáno pro řád, však bez takového ordinování, tak jak v Jednotě sudi neb praeses.

11. Co se šaffování týmž alumnů a ministři dotýče opatřená ta věc tak, aby každá dioecesis svými vládla, to jest senior též dioecesi.

12. Pakli by se v jedné dioecesi nedostatek nalézal, kterýžby z druhé doplněn býti mohl, bude v každé provincii senior přední, skrze něhož se to u jiných objednat může. Nebo i to jest objednáno (ač těžce, bránili se Malopolští dlouho), aby seniorové a conseniorové obírání byli netoliko z ministrů té dioecesi (která seniozem neb conseniozem opatření potřebuje, jako se tak u nich posavad dalo) ale ze všeho kněžstva celé provincie na synodě provincialním, tak aby osoba hodná z jiné třeba dioecesi zvolena a zordinována býti mohla.

13. Strany půjčování ministrů z jedné provincie do druhé, neb z jedné dioecesi do druhé, tak jest to opatřeno, že se ostróckého našeho synodu třináctému kanonu dosti stane.

14. Aby agendy nebyly vůbec na světlo dávány, těžce sme to obdrželi, hájili se tím, že se není zač styděti ani před nepřátely (jejichž takové knihy také v rukou máme); posluchačům pak našim že potřebné i povinné věděti všecko, jakým se co řádem děje. A poněvadž prvnější Malopolských agendy vůbec na světle jsou, že by absurdum bylo s novými se krýti. J usuzeno zůstatí na prostředku: tak aby exemplářové vytištění všichni od starších vzati byli (do Veliké Polsky sto, do Malé dvě stě, do Litvy tři sta); patronům však a předním některým posluchačům, aby se jich také dopřátí neodpíralo.

15. Examen záprave před posluchači a posluchačů před zápravcem při visitacích změněn bude. Ačkoli se jim zdálo, že takový v řeči examen a s takovými skrze jméno Boží osvědčováním ostřejší jest, a více soli k zachování kázně a básně s sebou nese, však po mnohém toho na obě straně vyhledávání nalezeno, aby osvědčování taková ostrá, mocná, k bázní sloužící publice na kázáních se dala, vyzvídání však samo privatim. Což vše v agendě navštěvování zborů plně vypsáno.

16. Ohlášení strany některých menších věcí neb ceremonií přijato tak, že netoliko nám Čechům a Moravanům (jimž že na budoucí způsob vlasti ohlédati bude) ale i sami sobě svobody zanedati a ji canonem stvrditi, aby v zevnitřních věcech zvláště při službě večerí Páně, toho tak ostříháno bylo, jakž se kde a kdy, že k vzdělání slouží, uznati může.

Mimo to pak, což nám v instrukci dáno bylo, uvažovány a postaveny jsou některé jiné k jednomyslnosti patřící věci, jako přiřícení k druku biblí in folio s annotacemi, kteráž práce mezi provincie rozdělena, tak že se Bratřím Litvanům dostal první a druhý díl, B. Velkopolanům žalmy a proroci, B. Malopolanům nový zákon a apocryfa; však aby jedni druhým na přehlednutí práce posílali.

Též aby v kancionálu přidány byli k písním modlitby (k adventním jedna) k užívání jich při službách sv., kteréž modlitby tu hned na convocaci pěkně zpraveny jsou.

Seniores aby indifferentem slouli seniores, inspectores, superattendentes, antistites, episcopi; však v každé provincii jeden aby nad jinými stráž držel a sloul primarius senior atd., poněvadž jinak nemožné řádu zachovati (musí). Ti pak tři přední superattendenti mají se pro zachování svaté jednomyslnosti vždycky ve třech letech jednou osobně shledati a o potřebu sboru sv. a díla Páně promlouvati, jednou totiž v Veliké Polště, zejména v Toryni (kdež se začátek státi má leta 1637), podruhé v Litvě v Orli, po třetí v Malé Polště ve Vlodavě, pokaždé na den sv. Lukáše, jakož v našem tam a jiných některých partikulárních věcech v zápisu conclusí též convocací vlodavské položeno.

Po dokonání všech těch věcí a uvedení jich ve tři exempláře a stvrzení podpisy přítomných a pečeti vši troji Jednoty praesen convocací K. Dobřanský učinil na ta slova (2 Jan. 6, 8) „Hleďtež sobě abychom toho neztratili, o čem sme pracovali“, pobožné a horlivé kázání, k stálosti v lásce a jednomyslnosti bratrské živě a vroucně napomínaje, a modlitbami za hojné Boží požehnání (aby je Bůh na nás i potomky vylil) závěrku čině. Tim convocací zavřina a na ráno (4 Octobris) každý svou cestou se ubíral ve jménu Božím. Čemuž všemu Bůh požehnati rač pro slávu svou.

II. Za tím přečteno, co v Toruni B. starší z Vlodavy se vracející uvažovali, a všecko approbováno.

III. Považováno, potřeba-li jakého synodu ten rok? J poněvadž pro vojáky po Veliké Polště rozložené cesty nevšelijak bezpečné jsou a potřeb nějakých se neznamena, a poněvadž negotium conformitatis B. ministrové prvé starším v moc dali, a ono k cíli (za pomoci Boží) přivedeno a podle conclusí convocací vlodavské k tomu přijíti má, aby když se písně a agendy vytisknou, na veřejném synodě u nás (jako i v Malé Polště a v Litvě téhož času) užívání jich i vyhlášeno i začato bylo; usouzeno tedy, aby se až k tomu tam času, kdykoliv přijde synodu odložilo.

IV. Nalézá se, že proti canonu X. synodu 1634 někteří z ministrů předce činí. Má též canon při budoucím božda synodu přečtením a tuhým osvědčováním obnoven býti.

2.

Ex actis convocationis Lesnensis.

die 20 Martii 1639.

(Archiv. Unit. Dep. Posnan.)

Strony Pansophiey X. Comeniusowey censura iniquior niektórych iest uspokojona, gdyż on objaśniwszy to wszystko, cokolwiek niektórzy sinisterius brali, wszystkich ukontentował, za czym w amnestią wszystko poszło.

Najmilszy bracie X. Michale.

Z żalością dotąd dostawało się nam przysłuchywać powieściom, które bywały o Was z różnych miejsc iakoście br(ata) naszego milego X. Comeniusa y privatim y publice w kazaniach nieprzepominali uszczypliwie na prace iego a osobliwie na Pansophią następując, co nie tylko nie ministrowska, ale ani chrześcianska była. Pewno iż już przy zgromadzeniu Ich Mw. panów transactum z Ich Mil. panem Broniewskim naszym miłościwym panem o tej sprawie tak że już w amnestią poszła, z Wami dalszego forum za przyczyną I. M. pana Broniewskiego nie zostawiliśmy sobie. Was iednak upominamy i prosimy, abyście się na po tym od takich uszczypkow hamowały ktore nie budują ale obalają. Ma każdy kaznodzieja o czym

kazać, lubo Pansophię na katedrę nie będzie wnosił. Ma o czym mówić, lubo Pansophię poniecha. Pewni tego jesteśmy, że to napomnienie nasze wdzięcznie przyjąwszy, według niego się też na potym rządzić będziecie chcieli, którego na ten czas Panu Bogu oddajemy.

3.

Comenius in mortem Alexandri Schlichtingii.

Lesnae (1639)

(Cupressus Emortualis B. Manibus. A. Schl. Nr. 12 reimpr. Monatshefte der Comeniusgesellschaft XII. Berlin 1903 f. 37 ss.)

Ut Schola, sic Vita est: gradibus penetramus ad illa
Metas quae signant. Cito fit promotio gnavis
Qui pulchre peragunt celeri sua munia gressu:
Sed tardi tarde. Sunt ornamenta Scholarum,
Perdocti Juvenes, quorum solertia canos
Praevertit: facile hi mittuntur liberioris
In vitae campos. Sic sunt quos Vita nec ipsa,
Oblectat nimium, nec ab ulteriore retardat
Cursu, quin toto quaerant conamine Caelos.

Diligit hos praeses seclorum maximus ante!
Et ne conspurcet Mundus festinat amanter
Eripere hinc: contra tardis dat tempora tarda,
Ut miserae tandem pertaesi quandoque vitae
Hac ipsa melius quidquam sic quaerere discant.
Si nec sic stolidi discant resipiscere, fiunt
Infantes centum annorum ludibria; coelis
Aeternum sancta juvenum radiante corona.

Sola mihi haec potuit, fateor, meditatio mentem
Tranquillare meam, quam conturbaverat, eheu!
Strenui Alexandri Schlichtingii flebile fatum.
Totus erat Juvenis pulcher, generosus, honestus
Artibus excultus, per-amoenis moribus, ipsoque
Eloquio pollens, ad pulchra negotia Vitae

Pulchre aptans sese, velut ex ad maxima natis:
Imprimisque Dei reverens, pietateque nulli
Hoc pravo seculo Juvenum non ante ferendus.
Hasque ob virtutes habitus, longissima vitae
Tempora cui fati possent contingere, dignus.
Ecce tamen fati hunc rapuit vis! nempe paratum
Jam satis aeternae bona per praeludia vitae.

Discite mortales mortem expectare parati!
Vita haec non vita est: ad vitam transitus illam est
Vere vitalem quae jam sine fine perennat,
Hic fit sementis, virtutem semine, tantum:
Aeternae messes ibi sunt. Hic amplius ergo
Quid faciat, qui jam sementem fecit abunde?

His desideratissimi olim discipuli ad beatam Caeli
Scholam abitum gratulabundus persequitur

J. A. Comenius
Lesznensis Lycei p. t. R.

4.

**Praefatio Interpretis Angli
Januae Linguarum¹⁾ Comenii.**

Londini. 1685.

Ad Lectorem φιλόλογον.

Praefatio.

Moris est ubique recepti apud Magnates, palatiorum foribus adstare Janitorem, qui adventantes bonos quosque officiose salutet, intromittat; inhonestos atque importunos absterreat, protelet. Id ego nunc prodeo: utpote, qui Reverendo Authori sum à Janua, quam Sapientiae templis praestruxit, ejus Pa-

1) Janua Linguarum Trilinguis; sive, Johannis Amos Comenii Janua Linguarum Novissime ab ipso Authore Recognita, Aucta, Emendata: Adjunctis Metaphrasi Graeca et Anglicana versione.

Omnes Linguae laudate Dominum.

tulcius i. e. Interpres et Metaphrastes. Neque verò te diu morabor, Amice Lector, in ipso Januae nostrae limine: pauca de Opere ipso et contextu, de nostro transferendo instituto non nihil dicturus.

Et sanè ad ipsum Opus quod attinet, nihil à me dici potest, quo commendatius existat: Juventutis ubique prope-modum manibus teritur et eruditorum virorum suffragiis comprobatur, dudum cum plausu literati orbis inter ipsa primordia exceptum.

Quòd si ipsa hujusce fabricae vestigia, et prima Januae rudimenta, favorem multorum, aliquorum etiam (quae est virtutis individua comes) invidiam, admirationem omnium, excitaverint: quanto magis ea modo expectanda, postquam, ultimâ manu hisce studiis impositâ, Cl. Comenius omnibus nunc numeris absolutum, et duplo ferè auctius et multo emendatius hoc volumen nuper ediderit; adjectis novis quamplurimis, detractis aut in melius mutatis veteribus: prout secundae plerumque cogitationes, quod veteri verbo monemur, sapientiores, et dies diem docet.

Neque tamen desunt, qui optimum senem sugillant, et famam convellant; aut totam in universum rationem operis improbantes, aut dispositionem ac methodum rejicientes, aut denique ipsum styllum et sermonis characterem damnantes. Respondebo paucis.

Qui consilium Authoris et Operis finem improbant, ii sunt quibus sua tantum pulchra, et satis argumenti fuerit ad optima quaeque instituta improbanda, quod aliena sint. Ab his provoco ad eruditorum calculos, qui certatim consilia Comenii Didactica comprobârunt. Verum inquirunt; magnus (fatemur) apparatus vocum, ingens rerum thesaurus aperitur in hac Janua: Sed annon satius est ipsos adire scriptores, quibus hae voces usurpatae, hae res luculenter descriptae? annon Dulcius ex ipso fonte bibuntur aquae? Dum haeretur in Nomenclatura, abit annus; negliguntur interim boni authores, et discendi compendia vertuntur in dispendia doctrinae. Enimvero non ea mens boni senis, non is sensus; ut classicos scriptores tanquam depontanos é subselliis deturbet, et eorum lectione javentuti interdicat: Imo prorsus, uti initiales Vestibuli, Januae, Atrii, literae ostendunt (quod ipsi observatum Comenio) Via hinc ad bonos authores sternitur;

hinc instruendi juvenes ad omnimodam Lectionem. Errat longe ab ipsius Comenii sententia, qui Comenium solum in Scholis praelegi postulat, et dictaturam literariam agere, aut tyrannidem potius, ut veterum scripta exulent et antiquae chartae *πεταλισμὸν* patiantur. Hos libellos agnoscimus esse duntaxat in subsidiis, Organicos et instrumentarios; vocum et rerum Pandectas, ac veluti ordinata Lexica; neque vendicamus à docentibus auctoritatem, sed discentibus utilitatem pollicemur.

Quibusdam ipsum consilium satis probatur; sed Methodum causantur, tanquam puerili aetati minus accommodam, utpote ad Philosophiae amussim exasciatam: Deinde capita et paragraphos inaequali esse longitudine etc. Nae hi in scirpo, quod dicitur, nodum quaerunt. Nam quod ordo Naturae hic servatur, id erat ipsius artis, quae suapte ingenio et ductu naturam, quam imitatur, sequitur: nec erat illud ordini doctrinae contrarium. Quod si cui magis arriserit *ὅστερον πρότερον*, et curru boves postponere, quum methodus ut plurimum res sit arbitraria, faciat ut lubet, et postrema primis praeteritis primum legat. Inaequalitati Sectionum et Commatum, occasionem subministrabat rerum ipsarum natura, quarum pro copia aut defectu brevior aut prolixior esse debebat tractatio. Et hic vicissim locus est remedio, cum pro lubitu aut omitti quae minus placent, aut nova interseri possint. Sed generalem methodum ac partium in toto opere distributionem exhibet Synopsis operi praemisiam, quam ego Januae Clavim nuncupavero.

Denique qui in styllum Comenianum stringunt styllum et Latinitatem virgula censoria notant, parum perpendunt hic ea propinari juventuti, quae simplici oratione contenta, elegantiam et nitorem respuunt, in quibus obtinet illud Horatianum.

Ornari res ipsa negat, contenta doceri.

Ridebitur siquis veredum phaleris obduxerit. Nos magis quid ex usu sit pueris spectamus, quam quid dicendi magistris probetur. Sed puritatem, inquirunt, sermonis desideramus. Non imus inficias, multa hic in censu nostro vocabula comparere, quae neutiquam est reperire apud vetustos scriptores, nedum apud Ciceronem. Et vero ita erat res, faciendum

fuit, ubi res erant tractandae eorum aevo incognitae, necessitas cogebat nova etiam adinvenire vocabula, quae non sint quidem usus antiqui, probae tamen sint apud sequioris aevi scriptores monetae. Erat utique et illud optandum, ut quod quisque ex veteribus in quacunque materia disseruerat, id αὐτολεξεῖ ipsissimis autorum verbis consignaretur, quo juvenus in ipsis discendi initiis veterum lectione imbuta, ipsorum paulatim stylo assuesceret.

Verum id non erat unius aetatis, nedum hominis, tot volumina versare, et universum orbem scriptorum perlustrare, ut hinc inde dissectae particulae (uti Prometheus hominem suum effinxerat) in unum corpus redigerentur. Enimvero singularem hic institui vocum delectum, et si non magnificum, saltem accuratum conspici rerum apparatus, ut universa, quanta quanta est, cum Latinitas, tum rerum Natura, in unum veluti fascem colligatur; id cuivis nisi lolio victitet, patebit.

In summa, fidenter dicam: neminem unum rei Scholasticae commodis et administrationi laboriosus, et cum minore fructu suo consuluisse, quam Comenium, nemini hactenus repertam rationem tam efficacem, qua confusione linguarum obviam eatur. Nam ut de Latina lingua taceam, quae per Europam late dominatur; quam qui habet, nusquam peregrinus est: caeterae linguae omnes hic locum habebunt, si quem modo nactae fuerint προξενιτὴν commode hic locandae ἐκ παραλλήλου ut Comenius hoc suo invento fenestram (quid dixi fenestram imo Januam) aperiat agitandis gentium commerciis, propagandae religioni, et Literaturae promovendae.

Verum nescio quis intervenit, et hanc sibi in solidum deberi laudem strenue reclamat, qui Artem Signorum procuderit, sive Characterem universalem; ut vulgo loguuntur. Spernit autem iste cum vulgo loqui, ac proinde αὐτοδιδάκτος novam invenit linguam, qua solus utatur. Ita et suam habent anseres, graculi, et caeterae aves oscines sibi peculiarem Dialectum; quod et Duretus in Historia linguarum advertit. Ad rem. Primaevae hominibus unicum fuisse in usu linguam, eamque sive Hebraeam, quod maxime esse vero simile nomina propria evincunt Adam, Abel, Kain. Seth, Enos, etc. sive aliam aliquam, τῇ πρωτοπλάστῃ inditam à Deo, et propagatam ad posterum apud omnes in confesso ist. Atqui post insanam molitionem turris Babylonicae secuta est labio-

rum confusio et diversitas idiomatum, quae etiamnum in communi sermone augetur. Nam quae linguae literis consignatae, tanquam immortalitati dicatae, fixae manent et immobiles, At quantis hic incommodis, Deus bone, res mortaliū urgentur? Omitto jam dicere gentium ditsidia, non tam linguis quam animis discrepantium, et odia internecina diversis linguis utentium; tarda scientiarum incrementa, quae ex Graecorum, Arabum, etc. monumentis eruenda. Id unum loquor, quod optima pars vitae elabatur Grammaticis ediscendis, evolvendis Lexicis, indagandis vocibus: nec ratio bene excolitur, dum lingua formatur. Quod sipraeter ista temporis dispendia et laborum molestias, adjeceris scholarum carnificinam, jure merito cum S. Augustino de pueritiae nostrae martyrio conqueramur. Porro quis Machaon huic malo medebitur? Deus nimirum, qui immisit; qui et donum Linguarum festo Pentecostes indulsit, in Ecclesiae usum. A qua ratione id factum non satis liquet. Sunt qui affirmant uam aliquam linguam a caeteris omnibus distinctam, Apostolis infusam, quam tamen auditorum quisque tanquam populariem ac patriam intelligebat, imo esse ipsissimam vernaculam sibi persuadebat: veluti Manna pro cuiusque gustu et palato varios referebat sapes. Audiebant, inquit sacer scriptor, sua quisque lingua magnalia Dei. Hujusmodi lingua universalis esset quidem expetenda, quae simplici sono multiplicem sensum deferret. Verum si id ita esset, vereor ut humana illud industria aut ingenium cogitando assequi valeat. De universali quidem character alia res est, utpote quum jam Notis Arithmeticeis, Medicis, Astronomicis iisdem pene universi utamur: quin idem fieri possit in reliquarum rerum signis, nullus dubito; siquidem variae nationes in id consenserint: ita nimirum ut eandem scripturam legat Gallus Gallice, Hispanice Hispanus, Arabice Arabs etc. quanquam et hoc erit admodum difficile, ob infinitam vocum multitudinem, earumque homonymiam, synonymiam et varium imprimis particularum usum.

Qui vero novam linguam adinvenerit, i. e. novos syllabarum nexus excogitarit, et novas ex arbitrio significationes confinxerit, is operam luserit; et dum molestiam discendi linguas imminutum eat, novam adjecerit; Babelis instaurator. Neque aliam tandem mereri censebitur laudem, quam qui in arte tes-

serarum, alearum, foliorum, novam aliquam ludendi rationem ingeniose commentus fuerit. Neque vero opus est, ut nova nec prius audita introducatur lingua; sat multas habemus quae hunc usum praestent, nobis cognitae et familiares. Arabica maximam Asiae partem et maritimas Africae oras pervadit; Latina per totam Europam usurpatur. Jube potius hanc aut illam universos ediscere. Quid tu novam imponis legem loquendi? At enim, inquis, ex Philosophiae principiis et mente constructam. Scin' quam à vulgo abhorreat ista tua Philosophia? Profecto populum quemvis infidelem citius ad Christianismum quam ad Grammaticam Philosophicam converteris. At quam Philosophiam crepas? quum nec ipsis eruditus inter se conveniat, quae Philosophia sit amplectenda. Nemo te Arabs, aut Indus, intelligere poterit; quotusquisque ex nostratibus qui velit, aut intellectum probet. Enimvero res est tota arbitraria; requiritur illa signi et rei signatae analogia, nusquam conspicitur. Neque te rudis capiet doctorem, neque cupiet eruditus, quum sibi possit melius consulere. Deinde in ipso fundamento erratum est: viz. in simplicibus sonis non satis accurate signatis. Numquid tu omnium gentium Dialectos Unus calles? an saltem earum Alphabeta percurristi? An nosti Arabum, Coptarum, Sclavorum, etc. varios sonos distinguere, qui ex imo pectore hauriuntur, qui in ipso gutture et faucibus eliduntur, qui cum fortissimo spiritu prorumpunt, et, quod leonibus rugientibus accidit, ipsos pene dentes effringunt, qui per nares, aut in oris concavo muginantur: quos à nobis proferri, non latera, non pulmones, non fauces patiuntur. Atqui oportebat eum esse in omnium gentium sonis versatissimum, qui velit omnibus ex aequo sonos praescribere. Falsissima et illa Hypothesis, non rite et ex rationis praescripto institui vocum fabricam et significationem in caeteris linguis. Praepostere judicas quia parum intelligis. An tu putas temere et casu (prout ex atomorum fortuito concursu mundum coaluisse affirmat Epicurus) non autem consilio, linguas inventas, perfectas. Ea certe lingua, quam Deus homini condito infudit rationi erat humanae consentanea. Et ipsum sane Adamum nomina rebus imposuisse, prout earum natura poscebat et indoles, plerique sentiunt. Quid de Platone censes et reliquis sapientibus (viris), qui passim in scriptis suis nominum rationem studiose quaerunt et in Etymis

eruentis laborant? Nam si in confusione linguarum novae et omnino diversae linguae exstiterint; eae sunt à Deo perfectae, et in divina ratione fundantur: sin, quod est verosimilius, primaeva lingua dispescebatur tantum in varias Dialectos, tum universae secundum variam mutandi Analogiam, qua et ipsa Anomala non carent, in illam primaevam, Adamo coevam, coelestem, in Paradiso natam, animae humanae congenitam, divinae particulam aurae resolvuntur. Quid tibi videtur de linguarum Triade, quibus insignita Crux? An tu has despicatui habes, Hebraeam, Graecam, Latinam, Scholarum praesides, Sapientiae magistras, Rerum dominas et orbis victrices, divinae Veritatis et Historiarum ab Orbe condito Custodes, et Scientiarum Matres. An tu has ratione destitutas arbitrare? Age, conferamus. Coelum Latine dicitur, quia Κοῖλον concavum, ut coena κοινή, coenum κοινόν. Vel si dixeris quasi coelatum astrorum figuris; eodem res redit; nam et coelo κοίλω κοίλῳ i. excavo sculpendo. Graece οὐρανός, vel q. ὄρανός, quia perspicuum et diaphanum; vel ab אור Lux, quod affine τὸ φάρα δράω. Hebraice שמים v. q. שמים ibi aquae, vel ab אש ignis et מים aqua; ut notet Empyreum et Crystallinum, vel à radice שמי, quam Arabes habent, excelsus fuit: unde et Deus ipse עליון altissimus dicitur. Sic aër ἀήρ ab אור lux, v. ab שׂוּ spiro, quare et רוח spiritus saepe dicitur Hebraeis; ריקן autem i. expansum à רקע expandit. Quid tua isthaec contra Nam Nem? quare Coelum Nam dicitur? quare autem aër Nem? Nescio nisi quia ita tibi visum est. At mihi non ita videtur; non item aliis. Ubi est haec Philosophia? Quid quod non modo voces primae et radicales non sunt significativae nisi ex instituto solius authoris magis quam Blictri et si qua similia; verum et compositae voces meris conjecturis nituntur, ut pleraeque res longa Periphrasi indigeant, et una interdum vox integram descriptionem in se contineat, nec eam ita accuratam, ut rem ipsam indigitet. Habe tibi exempla, ipso magistro dictante. Pavis nocturna supina natans; debuit esse pnm volans. Conjice Lector, quatenus illa sit. Bubo. Errasti semel. Nycticorax. Iterum falleris. Vespertilio igitur. Oh! jam habes, quanquam melius forte dixisset Nokspis, i. mus alatus. Ecce tibi alterum aenigma! Nupsumpsis. Quid hoc? Avis aquatica, valde alata, vel magnas habens

alas. Quae autem haec avis? Anser. Non. Cygnus. Minime vero. Onocrotalus. Nec illud quidem. Quid? malum! Ardea tum. Recte; Remacu, ut aiunt. Quid facient discipuli, si magister talia meditetur? Mera erunt haec portenta verborum, quae Grammaticis crucem figant: quibus ego propensius faveo, quam ut ipsis diminui cerebrum velim huiusmodi logogryphis. Ita me ament Musae, ut ego non haec loquor ex invidia aut malo aliquo affectu. Authori certe non est quod invideam huius inventi laudem, tantum licebit queri, alios abundare otio in res superfluas, quo nos destituimur ad necessaria. Sed nec arti ipsi infensus sum. Est enim neque nimis facilis, neque difficilis nimis; cuiusmodi rebus ego valde capior. Nisi enim me fallit animus, erit triduanum puto negotium. Verum quum videam ipsam penitus rem ex arbitrio pendere, atque adeo precariam esse, nulla Philosophica ratione suffultam; et miris ἀτοπiais atque ἀπορίαις undique laborare; non possum non fateri me non in ea esse opinione, quam quidam magni nominis Viri de ist hoc invento foveant, effectu aut miseratione in hominem (uti videtur) moti potius, quam iudicio ducti. Neque vero in publicum haec dedissem, nisi lacessitus importuna hominis arrogantia, qui linguas eruditae, quibus omnis sapientia cum divina tum humana continetur, contemptui habeat, prae hac Utopiana, à semet reperta. Videte specimen confidentiae (Pag. 90). Licet enim mihi, inquit, admodum probabile videatur eam (Linguam hanc) ita invaliditatem in posteris seculis, ut omnes gentes cultae et literatae ea usuri fuerint; quomodo nos Europei utimur lingua Latina; hoc est, si quomodo ipse utitur, pessime. Pergit tamen modeste, non est tamen probabile, eam usum omnium vulgare linguarum penitus abolituram. Recte sentis. Non est hoc probabile omnino: sed nec illud admodum probabile. Huic ego homini suaserim Latine prius discat, quam novam doceat Linguam. Sed non patitur instituti ratio penetrare in omnia huiusce artis mysteria, et longiori sermone in illius laudes exspatiari: Satis est ad rem nostram, ostendisse, quàm inefficax haec sit ratio conciliandi gentes locorum intervallo dissitas, et linguis pariter studiisque diversas; et quam imperite et non ex aequo hic Hythlodæus Utopiensis caeteris linguis dicam scribat, tanquam

praeter rationem institutis. Neque videbimur aequo Lectori extra oleas vagari, quod in Linguarum Janua versantes, causam linguarum tuendam susceperimus. Verbo dicam. Qui huiusmodi nugamentis se dederit, et Linguarum studium, quae unica est ad solidam eruditionem comparandam via, neglexerit; is profecto summa cum omnium admiratione evadet aliquando, ut ex Arte loquar, Nakpim Sufa.

Redeo ad Comenium, cui merito literatus orbis inventum praeclarissimum gratulatur, felicissimum instrumentum docendi linguas, in quo ἐκ παραλλήλου (ut dixi) apte disponi possunt universae totius orbis terrarum Dialecti, et omnis loquela comprehendere. Neque pro nihilo erat, quod M. Golius in eo pretio habuerit, ut dignum censeret, quod in linguam Arabicam verteretur: cuius exemplum, si rerum et linguarum periti capesserent, haberet demum Christiana doctrina cum humanioribus literis certissimum aditum ac commeatum ad quasvis gentes, utut à regione nostra remotissimas, et à religione maxime alienas.

Ego certe, ut ad me tandem deveniam, pro ingenii mei modulo, existimabam Scholarum interesse, ut in Graecum sermonem transferretur, quam quidem operam meam, qualem qualem, eruditorum censurae lubenter subijcio. Neque est quod dubitem aequissimos mihi fore iudices, qui perpenderit his tabulis explicari, quicquid universa rerum natura gremio suo complectitur; et cum infinita sit rerum multitudo, et res nonnullae varias interdum sortiantur utrobique appellationes, cum apud Latinos, tum apud Graecos, aliquae contra apud hos vix ullum reperiunt, quo apte reddantur, vocabulum; quam difficilis esset hinc electio, illinc inventio, considerarint. Neque enim cornicum oculos semper confixi, aut mihimet ipsi ubique satisfeci. Id unum monendus es, Lector, me ἀντιπρόσας Authoris vestigiis inhaesisse, et Latinae Phrasi Graecanicam, quantum licuit, ad verbum accommodasse, eorum gratia, qui praeceptore destituti ista forte perlegent. Ornatum nullum, nullas verborum phaleras, aut Rhetorum fucos adhibuimus, simplici stylo contenti, et proprietati unice studentes.

Graece verterunt (fateor) et alii prius Januam, non hanc, sed illam priorem, quae ab hac nostra immane quantum discrepat, et ad hanc comparata, non erit amplius Janua dicenda, sed Ostium potius. Verum horum me operae non

multum debere res ipsa indicabit; quum res et ordo rerum in hac multifariam immutentur, nova subinde addantur Tme-mata, et integra interdum capita; ut saep' numero satius du-xerim non consulere, quam incassum abuti otio: i. e. non quaerere, quam quaerere et non invenire malui. Aliquando nec me Junii Nomenclator, nec Julii Onomasticon juvabat; sed solus nabam sine cortice. Quid? in re Theologica, si proprie loqui vellem, evolvendi erant Patres Graeci: in re medica et herbaria; consulendi Galenus et Hippocrates, Dioscorides et Nicander: in rebus Physicis, abeundus imprimis Aristoteles: in aliis rebus, alii: hoc non erat mearum virium, non otii. Denique à Criticis, quibus ipsa Latina non placent, facilem veniam spero; si Latinitatem non optimam (prout ipsi rentur) Graecitate non pessima donarim. Tyronum etiam in gratiam; Versionem Vernaculam elaboravi denuo; nam mihi in ea praeivit Vir doctissimus G. D. quem non nisi peracta singularum Pericoparum translatione inspexi, idque non ideo ut inde mutuarer, sed ut firmarem sententiam meam; quod conferenti patebit.

Quinetiam Vir Eruditus immutavit ubique verborum in ipso contextu ordinem, alia identidem essuit, alia detruncat; quam ego libertatem aemulari non sum ausus.

Sphalmata Typographica atque alia levicula errata tu pro tuo candore, Lector, corriges; et ignosces *πρωτοπείρω*. Alias fortassis, in quo nunc deficio, resarciam, et hunc foetum relambam. Hoc mihi animum adjiciet, si quam longe absum à laude, tam sim veniae propinquus. Voluimus pueris prodesse. Non haec scripsimus eruditis. Nos sat habemus, si non displicemus mediocribus.

Ad Doctissimum Januae Linguarum Metaphrasten.

Tres doctas Linguas (Vir ter Facunde) libello
Inclisit uno magna sedulitas tua.
Anglica Romanis, Romanaque verba Pelasgis
Conjuncta: quicquid Orbis habet, habet Liber.
Huc veniat, quicumque cupit dare tempora Musis,
Callere Graecas et Latinas literas. •
Janua Linguarum patet, ut nunc scandere possit
Parvo labore celsa Parnassi juga.

Ejusdem.

Janua lata patet Linguarum, in Pallados hortos;
Intrate, o Juvenes; janua lata patet.

Andreas Weston.

Εἰς τὴν Μετάφρασιν.

Πᾶν ὃ, τι κόσμος ἔχει νεοτάκης βίβλος ὁπάττει,
Ὡς ταχέως γλώσσας τρεῖς συνήσιν ἀνὴρ;
Δύσκολος ἢ ὁδὸς ἦν, θύρα δ' ἐκλείετο τὸ πρὶν,
Νῦν ὁδὸς ἐστὶ τρανῆς, νῦν ἀνέφγε θύρα.

Ἰω. Μάγειρος.

In Januae Linguarum Metaphrasin.

Obstupui, varia confusus imagine rerum;
Ut primum vidi tres linguas, dicere coepi
Mecum, hunc tres homines certe scripsere libellum.
Posse etenim Angliaca magnum est bene scribere
lingua,

Majus adhuc lingua Ausonia bene scribere posse,
Maximum at illud erat lingua scripsisse Pelasga.

Ergo tergeminus est Interpres dignus honore.

Guil. Watts.

In eandem.

Linguarum desiderio dum capta novarum est,
Exulat a patrio stulta juvenia solo:
Janua Linguarum compendia monstrat eunti,
Atque brevis largas pagina pandit opes:
Aequoreas quicumque cupis volitare per undas,
I, fuge; sed poteras doctior esse domi.

Edm. Turner.

Upon the English and Greek Translation of the Latin Janua.

Britain need now no more ride o're the Seas,
No more go traffick now for languages
Rome here is plac'd and by thy studious pen
Athens demolish'd once, built up agen.
Each page this learned book contains, sets forth
A never — dying volume of thy worth.
Your learning here doth antedate your age:

Let Criticks vent their too censorious rage
 Before they read, but when they've read it o're,
 They'll blame themselves for what they blam'd before.
 Edw. Ravenscroft.

Ejusdem ad Authorem.

Cum duplici librum scribas idiomate notum,
 In dubio est, utrum Graecus an Anglus eras.

Ad Lectorem.

Verba cupis? fessus quid magna volumina volvis?
 Discere cum possis ex breviori libro.

E. R.

Upon the Janua Linguarum in English, Latin, and Greek.

What dangers weary Travellers endure,
 Who seeking foreign climes ne'er sleep secure?
 How happy we! who, whilst they plow the seas,
 What they seek out with pain, may find at ease.
 We see the three main parts o'th'world come hither,
 Greece, England, Rome contracted all together.
 Enter this Gate; within's an Indian mine;
 Treasures of knowledg lodg'd in ev'ry line.
 Here's Men and Things, not only Term and Words;
 Whole Natures store, all that the World affords.
 Moses Goodyear.

Ejusdem ad Metaphrasten.

Marce, trium jus Natorum tribuit tibi Caesar;
 Plus est Linguarum jus meruisse trium.
 Verba licet dederis nobis quam plurima, laudes
 Dum conor meritas dicere, plura peto.

M. G.

Upon the Translation of the Janua Linguarum.

To Scholars Thou wide ope hast set the Door
 Of Language, which but stood at chare before.
 The Critick Reader makes it a Contest,
 Whether the Greek or English be the best.
 Henceforth let them, who unto Greece or Rome
 Would travel, say, they will th' England come.

A. Wharton.

Ejusdem.

Fare, age; quis norit laetam compescere linguam,
 Linguarum pateat quod apertis Janua valvis?
 Hic liber unus habet, totus quae continet orbis,
 Nec quidquam videas quod non docet iste libellus.
 Qui Graece ut sciret, modo littora Graeca legebat,
 Acceptum referet Tibi, quod non arva relinquat
 Patria, longarum perpessus amara viarum.

Τοῦ αὐτοῦ.

Τριπλὴν Σοὶ τιμὴν ἀποτίννυμεν. ἄξιός ἐστι γὰρ,
 Οὕνεκα τρεῖς γλώσσας ἢ μία βίβλος ἔχει.

Εἰς τὴν Ἀγγλο-Ἑλληνικὴν τῆς Θύρας τῶν γλωσσῶν μετάφρασιν.
 Ἑλλάδα Ῥωμαϊκῇ ζεῦξας σὺ, Κάρολε, γλῶτταν,
 Ἑλλάδι Ῥωμαϊκὴν, Ἀγγλικῇ ἀμφοτέρῃν.
 Θωμάς Πουέλλιος.

Ejusdem.

Quam bene conveniunt Graecus, Romanus et Anglus,
 Inque tuo juncti limine, Docte, sedent!
 Dum cupiunt alii voces dare, verba dedere:
 Tu breviori doces, tu meliore via.
 Heu! quid tentamus frustra? quid scribimus ultro?
 Dum patet in laudes Janua tota tuas.

Upon the same.

Pardon me, Sir, I could not think it meet
 To enter ad your Gate without my Feet.
 Arts, Tongues and Trades, and whatsoe're may be
 Commodious to the World, is taught by thee;
 Whilst others weary'd turn whole volumes o're,
 And prove no wiser than they were before.
 When mists of Ign'rance damp our brain, we straight
 Consult your Book, seek shelter at your Gate.
 Let no more Friends with weaker verses come,
 Since thy own Book's thy best Encomium.

T. R.

INDEX NOMINUM.

Aaron. 67. 155.
 Abel. 169.
 Abiron. 60.
 Abraham (Patriarcha). 61. 63. 67.
 Adam. 164. 167.
 Abilfedea (Abylfeda) Arabicus.
 143. 145. 146.
 Albertus (i.?), jesuita. 112.
 Alcibiades. 33.
 Alestius. 125.
 Andradius. 49.
 Arius. 57.
 Aristarchus. 83.
 Aristoteles. 111.
 Arndt, Joh. 36.
 Arnoldus, Nic., concionator. 124.
 Arnold, Nic., professor. 132.
 Augustinus (Aurelius). 30. 45.
 58. 106. 165.
 Augustus. 27.
 Bainbridgius. 146.
 Banglioni. 83.
 Barberini, Fr. 84.
 Bariphonus. 110. 111.
 Barnabas. 65.
 Becanus. 49.
 Bellarmin. 49.
 Begmannus. 85.
 Bernhardus. 142.
 Besoldus (Chr.). 146.
 Beza, Theod. 37.
 Birman (Biermann), Joh. Gual-
 terius. 140.
 Blau. 136. 144.
 Boineburgius (Boyneburgius).
 140. 141. 142.
 Broniewski, Hieron. 159.
 Broscius. 109. 112.
 Brutus, Marcus. 98.
 Bullialdus (Bouilleaud), 111.
 115. 122.
 Bythner (Bitner), Joh. 131. 134.
 137. 138. 139. 151. 152.
 Caiphas. 74.
 Calixtus, Georg. 27. 29.
 Calvinus. 49. 53. 75.
 Carcanius. 146.
 Carolus (Caesar) (V.). 38.
 Carolus, Magnus. 107.
 Cassander, Georg. 49.
 Cassius, H. 138. 139.
 Cephas vide Petrus.
 Cham. 71.
 Chamier. 49.
 Chemnitius. 49.
 Chodowiecki. 132.
 Chorsellus. 105.
 Chrysostomus. 6.

Christus (Jesus). 4. 6. 7. 8. 9.
 10. 28. 31. 34. 36. 37. 41. 42.
 43. 45. 46. 55. 58. 60. 63. 64.
 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72.
 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80.
 81. 82. 126. 127. 129. 130.
 145.
 Chusi. 62.
 Cicero. 163.
 Clajus. 82.
 Cochlowius. 131.
 J. C. (Comenius) 128.
 Comenius (Komenský) Johan-
 Amos. 12. 14. 16. 17. 18. 19.
 52. 53. 83. 86. 87. 88. 89. 91.
 102. 103. 104. 105. 106. 107.
 111. 117. 119. 121. 122. 126.
 131. 132. 133. 134. 135. 136.
 137. 138. 139. 140. 141. 142.
 151. 152. 153. 159. 160. 161.
 162. 163. 164. 169.
 vide et Neufeld. 83. 106. 142.
 Com. multis locis.
 Comenius, Dan. 142.
 Constantinus. 45.
 Core. 60.
 Cramoisius (Cramoisy). 83.
 Crellius. 83.
 Cromwell, Oliw. 129. 130.
 Crügerus. 18. 82. 100. 118.
 Cunitia Anna. 83. 123.
 D. G. 170.
 David. 54. 62. 63. 64.
 Datan. 60.
 De Man. 86.
 De Noyers. 101. 112. 113. 115.
 116.
 De Rheita, Anton. Maria. 95. 108.
 Des Cartes (Cartesius), René.
 13. 14. 52. 83. 110. 113. 141.
 Dobřanský, Andr. 151. 152.
 154. 156. 158.
 Dorschaeus. 149.
 Dudith. 37.
 Duraeus Joh. 27. 28. 29.
 Eckius, Joh. 49.
 Eding. 13. 14.
 Eichstadius (Gedanensis) = Eu-
 stadius. 83. 95. 98. 111. 115.
 123.
 Elias. 62. 63. 69. 127.
 Eliezer. 61.
 Elihu. 38.
 Elisdeus. 62. 63. 69.
 Elsnerus. 140.
 Emser. 49.
 Engedirijs. 83.
 Enoch. 67.
 Erastus (Georg.). 12.
 Erasmus (Rotterdamus). 5.
 Esdras. 62. 63.
 Eustachius. 108.
 Eutiches (Eutyches). 57.
 Ezechias. 62.
 Fabri Honoratus (Jesuita). 83.
 Fabricius, Paul. 12.
 Felinus, Joh. 132.
 Ferdinandus I. 38. 143.
 Ferrandus. 146. 147.
 Figulus, Petr. 87. 90. 91.
 Figulus? 125. 126.
 Flacius, Matth. 69.
 Fontana. 86. 108.
 Forster, Casp. 84.
 Forstnerus. 142.
 Frankenberg, Abr. 53. 89. 93.
 Galilei (Galileo). 98.
 Gassendi. 100. 122. 123. 124. 144.
 Gedeon. 62. 63.
 de Geer Laur. 136. 138.

- Geislerus, Frid. 98.
 Georgius. 104.
 Gerhard, Joh. 36. 49.
 Gertichius, Mart. 12.
 G. N. (N. G.) = Gertichius Nicolaus. 134.
 Gertych, Nicol. 131. 134. 139.
 Geylerus. 79.
 Gillibrandus. 82
 Glinski. 154.
 Gloscovius (Gloskowski), Mat. 2. 88. 90. 91. 102. 116.
 Ejus frater, Castellanus Gedanensis. 103.
 Godartius. 92. 94. 100. 118.
 Goliath. 54. 64.
 Golius. 144. 146. 169.
 Goodyear, Mos. 172.
 Grauellus. 146.
 Gribovski, Jan. 152.
 Grotius, Hugo. 49.
 Guise. 38. 47.
 Gülichius. 138.
 Hardingus. 36.
 Hartlib, Sam. 92. 94. 100. 107. 117. 118. 141.
 Hartmann, A. S. 138. 151. 153.
 Hartmann, Paul. 133. 139. 140.
 Herbert de Cherbury. 13.
 Hermon, Joh. 12.
 Hesenthaler, Magn. 140. 141. 142. 143. 144. 146. 147. 148. 149.
 Hevelius (Höwelcke), Joh. 18. 52. 82. 86. 87. 88. 89. 90. 92. 93. 94. 96. 97. 98. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 108. 111. 112. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 124.
 Hiram, Tob. 135.
 Holsten (Lucas). 84.
 Humblottus. 105.
 Hundeus (Guil.). 92.
 Huss. 71. 128. 129.
 Jacob Carmelita. 84.
 Jacob (Patriarcha). 70.
 Jacobides, Joh. 125.
 Jacobus (Apost.). 75. 81.
 Jamborovius (Jamborowsky.) 131.
 Jambre. 63.
 Japhet. 71.
 Jaune. 63.
 Jeremias. 60. 63. 69.
 Jesaias. 57. 69.
 Joab. 62.
 Job. 38.
 Johannes (Apostolus). 75. 81.
 Johannes (Baptista). 60. 62. 63. 64. 69.
 Jonatan. 28. 63. 64.
 Josaphat. 62.
 Josias. 62.
 Junius, Sam. 135.
 Junius, grammaticus. 170.
 Julius, grammaticus. 170.
 Justinus (Martyr). 5.
 Ivellus. 36.
 Kain. 164.
 Keppler, Lud. 95.
 Keppler, Ludovici filius. 95. 107.
 Kinner, Cyprian. 89. 90. 91. 92. 93. 98. 111. 115.
 Kochanovius (Kochanowski). 3.
 Kopydlanski, Theoph. 135.
 Kozalowitz, Alb. 109.
 Krainscius (Krainski). 3. 4. 10. 11.
 Labadie, Heruordiensis. 141.
 Labenski, Balth. 151.

- Lanspergius. 118.
 Langrenus, Mich. 102. 111. 114. 122.
 Leibnitius, Guil. 143. 144. 146. 147. 148. 149.
 Leopold, Caesar. 143.
 Levi. 67.
 v. Lewen, Elias. 97. 99.
 Libert, Walter. 136.
 Linemann, Alb., 84. 88. 89. 90. 91.
 Longomontanus. 82.
 Lucius. 65.
 M. L. = (Mart. Luther). 30.
 M. Lutherus. 38. 49. 53. 71. 72. 75.
 Macedonius. 57.
 Machaon. 165.
 Mageiron Joh. 171.
 Magnanus. 85.
 Magni, vide Valerianus.
 Manahen. 65.
 Maresius, Sam. 132. 139.
 Maresii, Filii. 141.
 Marloth, Casp. 98.
 Martinius. 132.
 Matathias. 63.
 Mathias, Apostolus (Matěj). 155.
 Mauritius. 141.
 Melius, Adrian. 102.
 Melius, Jacob. 102.
 Mentzerus, Darmstadiensis. 147. 148.
 Mersenne, Marin. 16. 17. 82. 93. 100. 101. 102. 104. 105. 106. 107. 108. 112. 115.
 Michail, Minister Unitatis. 159.
 Micheas. 59.
 Mienska. 132.
 Minvid, Sam. 151. 152.
 Miranda. 132.
 Mikolajevius (Mikolajewski). 2.
 Mochinger, Joh. 18. 53. 89. 96. 97. 104. 105. 106. 122. 123.
 Molinaeus. 36. 49.
 Moses. 40. 60. 62. 63. 69. 76. (Mojžiš.) 155.
 Moscorovius. 106.
 Muhammed. 145.
 Mydorgius. 114.
 Natan. 63. 128.
 Nehemias. 62. 63.
 Nepos. (Corn.) 83. 84.
 Nestorius. 57.
 Neufeld (pseudonymon Come-nii). 83.
 Nicéron. 84.
 Nicolaus. 57.
 Nigrinus, B. 35. 55. 81.
 Noae. 67.
 Onias. 132.
 Orlič, P. 151.
 Orm nius, Mart. 151.
 Otffinovski, Valer. 152.
 Ovidius, Naso. 106.
 Oza(s). 60.
 Paulus (Apostolus). 4. 28. 63. 65. 73. 75. 76.
 Peirescius. 146.
 Perkins. 36.
 Petavius. 83.
 Petri, Hugo. 126. 128.
 Petrus (Apostolus). 4. 76. 82. Cephas. 75.
 Phinees. 63.
 Photinus. 57.
 Plamanus. 82.
 Portnerus. 142. 143.
 Postellus, Guil. 143.
 Potocki, Christph. 151.

- Potocki, Joh. 151.
 Praetorius Mich. 84.
 Procopius, Matth. 12.
 Prufer, Raf. 132.
 R. T. 173.
 Rákóczy, Sigism. 119. 120. 121.
 Ravenscroft, Edw. 172.
 Rhetorfortius. 150.
 Riccius. 101.
 Ritschel, Georg. 147. 148. 149.
 Rivetus. 36.
 Robervallus. 111. 115.
 Ruarus. 110.
 Rybinus (Rybinski), Jan. 3. 12.
 151.
 Salmasius. 143. 144.
 Samson. 63.
 Samuel. 62. 69.
 Sarpi (Suave), Petr. 38. 49.
 Saulus. 65.
 Schaumijs. 132. 133. 134.
 Schickardus, Guil. 143. 144.
 145. 146. 147.
 Schlichting, Alex. 160.
 Schlichting, Joh. 53.
 Schlichting (Jonas). 83. 110.
 Schmettau. 138.
 Schürmann, Anna-Maria. 83.
 Securius Jos. 117.
 Sem. 71.
 Seth. 67. 164.
 Sigismundus, rex Pol. 30.
 Sigismundus, Augustus, rex.
 Pol. 30. 38.
 Simon (N. J.). 65.
 Socinus. 85. 106.
 Stempelius. 83. 84.
 Suave vide Sarpi.
 Swobodski. 131.
 Themistocles. 33.
 Thummius. 148.
 Titus (socius Apost. Pauli). 4.
 Toricelli. 86. 101. 108. 114.
 Turner, Edm. 171.
 Trajanus (Imperator). 73.
 Turbonius. 131.
 Tycho de Brahe. 92. 95. 99.
 107. 108. 118.
 Ursinus. 116.
 Valangronus. 86.
 Valerianus, Magni. 83. 88. 89.
 90. 109. 106. 111. 142.
 Valladerius. 105.
 Vergerius, P. P. 30.
 Veterin Paul. 131.
 Vieta. 83.
 Vozýn, Bern. 136.
 Vysocki, Nic. 151.
 Wallis, J. 118.
 Watts, Guil. 171.
 Wengerski, Thom. 151.
 Wengerski Vojtěch. 152.
 Weselius, J. 95. 100. 108. 118.
 Weston, Andr. 171.
 Wěznik. 136.
 Whatson, A. 172.
 Wickleffus. 128.
 Windisz. 132.
 Wiselius vide Weselius.
 Wladislaus, rex. Pol. 19. 28.
 31. 40.
 Wojtus. 131.
 Zwinglius. 38. 71.
 Zwickerus Dan. 132.